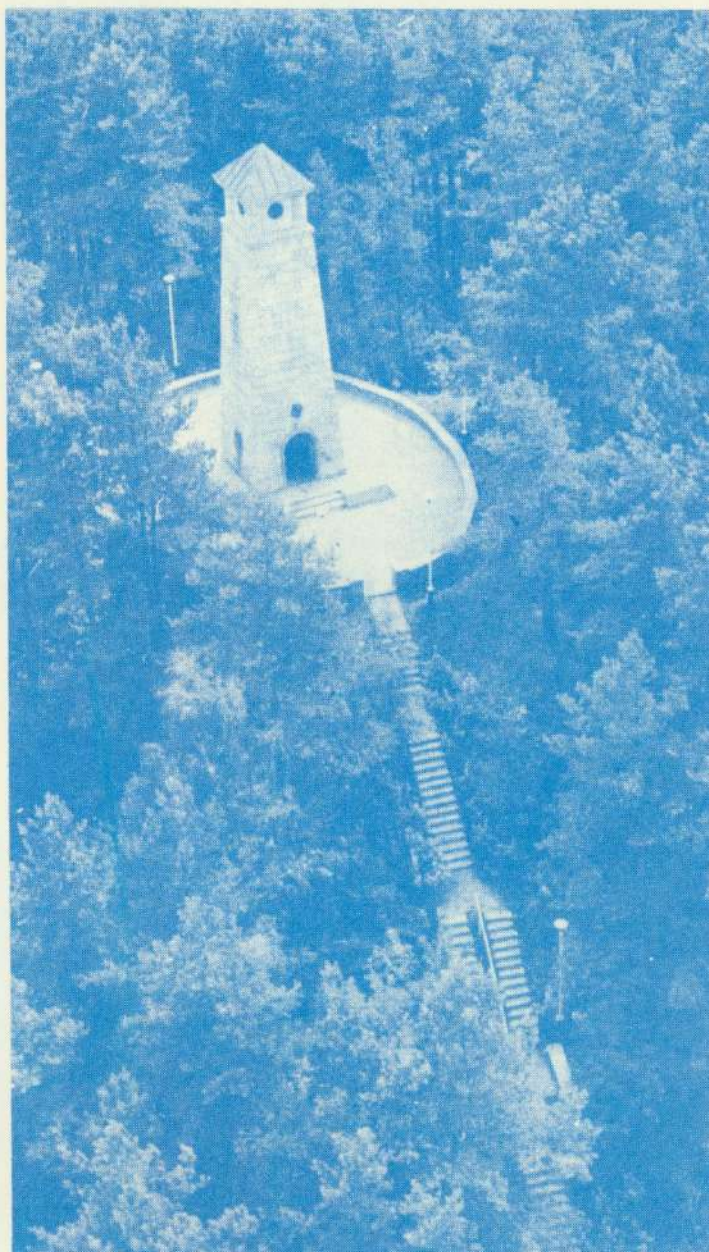

NYKŠČIAI

*krašto
kultūros
istorijos
nusilaviniai
1991*

Tik

Anykščių
kultūros
rūmuose

DAILĖS SALONE
"ANTRAME AUKŠTE"

- keramika,
- tapyba,
- nėriniai,
- pynyba,
- drožiniai...

Kasdien 15-19 val.,
išskyrus šeštadienį ir
sekmadienį.

Kad atgytų kerintis grožis

Kiekvieno gyvenimas tik tiek prasmingas. kiek prasmės mes patys jam suteikiame. Žvelgdami į praeitį matome - po amžinai žaliuojančiu kultūros medžiu atbudusios sąmonės žmonės vis kantriai ir skaudžiai ieškojo būties grožio ir prasmės. Anykščių žemės kūrybinius siekius ypač stipriai maitino gaivieji genų loci - vietos dvasios šaltiniai, kuriuos itin stipriai juto ir troško išreikšti poetas Antanas Baranauskas, pasižadėjęs", ilgesingoje dainoje broliams iš storų praeities pelėsių atgaivinti tolimus mirusių amžių prisiminimus, (...) kad atgytų jų kerintis grožis".

Vardan šio tiek sykių Anykščių žemėje talentingai realizuoto sumanymo gyvo atbalsio mūsų sielose ir įteikiamas skaitytojams šis pirmasis žurnalo numeris.

Vytautas BALČIŪNAS

1991.09.10

Kiekvienas karas, sukilimas, valdžios pasikeitimas paliesdavo žmones, sukrėsdavo jų gyvenimą. Bet versdamas istorijos puslapius įsitikini: kad ir kokie sukrėtimai, išbandymai tekdavo miestui, jo gyventojai surasdavo jėgų vėl viską pradėti iš naujo. Simboliška, kad istoriniame miesto herbe pavaizduotas šv. Jonas Nepomukas kaip miesto sargas ir globėjas, stovįs ant tilto Anykščių sargyboje.

Anykščių praeitis

Nuo seniausių laikų iki XX a. pradžios

Legendinė miesto vardo kilmė. Nėra abejonių, kad Anykščių miestelis, įsikūręs Šventosios ir Anykštos santakoje, pavadinimą gavo nuo upėvardžio Anykštos. O šio upelio vardo kilmę žmonės susiejo su legendomis. Pasak vienos iš jų, - mūsų protėviai, matydami nuo kalno viršūnės didžiulį Rubikių ežerą, grožėdamiesi juo, sakydavę: "Kaip delnas", o žiūrėdami į iš jo ištekančią upelį palygindavo: "Kaip nykštys" arba "o nykštys". Taigi nuo to ir Anykšta. Kitoje legendoje sakoma, jog kažkada labai seniai vieno ūkininko duktė skalbusi žlugtą toje vietoje, kur iš Rubikių ežero išteka upelis: netyčia kultuve ji skaudžiai užgavusi nykštį ir ėmus šaukti: "Ai, nykštj, ai, nykštj!.." Žinomas dar ir kitas pasakojimas, kur teigiama, kad anykštėnai buvę žemo ūgio, bet labai stiprūs ir vikrūs, užtat kaimynai juos pravardžiuodavę "nykščiais". Pamatę Anykščių krašto žmogų, sakydavę: "A, nykštys". Vėliau ir jų - nykščių miestą praminę Anykščiais.

A. Vienuolis "Anykščių padavimuose" Anykštos vardo kilmę aiškina, persakydamas bajoro Nykščio jauniausiojo sūnaus žmonos Onos dramą. Sužinojusi, kad jos mylimasis Putinas žuvo kare, iš didelio sielvarto ji pasiskandinusi tame upelyje. Nuo tada upelį žmonės pradėję vadinti Onos Nykštienės vardu. Ilgainiui tas pavadinimas, perduodamas iš lūpų į lūpas, trumpėjęs, galop tapęs Anykšta.

Dar viena legenda byloja, jog seniai labai seniai pakrantėje milžinas rovęs medžius ir užsigavęs nykštį. Iš skausmo jis garsiai šaukęs: "Ai, nykštj, ai, nykštj!". Nuo to žmonės šitą upelį įvardinę Anykšta.

Legendomis apipintas mūsų miesto vardas. Daug mįslių, paslapčių slypi ir ilgaamžėje Anykščių krašto istorijoje.

Iš seniausiųjų laikų. Su krašto proistorija (t. y. laikotarpiu iki rašytinių šaltinių atsiradimo) mus gali supažindinti tik archeologai. Jų tyrinėjimų rezultatai atskleidžia vis naujus mūsų

praeities puslapius.

Mažai pėdsakų paliko seniausieji mūsų krašto gyventojai. Jie gyveno palei Šventosios upę įrengtose stovyklavietėse. Titnaginiai dirbiniai iš Dvaronių kaimo, netoli Puntuko, priskiriami viduriniam akmens amžiui arba mezolitui. Taigi galime sakyti, kad žmonės Anykščių apylinkėse jau gyveno prieš 8-10 tūkstantmečių. Neolito-žalvario laikotarpiu žmonių gyvenimo pėdsakų jau kur kas daugiau.

Smiltys paslėpė senovinių gyvenviečių pėdsakus, medžiais apaugo piliakalniai. Miškas pridengė Liudiškių piliakalnį (prie kelio į Skiemonis). Čionai žmonių gyventa prieš du tūkstantmečius. Greta būta didelės gyvenvietės. Kitoje miesto pusėje, prie Svėdasų kelio, stūkso Šeimyniškių piliakalnis. Archeologas G. Zabiela jau įrodė, kad XIII a. čia buvo gerai įtvirtinta medinė pilis. Jos įtvirtinimų sistema, nuveikti dideli žemės darbai liudija, jog pilies įtvirtinimu ir gynyba turėjo rūpintis kelių šimtų vyrų būrys. Nemažai duomenų leidžia daryti prielaidą, kad šioje pilyje 1251 metais Mindaugas galėjo slėptis nuo priešo, taigi ar tik ne čia ir buvusi garsioji legendinė Voruta. Dėl Vorutos lokalizavimo diskutuojama visą XX amžių, gal ir mūsų karta neįmins šios mįslės, bet vienas didžiausių XIII a. Lietuvoje, tegu ir gerokai apardytas Šeimyniškių piliakalnis, reikia manyti, ateityje bus ir mūsų miesto istorijos simboliu.

Anykščiai viduramžiais. Nemini Anykščių apylinkių vokiečių kronikos ir kryžiuočių karo kelių aprašymai. Matyt, išnykus Šeimyniškių piliai, šios vietovės neturėjo strateginės reikšmės. Bet žmonės kūrėsi Šventosios ir Anykštos santakoje. Mums kolkas nežinoma, kada šioje vietoje atsirado Anykščių dvaras. Aišku tik, kad XV a. pirmoje pusėje jis buvo jau gana svarbus ir priklausantis didžiajam Lietuvos kunigaikščiui. Su Anykščių dvaru yra susijusi ir Anykščių pirmojo paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose data. Ilgą laiką istorikams buvo žino-

mas 1442 m. lapkričio 7 d. įrašas Lietuvos Metrikoje apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero lankymąsi Anykščių dvare. Tačiau neseniai istorikas A. Baliulis rado Kazimiero 1440 m. liepos 22 dieną rašytą laišką Eišiškių vietininkui Montautui. Didysis kunigaikštis pranešė, kad davė valdyti savo Anykščių dvarą Radvilai Astikaičiui. Galimas dalykas, jog kada nors archyvų saugyklose bus aptikti dar senesni dokumentai apie Anykščių pradžią.

Anykščiai buvo karališkas dvaras, kurį valdė didžiojo kunigaikščio paskirti vietininkai. Greta dvaro, matyt, plėtėsi ir gyvenvietė, nes didžiojo kunigaikščio išdas gaudavo neblogas pajamas iš ten buvusių karčemų. Miestu Anykščiai pirmą kartą pavadinti 1514 m. birželio 20 d. Žygimanto Senojo akte. Valdovas patvirtino miesto vaitą, kuris turėjo teisę, esant reikalui, teisti Anykščių miestiečius.

Su Anykščiais susijęs didžiojo kunigaikščio Aleksandro žmonos Elenos (Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III dukters) gyvenimo tarpsnis. Vyras po vedybų jai padovanojo kelis dvarus, tarp jų ir Anykščius. Ši vieta jai labai patiko, čia ji dažnai svečiuodavosi, o, mirus vyrui, kurį laiką našlė Anykščiuose gyveno.

Apie miesto dydį galima spręsti pagal mokamus mokesčius bei kariuomenės surašymus. Istorikas J. Jurginis mano, kad XVI a. trečiame dešimtmetyje Anykščiai nebuvo reikšmingas miestas, nes 1528 m. į kariuomenės pratybas Kurkliai turėjo atsiųsti 69 raitelius, o Anykščiai - tik 24. Tačiau 1551 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų, mokančių sidabrinės mokesčių, sąrašas liudija, kad Anykščiai priklausė didesnių Lietuvos miestų grupei ir mokėjo tokius pat mokesčius kaip Panevėžys, Utena, Ukmergė.

Valdyti dvarui ir miestui didysis kunigaikštis skirdavo pareigūnus, kurie patys čia dažniausiai negyvendavo ir skirdavo dar savo vietininkus.

Magdeburgo teisių suteikimas. Kai kurie istorikai karaliaus Žygimanto Senojo 1514 m. akte rasdavo požymių, kad Anykščių miestas jau XVI a. pradžioje tvarkėsi pagal Magdeburgo teisę (savivalda, kai miestas tvarkosi pagal vokiečių arba Magdeburgo teisę). Tačiau dabar neabejotinai įrodyta, kad iki pat XVIII a. pabaigos miestas buvo priklausomas nuo dvaro. Savivaldą Anykščiai gavo 1792 m. sausio 17 d. Kartu miestui buvo suteiktas ir herbas.

Kovų su švedais laikotarpis. Viduramžiais Lietuvos Didžiąjai kunigaikštystei tekdavo dažnai kariauti su švedų feodalais. Ne kartą karo sukūrys palietė ir Anykščių apylinkes. 1601 m. Lietuvos didysis etmonas K. M. Radvila pakvietė LDK bajorus rinktis į Anykščius. Iš čia Lietuvos kariuomenė patraukė su švedais. Bajorų sąrašuose randame ir 7 anykštėnus. 1625 metais lauko etmonas K. Radvila Anykščiuose vykdė kariuomenės patikrinimą. Tais metais mieste susirinko bene didžiausios viduramžių karinės pajėgos: 2221 karys.

Istoriniuose šaltiniuose užsimenama, kad švedai buvo užplūdę ir niokojo Anykščių kraštą keletą kartų: 1625 m., 1655-1656 m., 1706 metais. Iš XVII-XVIII a. inventorių matome, kad miestelis po priešo kariuomenės žygių sunykdamas, bet po kelių metų vėl atsigaudavo (tą rodo apgyventų sklypų sąrašas). XVIII a. viduryje Anykščiuose gyveno maždaug 100 šeimų.

Kova su carine priespauda. Neaplenkė Anykščių ir XIX a. sukilimų įvykiai. Anykščių krašte 1831 m. taip pat formavosi sukilėlių būriai. Juos telkė vietiniai dvarininkai. Prie Anykščių 1831 m. balandžio mėnesį vyko sukilėlių susidūrimas su caro kariuomene. Yra išlikę duomenų apie kautynių prie Anykščių aukas. Tačiau jie labai skirtingi. Vyriausybės kariuomenės būrio vado F. Širmano pranešime minimi net 128 nukauti sukilėliai, kai tuo tarpu vienas iš sukilėlių būrių vadų M. Lisieckis savo atsiminimuose minėjo tik 35 žuvusius sukilėlius.

Pagal F. Širmaną caro kariuomenės nuostoliai - tik 2 žuvusieji, o M. Lisieckis mini 120 užmuštų kareivių. Sukilimo metu labiausiai nukentėjo patys Anykščiai, kilus gaisrui išdegė visas miestelio centras bei tiltas.

Praėjus trejetui dešimtmečių, lietuvių tauta vėl pakilo į kovą su carine administracija. Anykščių klebonas Ferdinandas Stulginskis kvietė miestelėnus į sukilimą. Už sukilėlių rėmimą kunigas buvo ištremtas į Irkutsko guberniją. Nuteistas buvo ir kitas Anykščių kunigas J. Jacevičius.

1863 m. balandžio 30 d. (senuoju stiliumi balandžio 19 d.) A. Mackevičius su 200 vyrų būriu atėjo į Anykščius. Sukilėliai užėjo į bažnyčią. Čia prie altoriaus buvo perskaitytas sukilimo manifestas. 13 sukilėlių nuvyko nubausti nuolatinio caro valdžios informatoriaus Anykščių miestelėno Leibo Barano, tačiau šis spėjo pasislėpti. Iš Anykščių sukilėliai išžygiavo į Teresboro stovyklavietę. Netoli Anykščių veikė arba užklydavo Kazimiero Lukošiuono, Povilo Červinskio, Antano Andrikonio, Dominyko Opansko sukilėlių būriai. Matyt, Anykščių apylinkėse sukilėlių susidūrimų su caro kariuomene buvo ir 1863 m. vasarą, bet smulkesnių žinių apie tai nėra. Na, o spalio 8 d. prie Vozgelių kaimo sukilėliai surengė pasalą iš Anykščių vykstantiems kariniam transportui. Krovinius lydėjęs būrys patyrė nuostolių: 6 užmušti, 2 sužeisti ir 2 pateko į nelaisvę. Sukilėliai paėmė šiek tiek ginklų, drabužių, maisto produktų.

Neišliko Anykščiuose bažnyčia, kurioje lankėsi sukilėliai, užaugo mišku buvusio Teresboro palivarko vieta ir tik mūrinis klasicistinio stiliaus pastatas prie Šventosios upės (dabar Centrinė biblioteka) dar mena sukilimo laikus. Yra duomenų, kad šiame name buvęs sukilėlių slapta štabas ir ginklų sandėlis.

Caro kariuomenei nuslopinus sukilimą, prasidėjusios represijos palietė ir anykštėnus. Valstiečiams buvo uždėta didelė kontribucija, apie 200 žmonių ištremta.

Lietuvai teko iškęsti keturis spaudos draudimo dešimtmečius. Bet tauta pakilo į kovą už lietuvišką žodį. Lietuviškų knygų platinimo židiniu Anykščių krašte tapo Griežionėlių vienkiemis prie Andrioniškio. Iš ten lietuviška spauda knygnešių maišeliuose pasiekdavo ir Anykščius. Daugelis žinomų ir nežinomų narsių žmonių - knygnešių, rizikuodami savo laisve, platino maldaknyges, kalendorius, pirmuosius laikraščius.

Rusai. Anykščiai ilgą laiką buvo tik lietuvių gyvenamas miestas. Pirmieji rusų tautybės žmonės, matyt, atsikėlė į miestą drauge su mūsų jau minėta kunigaikštienė Elena. Tada buvo pastatyta ir pirmoji cerkvė. Bet mirus Elenai, pravoslavų cerkvė buvo nugriauta. Praėjus pusketvirtam šimtmečiui, 1867 m. vėl buvo pastatyta mūrinė cerkvė, tebestovinti iki šiol. Rusų tautybės gyventojų Anykščiuose ilgą laiką buvo nedaug (1784 m. - 13 žmonių). Kolonistai į Lietuvą, taipogi ir į Anykščių kraštą, pradėjo plūsti nuslopinus 1863-1864 m. sukilimą.

Žydai. Kada Anykščiuose pasirodė pirmieji žydai, nustatyti sunku, bet 1567 m. jie jau minimi. Vėliau žydų mieste daugėjo, o nuo XVIII a. vidurio jie jau sudarė arti pusės visų miesto gyventojų. Žydai ilgus šimtmečius vaidino lemiamą vaidmenį Anykščių ūkiniame gyvenime. Jiems priklausė absoliuti dauguma prekybos ir maitinimo įstaigų. Žydai turėjo savo sinagogų ir mokyklų. 1937 metais Anykščiuose gyveno 3750 žmonių, iš jų 1750 žydų. 1941 metų birželio keliolika žydų šeimų kartu su lietuviais buvo ištremta į Sibirą. Na, o tų pačių metų vasarą didžioji dauguma anykštėnų žydų buvo sušaudyta prie Liudiškių kalvos.

Katalikų bažnyčia. Pirmoji bažnyčia istoriko A. Dubonio surinktais duomenimis Anykščiuose galėjo būti pastatyta XV a. 5 dešimtmetyje. Bažnyčia buvo paskirta klebonijai (tuo laiku šiuo terminu vadinta Anykščių bažnyčia "išmaitinti" didžiojo kunigaikščio dovanotų žemių visumą). XVI a. vidury šį kle-

bonija tapo viena iš septynių turtingiausių Lietuvoje. Į klebonijos teritoriją įėjo ne tik teritorija mieste (Jurizdika), aplinkiniai Liudiškių, Elmiškio ir kiti kaimai, bet ir vietovės dabartiniame Kupiškio rajone. Kiek bažnyčios pastatų anykštėnams teko iš naujo statyti XV-XVII a. neaišku, tik žinoma, kad viena bažnyčia sudegė 1566 didelio gaisro metu. 1757-1769 metais anykštėnai statė mūrinę bažnyčią, kuri išstovėjo iki XIX a. pabaigos. 1899 m. ją nugriovus, imta statyti raudonų plytų bažnyčią. Statyba truko 10 metų. Anykštėnai ir patys aktyviai dalyvavo statyboje ir aukojo nuo kiekvieno valako po 10 rublių. Bažnyčia buvo baigta statyti 1909 metais.

Kaip ir kitose Lietuvos vietovėse, taip ir Anykščiuose bažnyčia išsaugojo ir skiepijo žmonėms dvasingumą, tautiškumą. Dabar apsilankę Anykščių bažnyčioje pamatysime pagarbos ženklus garsiems anykštėnams - dvasiškiams ir kūrėjams Antanui Baranauskui, Klemensui Kairiui, Konstantinui Sirvydui. Bažnyčios šventoriaus sienų nišose įrengtos originalios Kryžiaus kelio stotys. Jas dekanas A. Talačka rūpesčiu talentingai išskobė R. Idzelis.

Mokykla. Nors Anykščių mokyklos istoriją pradeda skaičiuoti nuo 1847 m., bet mokymo įstaigų buvo ir anksčiau. Miesto namų sąrašas 1803 metais minima mokykla. 1810 m. vizitacijos metu parapijnėje mokykloje rasta 30 mokinių. O seniausia žinia apie parapiinę mokyklą siekia 1777 metus.

Carinė valdžia planavo Lietuvą nutautinti per mokyklas. Visi dalykai buvo dėstomi rusų kalba. Mokytojai buvo tik rusų tautybės. Tokioje valdinėje dviklasėje mokykloje mokėsi ir įžymieji anykštėnai A. Baranauskas, J. Biliūnas, A. Žukauskas. 1883 m. greta mūrinės cerkvės buvo pastatytas naujas, mokyklai skirtas pastatas. Jis tebestovi ir dabar. 1904 m. panaikinus spaudos draudimą, buvo leista mokyti lietuvių kalba. Bet pralaimėjus 1905-1907 metų revoliucijai, vėl grįžta prie rusų kalbos. Lietuvių kalba paliekama tik kaip atskira disciplina.

Lietuvos respublikos metais mokykla išaugo. 1920 m. rugpjūčio 27 d. įsteigta vidurinė mokykla. Gilią vagą švietimo srityje išvarė žinomas vaikų rašytojas M. Grigonis, nuo 1929 m. vadovavęs mokyklai. Mokykloje veikė skautų, ateitininkų sąjungos. Skautų veikloje dalyvavo daugiau kaip pusė moksleivių. Po karo, daugėjant mokinių, buvo atidarytos naujos mokyklos, o istoriškai teisę savo gyvavimo pradžią

nukelti į XIX amžių turi J. Biliūno vidurinė mokykla.

Miestas XX-ojo amžiaus pradžioje. Prasidėjus 1905 m. tautiniam sukilimui, sujudo ir Anykščių apylinkių gyventojai. Balandžio 17 d. (pagal naują kalendorių gegužės 3 d.) įvyko pirmoji demonstracija. Demonstrantai sunaikino degtinės monopolį, suplėšė valsčiaus raštinėje caro portretą. Plito slapti laikraščiai ir atsišaukimai, raginantys versti caro valdžią. Atsiųstas baudžiamasis būrys - eskadronas raitelių su dviem patrankom ėmė malšinti maištą. Patrankų šūviai smarkiai apgriovė Andrikonio namus, kur rinkdavosi tartis judėjimo dalyviai. Baudžiamasis būrys siautė kito aktyvaus pasipriešinimo dalyvio J. Baltuškos gimtajame kaime. Nors kareiviai kaimo nesudegino, bet grobė viską, kas jiems tiko. O tai, kas buvo nereikalinga, bet atrodė vertinga, sumetė į šulinius. Nors judėjimas prieš valdžią buvo nuslopintas, bet sąlygos lietuvių bei skleisti pagerėjo.

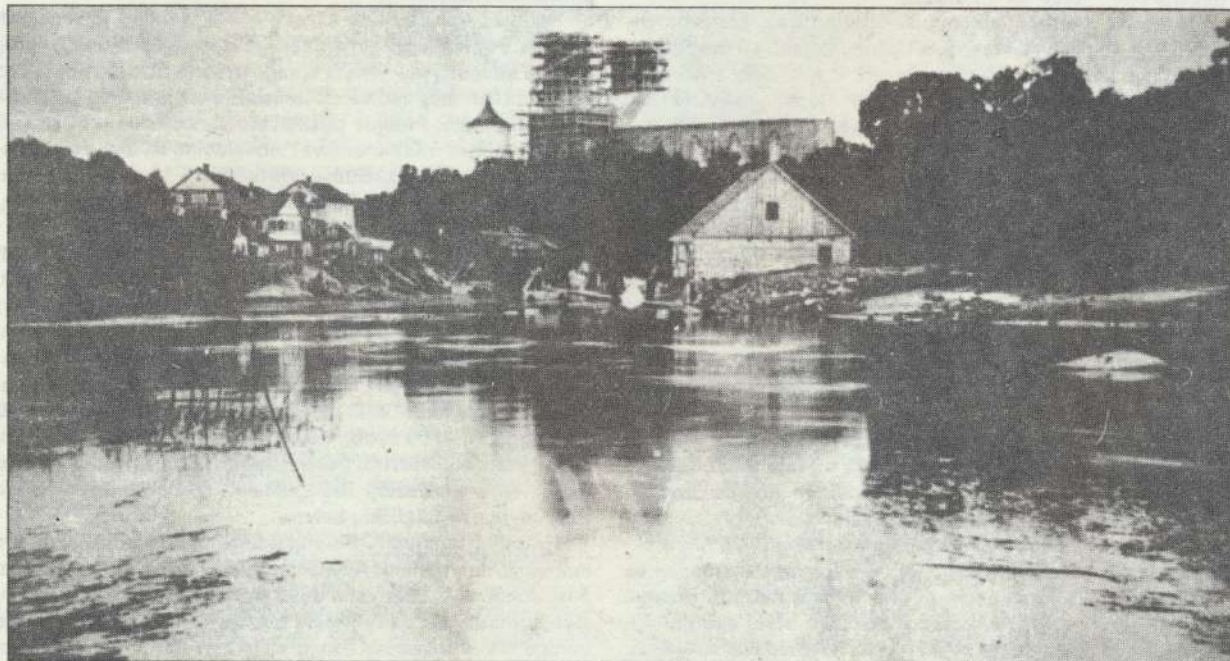
I pasaulinio karo metu Anykščius užėmė vokiečiai. Mūsų metu miestas labai nukentėjo: sudegė apie pusė gyvenamųjų namų, tiltas per Šventąją, buvo nugriauti 84 m aukščio bažnyčios bokštai. 1918 metų rudenį vokiečiams ruošiantis trauktis, anykštėnai inteligentai ėmė organizuoti savo valdžią. Išlikusių protokolų tekstai liudija, kad valsčiaus komitetas svarstė, kaip apsaugoti, kad nebūtų išgabentas surinktas maistas. Pažymėtina, kad ši valdžia planavo uždrausti svaiginančių gėrimų pardavimą. Tuo pat metu formavosi ir darbininkų komitetas, kur turėjo įtaką kairiųjų pažiūrų žmonės.

1919 m. sausio 5 d. į Anykščius atvykus Raudonosios Armijos daliniui, tapo aišku, kam priklausys valdžia. Susidarė Karinis revoliucinis komitetas. Dabar jau jo nariai svarstė, kaip aprūpinti gyventojus maistu. Gegužės 1-ąją miestas pasipuošė popierinėmis raudonomis vėliavomis. Įvyko mitingas, kuriame buvo raginama ginkluotis.

Gegužės 19 dieną į Anykščius įžengė Lietuvos kariuomenės pulkas. Kaip anykštėnai sutiko lietuvišką dainą traukiančius karius, vaizdžiai aprašė A. Vienuolis-Žukauskas.

Pastarųjų dešimtmečių, Nepriklausomos Lietuvos ir okupacijų laikotarpio Anykščių istorija dar reikalauja ir laukia objektyvaus tyrinėtojų dėmesio, tam daug gali pasitarnauti ir dar gyvų liudininkų prisiminimai, parodymai.

Parengė Antanas VERBICKAS

Andersenas rašė: "Nėra geresnių pasakų už tas, kurias gyvenimas sukūrė".

Taip. Visiškai su tuo sutinku. Kiekvieno žmogaus, o taip pat ir mano gyvenimas yra savotiška pasaka. Tad ir pradėsiu nuo kūdikystės. O juk ji ryškiausiai ir gražiausiai palieka atmintį visam gyvenimui.

Jau paūgėjus, mama sakė man, kad gimiau žiemą. * Dabar jau prabėgo daug dešimčių žiemų. Ir lauke, ir gryčioje tada, sako, buvę labai šalta.

Tą naktį, kai aš gimiau, gryčioje kibire vanduo užšalo ir vienišelis mūsų gyvas padaras - neaiškios veislės balta kalė Zuja susilaukė trijų baltų kaip sniegas šuniukų. Tėvelis, sako, pagailėjęs tų trijų naujagimių. Kad jie nesusaltų, sunesęs ir sumetęs tuos tris baltus "žabalius" palovėn ant skuduro. Vargšeliai, pasijutę esą vieniši, be motinos, ėmę garsiai čypti ir inkšti.

Nieko sau koncertas: palovy šuniukai inkščia, o aš, vos išvydęs pasaulį, rėkiu-plyštu lovoje prie mamos.

Mama tada buvusi labai silpna, tai mane maldė ir kuopė "bobutė" - Liudiškių Pukėnienė. Ji mane "priėmė", vadinasi, pabuvo akušere. Ji mane ir silpnutę mamą pirmomis dienomis po gimimo slaugė, prižiūrėjo.

Gimiau pats paskutinis - septintasis mūsų tėvelių kūdikis. Užtat mane vėliau vadindavo išdėliuku arba pagrunda. Skaudu būdavo klausyti tokių pravardžiavimų. Galvojau: kodėl aš negimiau pirmutinis arba vidurinis... O čia dabar kaip tyčia - paskutinis, vadinasi, pagrunda.

Su šuniukais, sako, buvusi trumpa istorija. Kai jie bent kiek paūgėjo, praregėjo, tai juos mūsų kaimynai po vieną išsinešiojo ir užsiaugino. Augau ten pat, kur ir gimiau, taip sakant, po mamos ir tėvelio sparnais.

Iš pradžių balaniniam lopšy mane lingavo, paskui mama pas save guldė. Kaip gera, šilta, malonu būdavo gulėti pas mamą. Rytmečiais nei nepajusdavau, kaip mama atsikeldavo. Ji priemenėje girtas suka-mala, ir aš per miegą girdžiu: zūr-zūr, talak-talak... Akelės miega, o ausytės girdi mamą malant, ir tai būdavo neapsakomas malonumas. Vėliau Voroneže, būdamas moksleiviu, kai sirgau drugiu (maliarija), kai aukšta temperatūra buvo mane kone iki mirties iškankinusi, kai naktim negalėdavau užmigti, kartais pagalvodavau: "Ei! Kad aš dabar išgirsčiau mamos malimą, iš karto, rodos, užmigčiau, pasveikčiau."

Pasveikau. O apie Voronežą - vėliau. Dabar reikėtų pavaizduoti mūsų gryčiutę. Gaila, nesu dailininkas-tapytojas. Aš ją nupieščiau taip, kad nereikėtų nė parašo apačioje. Kiekvienas į tą paveikslą pasižiūrėjęs pasakytų: vargo ir skurdo namelis.

Tėvelis senelio lūpomis pasakodavo, kad prieš daugelį metų čia buvęs dvaras. Dvaro ponas prasigėręs, prasišoęs ir už skolas pardavęs žemę su trobomis apylinkės gyventojams. Taip ir įsikūręs mūsų - Liudiškių kaimas.

Dvaro ponas lenkiškai taip sakęs: - kupili liudzia... to jest liudziszki... (pirko žmonės, tai yra - žmoneliai). Nuo to ir kaimo pavadinimas - Liudiškiai.

Mano prosenelis iš to pono nusipirkęs išsimokėtinai pusantros dešimtinės žemės (beveik pusantro hektaro) ir dvaro pirtį. Pirtį nugriovė, atsivežė, pasistatė štai šita, kurioje aš gimiau, gryčia.

Tuo būdu Liudiškių kaimo galulaukėje įsikūrė mano tėvo prosenelis grytelnikas. Iš rytų mūsų žemės sklypelį glaudė Liudiškių girėlė su originaliu piliakalniu. Už girėlės - Vaitutiškių kaimas. Iš pietų - čia pat Storių kaimo laukas. Vakaruose gražiomis valakininkų¹⁾ sodybomis švytėjo Liudiškių kaimas.

Kai mūsų grytelė paseno, pakrypo, ją ėmė ramstyti, vi-

sokiais būdais atnaujinti. Ramstė tėvelis kaip išmanydamas, kaip galėdamas. Bet ji, vargšėlė, man einant penktus ar šeštus metus, vis dėlto neišlaikė ir sugriuvo. Sugriuvo ir nebeatsikėlė. Man buvo labai jos gaila. Tai buvo skurdaus gyvenimo tikrovė.

[sivaizduokime medinį mažą pastatėlį, gimusį, sako, dvare be obliaus, be pjūklo, mačiusį vien tik kirvį. Kaip minėjau, buvo ten pirtis, o čia - mūsų gryčia: du keturšybliai maži langeliai, viduje - kampe tarpulangėj pakrypęs stalas, palei jį du suolai, kitame kampe - gultas. Gultas taip atrodė: dviem rankom apimamas rąstas, tai kraštas gulito. Tarp sienos ir rąsto - lentgaliai, ant jų per metus kartą keičiami, savotiško kvapo šiaudai, ant šiaudų - skudurai ir šioks toks priegalvis. Tai gultas. Nors aukštumo sulig lova, bet negi pavadinsi jį lova. Trečiame kampe, arti durų - krosnis.

Kokia maloni vieta būdavo žiemą "ant pečiaus"... Regis, būtų ir būtų tenai dieną ir naktį. Tik tie dūmai rytmečiais perdaug jau akis grauždavo. Ypač kai tik užkurdavo krosnį.

Mano gražuolė gryčiutė Petras BIRŽYS

Dūmai ne tik ant krosnies - gultė gulint smaugia. Jų pakaktų net ir ant aslos išsitiesus. Mat mūsų gryčia buvo ne tokia kaip Liudiškiuose: ji buvo be kamino, dūminė.

Krosnis kaip krosnis, bet tas pakrosnys tai man buvo kas rytmetį lankymo vieta. Ten gyvendavo pora vištų, o kartais ir gaidys. Kasdieną mama man liepdavo įlįsti į pakrosnį ir patikrinti, kuri višta su kiaušiniu, kuri be kiaušinio. Koks džiaugsmas, kai rasdavau abi vištas su kiaušiniiais. Bet retai gaudavau suvalgyt kiaušinį. Mama juos rinkdavo ir nešdavo Anykščiųuos parduoti ir už gautus pinigus nusipirkdavo žibalo, druskos... Bet tas pakrosnis, mano vaikišku manymu, kartais ir naudingas. Jeigu pavojus - kurgi pasislėpti - pakrosny.

Liudiškių vyrai sekmadienį paryčiais ateidavo pas mus barzdų skustis, plaukus kirpti. Tėvelis turėjo gerą aštrų skustuvą ir mokėjo gerai plaukus kirpti. Sekmadeniai, paryčių, prisirinkdavo mūsų pilna gryčia vyrų. Tokiu pasigražinimo laiku užsimegzdavo įvairios kalbos. Aš tai klausydavau, tai ne, tai suprasdavau ką tie vyrai kalba, tai ne. Vieną tokį rytmetį užgirdus jų kalbas mane apėmė ne tik baimė, bet stačiai siaubas. Užgirdau kalba:

- Iš kažnakur, iš rytų ar vakarų ateina juodašimčiai. Jie vežasi su savim peklos katilą. Ką sučiumpa pakeliui - meta į tą pilną ugnies katilą ir naikina. Meta senius, moteris, vaikus...

Kai tik išgirdau "vaikus" - nei nepajutau kaip aš atsідūriau pakrosny. Čia man atrodė saugiausia vieta mūsų sodyboje.

Mama gal nemažiau už mane bijojo tų "juodašimčių". Vos pritemus, jau pusbalsiai imdavo melstis: "Sukalbėsiu tris poterėlius in Panų Marijų..."

Rožančius tarp rankų terška, mama pusbalsiu meldžias, kalba poterius, pila atmintinai litanijas ir paskum atsідusdama sako:

- Izaokas pagimdė Jagovą, Jagovas pagimdė Jokūbą, Jokūbas pagimdė Protazą ir jo brolius...

Atsimenu, užstalėję ant lango stovėjo medinis kryželis su prikaltu prie jo metaliniu Kristumi. Virš lango kabojo be rėmų,

*) [rašas bažnytinėse knygos liudija, kad Petras Biržys gimė 1896 m. rugsėjo 3 d. (rengėjų pastaba)]

¹⁾ Valakas - 20-25 ha žemės.

prieš Velykas ir Kalėdas gražiai nuvalytas, šiaip voratinkliais apipintas Marijos paveikslas. Netoliese kabojo aprūkęs ir apdulkėjęs senas tėvelio smuikas su išriestu smičium. Čia pat prie gulto kabojo mamos ir tėvelio labai apdėvėti drabužiai. Mano vienintelis drabužis buvo (aš dieną naktį jais vilkėjau) - pašukiniai ilgi marškiniai. Mano amžiaus berniukai Liudiškiuos visi dėvėdavo kelnaites. Kai ateidavo koks svetimas žmogus, tai kitas tėvelio ar mamos paklausdavo: - ar čia berniukas ar mergaitė? Kažkaip nesąmoningai aš vis dėlto susigėsdavau, kurdavau ant krosnies ir pasislėpdavau.

Priemenėj - pora senų kubilų ir kanikas²⁾. Gryčioj ir priemenėj plūktinė asla. Argi tiktu dūminei lentų grindys.

Iš lauko ta mūsų "senutė" labai liūdnai atrodė. Vienas jos kampas labai jau į žemę įsėdęs. Kelios langelių šybos užkamšytos rūbogaliais. Šiaudinis stogas vargu ar galima buvo pavadinti šiaudiniu. Jam gal geriau būtų tikęs samaninio var-

²⁾ Kanikas - iš lentų sukalta skrynja su vožtuvu. Tai vieta maistui sudėti.

das. Jis visas apaugęs ir apžėlęs storu žaliu samanų sluoksniu.

Kieme jokių kitų pastatų nei tvorų nebuvo. Mama iš girelės vasarą atnešdavo sausų šakų, sukapodavo, surišdavo į kūlelius ir sukraudavo žiemai gale gryčios.

Kieme šulinys ir viena obelis. Mes ją vadindavom "saldūne". Na, saldūs ir gardūs gi obuoliai! Vasarą ji būdavo man didelis džiaugsmas. Rytmetį išbėgi laukan ir dumt tuojau prie saldūnės. Žiūrėk ir randi kelis nukritusius obuolius. Obuoliai dideli, gražūs. Surenki į sterblę, užrieti galvėlę ir žiūri, ar dar daug ten ant šakų liko obuolių, ar daug daug nukris žemėn man rytais rinkti, tėvelius pavaišinti. Po vėjuotos nakties gerokai nukrisdavo obuolių. Šiaip aš pats išliauždavau obelin ir prisiraškydavau kiek nori skanių obuolių. Gerai, kad turėjom piktą kalę Zują. Jeigu ne ji - Liudiškių piemenys bematant būtų nupurtinę tą mūsų saldūnę.

Pakrašty mūsų žemės sklypelio buvo kūdra. Man patikdavo šita kūdra, kai ankstyvam pavasarį ji buvo apsupta geltonžiedėmis purienomis. Visokios vandens žolės taip pat patikdavo. Ir varlių kurkimas patikdavo. Bet nežmoniškai daug joje buvo dėlių ir kūjagalvių. Čia tai jau blogai... Įbrisi į kūdrą, sakysim, purienų pasirašyti, mamai mediniams šaukštams valyti šiurkščių asiūklių pasirinkti, žiūrėk, apie tavo basas kojeles taip ir vyzgia dėlės. O jos kimba į kūną, įsisiurbia, tiesiog čiulpia kraują, kad net širdį maudžia.

Kartą sapnavau sapną, kad mūsų kūdroje ne vanduo, o pilna, pilna pieno. Nubundu. Galvoju: niaugi tai sapnas? O gal tikrovė?... Pienelio taip norėjosi. Nei karvės, nei ožkos neturėjome.

Pavasario rytas. Taip aiški mėlyna padangė. Šlama vėjo paliesti medeliai, skaniai kvepia laukų gėlėlės. Špokas klevelyje linksmai čiulba. Saulutė aukštyn kyla. Mama dūminėje apie pečių tuntuoja, bulves verda. Iš dūminės dūmai veržiasi pro duris laukan. Išbėgi vienmarškinis, basas kiemelin, paskui - takelin... O kur žolėlė - gaili raselė kojeles plauna.

Na ir prie kūdros pieno gerti.

Bet kur tau... Kūdroj vanduo kaip buvęs, jokio pieno... Nuo pakraščio varlės, viena po kitos, striuoksi į vandenį ir, kaip visada, ima garsiai kurkti ir dantis griežti.

Sapnas sapnu ir palieka, o pieno nebuvo ir nėra. Nuo kūdros grįždamas pagalvojau: - ei, kad mes turėtumėm karvutę, kaip kiti kaimynai - turtuoliai turi net po dvi, po keletą, nereikėtų nei sapno, nei kūdros, gertumėm pieno iki valiai, sviesto ir sūrio būtų. Taip ir būdavo žiemą be kaolinių, o vasarą be pieno.

Tėvelis rytais išeidavo pas ūkininkus dirbti. Namie likdavome tik mudu su mama. Vyresnieji broliai ir seserys pas ūkininkus tarnavo: kas piemeniu, kas pusberniu, kas bernu arba merga. Išstisus metus jų nematydavome. Retai kas pas mus atsilankydavo. Vieni ir vieni. Ypač man būdavo nuobodu vienam, kai vasarą išeidavo ne tik tėvelis, bet ir mama pas ūkininkus derliaus nuimti. Palakstai po kiemelį, gryčioje pabūni ir vėl atsiduri kieme. Norėjosi kibti į kokį darbą, o kad jo nerandi. Pašėlusiai būdavo nuobodu ir bijodavau. Ko bijodavau - pats nežinodavau. Baimę malšindamas imdavau tyliai arba garsiai verkti. Ašaros kaip pupos riedėdavo per veidėlį, o nebūdavo kam raminti, ašarėles nušluostyti. Ypač baugu, kai imdavo temti.

Kokia laimė man, kada grįždavo vakare tėveliai... Geriausia diena tai sekmadienis. Tą dieną, jei ne abu gimdytojai, tai bent tėvelis likdavo kartu su manim. Mama dažnai išeidavo į Anykščių bažnyčion. Ilgai ji ten nebūdavo. Praeis dvi, trys valandos, žiūrėk, ji ir atsverda nuo Liudiškių takeliu. Rašau atsverda, nes jos eiseną buvo tarsi antytės: kryptu-kryptu į šonus. Nebuvo atsitikimo, kad ji grįžusi iš bažnyčios neatneštų man riestainio, miltinio balandėlio arba saldainiuko.

Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius F 130 - 1851

Antanas Baranauskas

lietuvių bažnytinės kultūros istorijoje

Regina MIKŠYTĖ

Antanas Baranauskas lietuvių bažnytinės kultūros istorijoje – poetas, lietuvių religinės poezijos ir giesmių kūrėjas, Kauno kunigų seminarijos profesorius, pirmasis lietuviškai skaitęs homiletikos kursą. Seinų vyskupas, pirmasis prabilęs lietuviškai Seinų katedroje.

Šių metų sausio tragiškųjų įvykių naktimis žlegant tankams Vilniaus gatvėmis, išplaukė iš užmaršties A. Baranausko giesmės „Žvilktėrėk o Dieve“, parašytos lygiai prieš 130 metų, eilutės:

Dabar mūsų žemė po gelažims žvaga,
Ir iš visų pusių tarnams Tavo bloga /.../
Močia sūnaus rauda, našlė vyro savo,
Vaikeliai, kad tėvą rekrutuos sugavo /.../
Kalnais kraujas talkšo prie Tavo altoriui,
Ir nuo ginklo vaiko garuoja šventorių.
Bjauriais žodžiais skamba Tavo namų sienos,
Kryžius sukapotas, labai sunkios dienos.
Visa mūsų žemė spaudžiama iš naujo.
Lyg dvi upės teka ašarų ir kraujo...¹

Šią giesmę Baranauskas parašė 1861 m. vasarą Anykščiuose vykusios manifestacijos pėdsakais, nusidėdamas Peterburgo dvasinės akademijos vadovybės įsakymui nesivelti į politiką.

1861 m. kovo mėnesį caro manifestas paskelbė, kad panaikinta baudžiava. Tačiau ne taip kaip žmonės tikėjosi. Žemė reikėjo išsipirkti, liko lažo. Žmonės bruzdėjo, kėlė politinius reikalavimus. Brendo laisvės siekis. Tuo pačiu metu po numalšintos 1861 m. vasario mėn. protesto demonstracijos Varšuvoje, kai kareiviai paleido šūvius į susirinkusius ir žuvo keletas žmonių, prasidėjo politinės anticarinės demonstracijos religinių gedulingų pamaldų priedangoje Peterburge, Maskvoje, Kijeve, Baltarusijoje, Lietuvoje. Bažnyčios buvo žmonių susibūrimo vieta. Demonstracijos vyko Vilniuje, Kaune, Ukmergėje. Liepos pabaigoje – Anykščiuose. Visas kraštas darė politinės-religinės demonstracijos įspūdį. Demonstracijas malšino kariuomenė. Rugsėjo mėnesį Kauno ir Vilniaus gubernijose buvo paskelbtas karo stovis.

Nežinomas autorius 1861 m. liepos 23 d. rašė M. Valančiui: „Tavo viešas pasirodymas sukilėlių pusėje, Ganytojau, yra būtinas. /.../ Atsiminkime, kad tarp mūsų ir valdžios atsivėrė nebeišmatuojama bedugnė. Pagalvok, Ganytojau, apsvarstyk, perskaityk laikraščius, paklausyk, kaip visoje Europoje bruzda tautų banga, kaip visur dreba galiūnai, ryžkis ir pasirodyk viešai“.² Deja, Kauno gubernatoriaus 1861 m. rugsėjo 18 d. įspėtas, kad uždraustų dvasininkijai dalyvauti manifestacijose, M. Valančius ganytojiškame 1861 m. rugsėjo 25 d. laiške galėjo tik paraginti nepalaikyti „jokių patriotinių giesmių bažnyčiose ir jų vengti, nedalyvauti jokiose manifestacijose, kad neušitraukus nelaimės“.

Tikriausiai 1861 m. vasarą sugrįžęs iš Peterburgo dvasinės akademijos atostogų, Baranauskas ir buvo liudininkas liepos mėnesį Anykščiuose įvykusios manifestacijos ar bent jos karštų pėdsakų.

Giesmė neišvydo spaudos, nepasklido bažnyčiose. Ją užgniaužė 1863 m. sukilimas. Pagaliau ir šios giesmės poetika yra artimesnė nei giesmių, o religinės poezijos platesnei prasme žanrui, kaip ir A. Baranausko, dar Varnių kunigų seminarijos klieriko, sukurtos „Artojų giesmės šventos“, išspausdintos

1859 m. M. Valančiaus giesmyno atskiriame skyriuje³. Įkvėpta giesmė „Tėve vargdienių“ ar reto religinėje poezijoje meniškumo giesmė psalmių motyvais „Viešpatie, taviepie šaukiams giluman parsmegė“, kupina eufoninio skambėjimo (Vilnios, vilnios ir vilnios iš visur ir be galo./ Štai širdis mum sustingo ir veldai nubolo“) priklauso iš tikrųjų ne giedojimui, bet apmąstymui žmogaus ir tautos likimo istorijos verpetuose. Jose nesikartoją įprasti giesmių įvaizdžiai ir siužetai, bet poetas perteikė kaimo žmogaus maldos gilybę, ją nusakydamas autentiškomis kaimo kultūros suformuoto meninio mąstymo intonacijomis ir žodžiais.

Tėve vargdienių, Rėdytojau viso,
Štai mums varguose net akys pratyso,
Kasdien visokiom nedaliom prispausti,
Nei Tavo loskos nebegalim jausti.
Dirbam, kamuojams ir prakaitu plūstam,
Ir liete mirkstam, ir ant saulės džiūstam,
E pilni vargo ir prakaito pilni,
Dažnai suklumpam po pagundų vilni.
Jei daržai pūsta, jei galvijai puola,
Jei kada pievos neželia, prapuola,
Jei dirvoj javo neužauga vaisius,
Arba kitokius kryžius kenčiam baisius,
Dažnai sumurmam sopuliais aptvinę,
Dažnai išblaškom viltį paskutinę,
Gaištam nedalio, e aklybėj savo
Niekad neprašom padėjimo tavo.

Pastebėjęs, kad Baranausko giesmėse baudžiavos ir priešpaudos parklupdytas žmogus skęsta ne nuodėmėse, bet varguose, J. Aistis, tada dar J. Kossu-Aleksandravičius, apgailestavo, kad mes Baranauską žinom tik kaip „Anykščių šilelio“ ir dar vienos kitos dainos autorių: „Visur jis buvo didelės širdies žmogus ir didelis lietuvis“.⁴

Kraupiais posukiliminiais metais Lietuvos bažnyčiose žmonės šaukėsi paguodos, giedodami Baranausko giesmę „Sveika Marija, Dangaus Ielija“ (1868): „Nuo prispaudimo / Akys aptemo, / Viduj nelaimės / Džiūstam iš baimės // /.../ Baimės apsemti, / Klaiko paimti. / Apšviesk tamsybę, / Paspirk silpnybę, / Vaduok prapuolančius!“

Baranausko giesmės Marijai, kurių jis buvo parašęs ir daugiau, patraukia pakiliu emociu Marijos legendos nupasakojimu, jos žemiško grožio („Kaip saulė šviesi, / Kaip bokštas tiesi“) ir šiandien mus iš naujo sukreičiančios moti-

nystės dramos poetizavimu:

Tu pagirta,
Mums paskirta
Motina žmonių!
Meilės jausmais,
Širdies skausmais
Peilių septynių.
Reikė sūnus smerčiai duot
Idant žmones išvaduot.
Tu kentėjai,
Išstovėjai
Gyva po kryžium!

Jau kone šimtas metų Lietuvos Bažnyčiose šalia A. Strazdo „Pulkim ant kelių“ ar Maironio „Marija, Marija“ įsitvirtino švenčių liturgijoje A. Baranausko kalėdinės giesmės

"Piemenėliams vargdienėliams", "Sveikas gimęs Viešpatie", "Piemenys, piemenys" ir vėlykinė "Linksma diena mums prašvito", kaip istorijos patikrinta lietuvių religinės poezijos vertybių klasika ir praktika. Tačiau šios giesmės yra kone anoniminės. Retas žino, kad jas parašė "Anykščių šilelio" autorius. Jos siejamos su lenkų kalėdinėmis giesmėmis, kurios savo ruožtu taip pat buvo perkeltos iš lotynų, čekų ar vokiečių kalbų. Giesmių tekstų ir melodijų perimamumo tradicija siekia viduramžius. Istorija patikrino jų išliekamumą. Hrabano Mauro (a. 784-856) himną "Veni creator spiritus" M. Mažvydas vertė iš J. Sekluciano lenkiško vertimo, o pastarasis - iš M. Liuterio vokiškojo vertimo. Lotyniškosios Eobano Heso ir G. Buchanano psalmės, išverstos lenkų renesanso žymiausio poeto J. Kochanovskio, Lietuviškai perkeltos M. Petkevičiaus (1598), S. M. Slavočinskio (1646), S. Jaugelio Telegos (1653) giesmynuose. Pagaliau net ir prieš šimtą metų poezijos vertimai, sekimal, motyvų ir intonacijų parafravimai, pasak vertimo meno problematikos tyrinėtojo K. Ambraso Sasnavos, buvo nekvestionuojama poezijos norma.

Giesmėje "Piemenėliams vargdienėliams" (1899.01.03) negalima nematyti poetinio įkvėpimo, kūrybinės dvasios, žmogiškos šilumos. Pasakojimas apie Betliejaus piemenis Baranauską tarsi nukėlė į jo vaikystės Kalėdas, į giedojimus tėvų namuose (plg. Dienoraščio įrašą, kaip per Velykas keturis vakarus paėliui namiškiai užbaigia šventomis giesmėmis). Baranauskas tarsi prabilo į savo vaikystės - baudžiavos laikų piemenėlius anykštėnų šnekamosios ir folklorinės kalbos žodžiais:

Bėkim, bėkim, piemenėliai, duokim garbę kūdikėliui,
Vystyklusose gulinčiam.

Kokios minios, net devynios: šventų aniolų pulkai!
Akys mato, širpas krato, šiaušias ant galvos plaukai.
Bėkim, bėkim, piemenėliai, duokim garbę kūdikėliui,
Atpirkėjui gimusiam!

Giesmę gieda! Žodžiai rieda kaip perkūnai iš dangaus!
Tai kankliuoja! Tai vamzdžiuoja! Širdį linksmina
žmogaus.

Šalta, kietą gimtį vietą tarp galvijų apsrinkai
Šiurkštaus vieno kuokšta šieno, pakulniniai vystykiai!
Mes, pavargę piemenėliai, ką tau duosma, vargdienėliai...

Giesmė graudino kaimo žmogų jam pažįstamo vargo ir skurdo (pakulniniai vystykiai) vaizdais, žadino jo užuojautos ir paguodos jausmus. Čia tiek ne vien mažiųjų, bet ir meilėbinių, maloninių žodėlių (piemenėliai, vargdienėliai, prasičiokėliai, mažutėlis, mažonutis, senutėlis, motinė, patalėlis), tiek stebinančios gaivalingos dvasinės energijos šmaikščioje kaimo kalbos frazeologijoje ("žodžiai rieda kaip perkūnai iš dangaus!"), išvengta giesmės įprastų bažnytinės leksikos stereotipų, svetimybų. A. Baranausko giesmė "Linksma diena mums prašvito", tvirtai įėjusi į bažnytinę apyvarą ne vien Seinų krašte, bet ir visoje Lietuvoje, tebegiedama lietuvių visame pasaulyje. Prisikėlimo rytui auštant procesijoje aplink bažnyčią ir susiliejanči su varpų gaudesiu, A. Maceinos žodžiais, yra unikali ir autentiška Velykų liturgijos Lietuvoje dalis, nesutinkama niekur Europoje.⁶

Manytume, kad šalia A. Baranausko giesmių bažnyčioje turėtų grįžti ir jo vardas.

Baigęs Varnių kunigų seminariją ir Peterburgo dvasinę akademiją, po dvejų metų studijų Miuncheno ir Romos universitetuose, A. Baranauskas, Kauno kunigų seminarijos profesorius, garsėjo kaip vienas iškiliausių lietuvių kalbos tyrinėtojų, lietuvių dialektologijos kūrėjas. A. Baranauskui teko pirmajam ne tik skaityti pamokslų sakymo teoriją lietuviškai, bet ir pirmajam dėstyti lietuvių kalbą. (Klierikams pirma dvejus metus

būdavo dėstomas paruošiamasis lietuvių kalbos kursas, o tik paskui skaitoma homiletika lietuviškai). Išlikę Baranausko homiletikos istorijos ir teologijos paskaitų kursai, parašyti poetui būdingu vaizdingu stiliumi, emociinga, tarminės leksikos turtinga kalba, Z. Zinkevičiaus nuomone, turi kalbinės vertės. Pavyzdžiui, skyrelį, užvardintą "Taip mažai ateina klausytų pamokslo, kad neberanda ir skaityti", Baranauskas užbaigia palyginimu: "Vermės undenio nenustoja tekėti dėlto, kad pas jas pulkai semtų neateina". Verčia pasigrožėti įtaigūs šiltų intonacijų ir retorinių pakartojimų, laipsniavimų prisotintas tekstas, kuriame išsiversta beveik be jokių bažnytinių svetimybų: "Viltis yra visiems reikalinga. Reikia jos prispaustiems pavargėliams ir nelaimingiems dėlto, kad ji duoda syla kryžiui nešti ir pamėgti. Reikia jos turtingiems ir didžiūnams, kurie belaimėdami gerybėmis svieto, turi savus sielvartus ir kartybes. Reikia jos griėsininkams, nusiminusiems dėl didžių kaltubių, dvasiai pastiprinti. Reikia jos ir teisingiems, kad iškilotų savo vargus. Reikia jos pamėgusiems šį gyvenimą, idant suprastų, jog žemė mums ne savybė, jog mūsų tėvynė yra danguje. Reikia jos mirštantiesiems, idant nesigailėtų šio svieto, eidami geresnį. Reikia jos visiems."⁷

Baranausko, "Anykščių šilelio" autoriaus, asmenybė ir filologiniai ryšiai su Rusijos ir Europos universitetų mokslininkais platesnių horizontų Kauno kunigų seminarijos auklėtiniais kėlė ne vien smalsumą ir pagarbą, ugdė ir tautinę savimonę. Savo atsiminimuose jie užfiksavo ne vieną jo dvasinių išgyvenimų akimirką: J. Lindė-Dobilas stebėdavo Baranauską anapilto iš tolo: "Kol gyvensiu, neužmiršiu, kaip aš, pastojęs seminarijon ir dar su trumpomis, vadinas, striumbis būdamas, sėdėdavau per primariją bažnyčioje, suoluose (tokių presbiterijon niekas neleidavo), o vyskupas Baranauskas beveik kasdien ateidavo ir, klaupkoj presbiterijoje ar tarp mūsų aspirantų atsisėdęs, medituodavo. Koks nuostabus būdavo jo veido išraiškos žaidimas! Stačiai nežemiškas. Tada stebino mane tik to žmogaus tikyba, dabar aš žinau, kad tokio menininko tikyba tegali tik meniška reikštis. Ten buvo perlų, vertų Bethoveno akordų ir Dantės plunksnos. Bet... jis juos nusinešė anam pasaulin".⁸ "Didįjį penktadienį Tamsioje Aušrinėje kasmet Baranauskas pats giedodavo paskutinę kamentaciją, vadinamąją pranašo Jeremijo maldą.

Man būdavo nuostabu klausytis, su koku giliu jausmu jis rypuodavo: "Viešpatie, atsimink, kas mums atsitiko... Mūsų tėvainystė teko svetimiams, mūsų namai - kita taučiams... Mes buvome varomi su grandinėmis ant kaklo, pailsusiems nebuvo duodama atilsio... Su pavojumi savo gyvybei mes atsinešdavome duonos... Savo malkas pirkdavome... Vaikai sukniumba po našta... Mūsų tėvai nusidėjo, jų nebėra ir mes nešame jų nusikaltimus..." - prisiminė vyskupas K. Paltarokas.⁹

Maironis, pažinęs arčiau Baranauską, savo paskaitoje apibūdinęs jo aukštą stotą, gilų mokslą, tvirtą būdą ir geležinę valią, jo šilumą kaip naują lietuvių poezijos erą, didžiadvasiškai patvirtino: "Be jo gal ir mūsų nebūtų buvę".¹⁰ Tačiau tais pačiais metais kone jo bendraamžis šviesusis Vaižgantas, pirmosios monografijos apie Baranauską autorius, deja, ilgą įtvirtino iškreiptą vyskupo Baranausko portretą.¹¹ Jis negalėjo atleisti jam konflikto su "Aušra" ir nepagrįstai apkaltino jį anoniminio rašinio "Paskutinio pamokslo" autoryste. Pašlijus Lietuvos-Lenkijos santykiams po Vilniaus atplėšimo, ypač negailestingai skambėjo Baranauskui kaltinimas polonija. Tik neseniai pavyko atrasti A. Jakšto liudijimą, kad šis rašinys ne Baranausko darbas.¹² Tą patį patvirtino teksto lingvistinė analizė. Prof. Z. Zinkevičiaus nuomone jame gausu žemaitybių ir A. Baranauskui svetimų kalbos elementų.¹³ Panašiai samprotavo ir prof. A. Salys.¹⁴ Tam pačiam Vaižgan-

tui pasirodė pilnas anykštėnų tarmės net Baranausko Biblijos vertimas.

Jaunoji kunigija negalėjo atleisti A. Baranauskui, kad "Anykščių šilelio" autorius, žymiausias lietuvių kalbotyros autoritetas, polonizacija apkaltinus aukštąją dvasininkiją, stojo jos ginti. A. Baranauskas iš tiesų gynė savo buvusį rektorių, kurį vadino tėvu ir geradėju. Tuo pačiu metu be A. Baranausko žinios netikėtai pasirodžiusi "Aušra", nors jis buvo apsiėmęs būti pirmojo lietuviško laikraščio redaktorium ¹⁵, reiškė ne vien A. Baranausko, bet ir apskritai dvasininkijos ignoravimą. A. Baranauskas šį konfliktą išgyveno kraupiai ambicingai. Nutrūko ryšiai su nacionalinio judėjimo šalininkais. A. Baranausko konfesiniai nuopelnai netrukus buvo įvertinti prelado, paskui vyskupo titulaus. Jis turėjo pasitraukti iš seminarijos. Nustojęs dėstyti lietuvių kalbą, užmetė jos tyrinėjimus.

Be kūrybinio intelektualinio darbo A. Baranauskas negalėjo tverti, nors ir teisinėsis, kad kalbotyrystei skyres tiek, "kiek jam buvo liepta". Įnyko į matematikos studijas, jo žodžiais, nekeliančias politinių insinuacijų. Prof. J. Kubiliaus atradimu, A. Baranausko matematinių studijų rezultatas ne jo, bet jį konsultavusio vokiečių matematiko C. Hosfeldo pavarde įėjo į pasaulinę matematikos mokslo istoriją. ¹⁶ A. Baranauskas - pirmasis matematikas lietuvis XIX a. Lietuvos matematikos mokslo istorijoje. ¹⁷

Kokioje konfesinėje aplinkoje A. Baranauskas gyveno? su M. Valančium suartėti jam nepavyko. Gal amžiaus ir visuomeninio statuso barjeras neleido peržengti oficialaus pagarbaus bendravimo rėmų, o gal būta ir asmeninių veiksnių. Neliko liudijimų, kaip M. Valančius vertino A. Baranauską. Nuolatinės tremties akivaizdoje visi naikino savo archyvus. Laidojant M. Valančių, A. Baranauskas, išaukštinęs konfesinę vyskupo veiklą, apsiribojęs santūrių nuopelnų tautos švietimui ir literatūrai įvertinimu. A. Baranauskas buvo jau nebe Varnių roman-tikas. 1858 m. pakiliai skelbęs M. Valančiaus garbei: "Žemaičiai, Lietuva po sparnu Tavo / Atgijo, pražydo ir vaisius, gavo / Senolių, probočių puikus liežuvis, / Kad ne Tu gelbėjęs, būtų pražuvęs". ¹⁸

"Jis man buvo tėvu ir geradėju" A. Baranauskas rašė apie M. Valančiaus įpėdinį vyskupą Aleksandrą Beresnevičių, 1860-1864 m. Peterburgo dvasinės akademijos rektorių, išsiuntusį poetą į užsienį ir tuo gal išgelbėjusį nuo dramatiškesnių įvykių. A. Baranauskui imponavo A. Beresnevičiaus radikali politinė laikysena, platūs kultūriniai interesai. Būdamas visai abejingas lietuvių nacionalinėms aspiracijoms, jis, M. Biržiškos nuomone, galėjo nulemti A. Baranausko konfliktą su "Aušra" ir nusišalinimą nuo nacionalinio judėjimo. ¹⁹ A. Beresnevičiaus įpėdinis vyskupas M. Paliulionis, A. Baranausko kolega iš Varnių ir Peterburgo laikų, buvo ne tik priešiškai nusiteikęs lietuvių nacionaliniam judėjimui, bet nepalankus ir kunigijos kultūriniais interesams, nemėgo kunigų literatū, smerkė Maironį, K. Jaunių ir patį Baranauską. Tai paliudijo jo mirties dieną savo dienoraštyje A. Jakštas. ²⁰

Daugiau kaip dešimtmetį vyskupas A. Baranauskas principingai gynė katalikų bažnyčios teises nuo caro valdžios persekiojimų, stovėdamas ant tremties slenksčio. Nors 1883 m. buvo atstatyti pašliję Vatikano ir Peterburgo diplomatiniai kontaktai, bet Lietuvoje caro valdžia jų nepaisė. 1893 m. įvyko Kražių skerdynės. Vilniaus generalgubernatorius kone kasmet reikalaudavo A. Baranauską ištremti. Tik 1896 m. naujai paskirtas Vidaus reikalų ministras pasipriešino. Jis priminė, kad "ne vien Romos katalikų dvasininkija nepritariama žiūri į vyriausybės pertvarkomuosius veiksmus pakraščiuose" ir nepritarė "priemonėms, kurios buvo taikomos tik sukilimui malšinti". Ministrą palaikė caras. ²¹ 1897 m. pabaigoje A. Baranauskas buvo paskirtas Seinų vyskupu. ²²

Į Seinus Baranauskas atvyko 1897 m. gruodžio 28 d. Pirmasis iš vyskupų Seinų katedroje prabilo lietuviškai. Net savo

išvaizda ir galinga iškalba (kažkieno palyginimu - atrodė, kad bažnyčios skliautai suskils nuo jo balso) darė mižinišką įspūdį. "Jo pamokslų reikšmė tautinei lietuvių sąmonei žadinti turėjo lemiamos reikšmės," - tvirtino artimiausiai su juo bendravęs, plataus politinio akiračio visuomenės veikėjas J. Laukaitis, vyskupo sekretorius. ²³ Kaip liudija į Lomžos kurijos archyvą perkelti Seinų vyskupijos archyvo dokumentai, o taip pat Seinų vyskupijai priklausiusiose Dzūkijos (Simno, Lazdijų) bažnyčiose išsaugoti A. Baranausko aplinkraščiai, ypač sudėtingomis antagonistinių santykių sąlygomis vyskupas siekė tiesos ir teisingumo. Pirmieji A. Baranausko, Seinų vyskupo, aplinkraščiai, pažymėti pirmųjų mėnesių Seinuose (1898.02.25 ir 1898.04.02) datomis, nurodė parapijų administratoriams "neprimesti iš anksto vienos kurios kalbos, bet derinti pagal tai, kaip vietose žmonių kalbama". Netrukus (1898.06.17) buvo išsiuntinėta anketa patikslinimui, kur ir kokiomis kalbomis vyksta pamaldos, procesijos, giedama, sakomi pamokslai.

Kaip sunkiai skynėsi sau kelią lietuvių kalba, rodo Alytaus miestiečių ir kaimiečių prašymai. Nors dar 1873 m. anketoje buvo tvirtinama, kad Alytaus bažnyčioje giedama dažniausiai lietuviškai, kartais lenkiškai, nes labiausiai supranta lietuviškai, grupė miestiečių, įsitikinusių, kad vyskupas negalėjęs duoti nurodymo leisti lietuviškai giedoti, bet vietos kunigai parodę sauvalę - tvirtino, kad "nuo nepamenamų laikų ritualinės giesmės ir pamokslai Alytaus bažnyčioje buvo lenkiški" (1898.07.06). Nežinome vyskupo atsakymo, bet negalime nepacituoti išties lietuviškų prašymų, kuriuose atsiveria neabejotinai A. Baranausko veiklos dėka gerėjanti apskritai Dzūkijos lietuvių situacija: "Šviesiausias ir aukščiausias mūsų Vyskupėli! Mes, Alytaus parapijonys lietuvininkai, labai norime giedot saviškai lietuviškai savo bažnyčioje. Jau matome, kad Rumbony ir Slabado keli metalai kaip gieda lietuviškai, mums labai patiko. Dėlto mes, nustumti miesčionių lietuvininkai, labai labai prašome Vyskupėli mūsų susimylėt ant mūsų ir atmainyt mūsų bažnyčią, kaip atmainėte mūsų susiedus Slabadą ir Rumbonį. Žinome, kad Jūs, Aukščiausias Dvasiškas Tėvas, gali padaryt ir nepazgordins mūsų biednų. Mes visados prašėme ir prašysime pas Dievą Jums sveikatos. Bučiuodami kojas, Jūsų negadni slūgos". Cituotą 1900 liepos 17 prašymą sekė tų pačių metų spalio 27 prašymas. "Mes, Alytaus parapijonys, norime savo bažnyčioje prieš sumą šventomis dienomis lietuviškai giedot užtai, kad mes lietuvinykai. Po namažensťvos negalime pasilikti bažnyčioje už tai, kad mums paskui būtų toli pareit prižiūrēt namų ir kas vėlai įainant, žalnieriai kantarams ir kantarkoms gali pastot kelią. Pas miestelį vis girios ir žalnierių daug. Pernai per Jūsų, Garbingiausias Tėve, vizitą mislijom, kad paliepsit mums lietuviškai giedot, ba jau visur giedojo taip. Juliaus mėnesį šio meto buvome per gromatą parašę pavelyt lietuviškai giedot. Garbingiausio ir šviesiausio vyskupo buvo ukazas išduota suskaityti lietuviškus ir lenkiškus žmones. Lietuviškų susirašė beveik šešisysk daugiau. Mum širdį sopa, kad beveik visai parapijai savo bažnyčioje Lietuvoje nevalia susirinkus ražančiaus giedot ir susiedai iš mūsų juokias, kad mes tokie netikė..." Tų pačių metų pabaigoje ar sekančių pradžioje alytiškiai surašė padėkos raštą: "Kaip neužtenka mūsų mažai apšviestam protui iškilmingų žodžių dėl padėkavojimo, todėl nužemintai prašome priimti nors tą menką širdingą apreiškimą, jog neišmieruotai dėkingi esame Jūs Ekscelencijai, mylimam mūsų Vyskupėliui už suteiktą mums lietuvišką Rožančių ir kitas giesmes su-prantamoje mums lietuviškoje mūsų kalboje. Ačiū Viešpačiam Dievui ir Jūsų Ekscelencijai mylimam

Vyskupėliui už laimingus suvedimus, jog dienoje Nekalto prasidėjimo Panelės Švenčiausios pradėjome giedoti lietuvišką rožančių. Pirmą procesiją lietuvišką turėjome dienoje Apčystijimo Panelės Švenčiausios... be jokios periskados".²⁴ Suprantama, vyskupo aplinkraščius savaip interpretavo ir vykdė skirtingų pozicijų žmonės. A. Baranauskas taip pat neišvengė neapraktikui būdingų administravimo klaidų.

Baranauskas atvirai lietuvių neprotegavo, vengdamas ir taip sukiršintų žmonių kiršinimo, saugodamasis riaušių ir kraujo praliejimo. tautinių problemų jis neabsoliutizavo, suprasdamas jų antagonizmo pražūtingumą ir vengdamas konflikto su universaline krikščionybės religija. Beje, Vatikanas buvo paskutinis pripažinęs Lietuvą de jure.²⁵

Kaip bažnyčios gynėjas A. Baranauskas svarbiausiu dalyku laikė atsisipirti caro valdžios vykdomai rusifikacijai. Griebdavosi net anachronistinių priemonių - net žodžių tvarkos poteriuose neleido keisti įrodymui, "jog mes tikėjimą perėmėm iš Vakarų, kas šiais laikais mums yra be galo svarbus dalykas".²⁶

Būdamas vienuoliškai asketiškas, geležinės savitvartos ir disciplinos, A. Baranauskas kėlė aukštus moralinius kriterijus kunigijai. Studijos Miunchene ir Romoje, metai praleisti Peterburge, sukaupto mokslinio darbo dešimtmečiai A. Baranauską vertė siekti aukštesnės krikščioniškosios kultūros pakopos - eschatologinio šventyklos pergyvenimo. Jis neleido prastinti liturginio ritualo, reikalavo kilnumo apeigose. Vyresnioji kunigija niršo už nepakantumą sumaterialėjimui - prabangai klebonijose ir skurdui bažnyčiose, už smerkiamą caro valdininkų girdymą - vaišes ir kortas. Jaunoji kunigija neatleido nuolaidų lenkams. Lenkai pravardžiuojo litvomanu. Naumiesčio davatkos surašė skundą dėl nesuprantamo žodžio "veikalas". Anekdotiškos dzūkų poringės, paskleistos iš aptarnavimo sferos - tarnų, arklinių, siuvėjų - plito ir kerojo tarsi kūkaliai. A. Baranausko skelbiamą Atgimimą bažnyčioje pajėgė įžvelgti tik asmenybės. Jį suprato tie, kurie gavo pratęsti studijas užsienyje. (A. Baranauskas, pirmasis iš lietuvių, turėjęs progos studijuoti užsienyje, plačiai atidarė duris teologinėms studijoms Europoje). Iškilų atsiminimų paliko inteligentija - jį aplankę lenkų ir vokiečių profesoriai ("Didingas ir taurus žmogus" - pasakė prof. A. Kuršaitis). Žavėjėsi rusų aukštieji pareigūnai.

ŠALTINIAI

1. Biržiška V. Nežinomi senieji lietuviški tekstai. K., 1931, p. 97-103.
2. Stakauskas J. Valančiaus laikų lietuviškasis darbas. Tiesos kelias, 1938, Nr. 11, p. 743-744.
3. Valančius M. Kantyzkas arba kniga giesmių. V., 1859.
4. Kossu-Aleksandravičius J. Antano Baranausko bažnytinės giesmės. Šviesos keliai, 1935, Nr. 1, p. 33.
5. Baranauskas A. Raštai. V., 1970, t. 1, p. 122, 125-126.
6. Maccina A. Bažnyčia ir pasaulis. Chicago, 1970, p. 111.
7. Baranauskas A. Mokslas šventosios iškaltos. Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas, f. 1-D 164.
8. Lindė-Dobilas J. Ba-

- ranas - homeriška dvasia. - Antanas Baranauskas. V., 1986, p. 41-417.
9. Paltarokas K. - Lietuvių literatūros ir tautosakos rankraštynas, f. 11-224, p. 26-27.
10. Maironis. - Antanas Baranauskas. V., 1986, p. 412-417.
11. Tumas J. Antanas Baranauskas. V., 1924.
12. Dambrauskas A. - Jakštas A. Mano atsiminimai apie vyskupą A. Baranauską. - Antanas Baranauskas. V., 1986, p. 438.
13. Zinkevičius Z. - Baltistika, 1982, XVIII (2), p. 134.
14. Salys A. A. Baranauskas - kalbos darbininkas. Naujoji romuva, 1935, Nr. 9, p. 208.
15. M. Jurgaičio laiškas J. Štiūpui. - Antanas Ba-

Vos įžengęs į Seinų vyskupo sostą, A. Baranauskas pasiūlydavo lietuviškų giesmių. Pirmajai gavėniai Seinuose jis išvertė "Griaudžius verksmus". Baigiasi šimtas metų, kai jie tebegiedami Lietuvos bažnyčiose. Kovo pabaigoje jis jau siuntė į Kauną velykinės giesmės "Linksma diena mums prašvyto" tekstą ir melodiją, pridėjęs: "Bet jūs turite tokį maestro kaip Naujalis, kad užtenka jam paduoti melodiją, ir jis sugebės ją suharmonizuoti geriau už mane arba net modifikuos savo melodiją, kad būtų dainingesnė". Čia, Seinuose, buvo sukurtos nuotaikingosios kalėdinės giesmės "Piemėnėliams vargdienėliams", "Sveikas gimęs, Viešpatie", "Piemėnys, piemenys". Seinuose A. Baranauskas parašė apie 30 giesmių, ketino išleisti giesmynėlį. A. Baranauskas net mokė žmones lietuviškai rašyti, įsakęs kiekvienoje parapijoje nusirašyti jo išverstą katekizmą, poterių, kuriuos siuntinėjo dalimis.

Gavęs Varšuvos generalgubernatoriaus pažadą paremti lietuvių spaudos gražinimo bylą, A. Baranauskas pradėjo milžinišką darbą - į lietuvių kalbą versti Bibliją. Vertimą nutraukė netikėta mirtis. Nors poeto filologo ir teologo duomenys teikė vilčių vertimo teologinei precizijai ir poetinei raiškai, tačiau, nemokėdamas nei hebrajų, nei graikų kalbų, Bibliją jis vertė ne iš originalo, bet iš Kauno kunigų seminarijoje tada dar vartojamo, prieš 40 m. Vilniuje išleisto lenkiško vertimo, kuris buvo beivitiškai pasenęs. A. Baranauskas vertė Bibliją su neapsakomu pietizmu, bet greičiau ne kaip teologas, o poetas. Tik poeto plunksna buvo atidėta į šalį jau prieš daugelį metų... Vertimas nutrūko ties Jeremijo raudų sakiniu "Ažudarė kelius mano akmenimis ketvirtolais...". Neužbaigto ir nepanaudoto Biblijos vertimo rankraštis saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje.²⁷ Penkeri metai Seinų katedros šešėly įrodė, kad A. Baranauskas visą savo kūrybinę veiklą skyrė vien lietuviams. J. Laukaičio liudijimą, kad Baranauskas kalbėjosi su žmonėmis lietuviškai, kad rašė jiems lietuviškas giesmes ir poterių, vertė į lietuvių kalbą Bibliją, pratęsia kun. J. Vaišnoros²⁸ įsimintina išvada: "Ši jo duoklė lietuvių tautai ji iškelia virš laikų ir amžių". Kad ir neįvertinęs savo jėgų ir ne kartą prasilenkęs su realybės jausmu, jis pranoko savo meto aukštąją dvasininkiją. A. Baranauskas dėjo pamatus tautinei bažnyčiai.

Antanas Baranauskas nusipelnė solidaus portreto Lietuvos bažnyčios kultūros istorijoje ne vien dėl vyskupo violetų, bet ir dėl savo kūrybinės raiškos.

Baranauskas. V., 1986, p. 408.

16. Dicson L. E. History of the Theory of Numbers. New York, Carnegie Institution of Washington Publication, 1952, t. 1, p. 431.

17. Kubilius J. Antanas Baranauskas ir matematika. Antanas Baranauskas, V., 1986, p. 82-98.

18. Baranauskas A. Raštai. V., 1970, t. 1, p. 102.

19. Biržiška M. Antanas Baranauskas. Lietuviškoji enciklopedija, 1934, t. 2, sklt. 1173.

20. Dambrauskas A. - Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas, f. 1 - D 1089, p. 33.

21. Antanas Baranauskas. V., 1986, p. 375-391.

22. Centrinis valstybinis

istorinis archyvas Leningrade, f. 821, ap. 125, b. 3078, 1. III.

23. Laukaitis J. Vyskupas Antanas Baranauskas. Tiesos kelias, 1927, Nr. 11, p. 660.

24. Lomžos diecezijos archyvas, Nr. 346.

25. Maccina A. Bažnyčia ir pasaulis. Chicago, 1970, p. 114.

26. Lomžos diecezijos archyvas, Nr. 334, 1. 31.

27. Bibliją. Resztas Szwentas Seno ir Naujo Testamento. Iš lotiniskos vulgatos Lietuviškai perguldytas su trumpais pareizskiniams iš kunigo Menokijaus ir kitų mokytojų A. B., Seinų vyskupo. - Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas, f. 1-F 168.

28. Vaišnora J. Vysk. A. Baranauskas. Aidai, Brooklyn, 1965, Nr. 10, p. 434.

Bėgant šimtmečiams, lieka užmarštyje įvykiai, datos, vardai. Gerai, jeigu dar istoriką dominantis faktas paminėtas metraštyje, kronikoje, tačiau kuo tolimesnė praeitis, tuo storesnis užmaršties dulkių sluoksnis, tuo sunkiau rasti atsakymą į kilusį klausimą, belieka tik spėlioti. Ligšiol neįminta Mindaugo pilies Vorutos mįslė. Nors galime būti kaltinami parapijiškumu, bet mums, anykštėnams, neretai klypsta akys į Šeimyniškių piliakalnį, valzduotėje regime čia stovėjusią Vorutą... Juolab kad tokiai prieilaidai duoda pamato ir pastaraisiais metais atliktų Šeimyniškių piliakalnio archeologinių tyrinėjimų duomenys. Rūpi pritarti ir prieš keletą dešimtmečių spaudoje išsakyta kalbininko K. Būgos, profesoriaus E. Volterio, rašytojo A. Vienuolio-Žukausko, istoriko Pauliaus Šležo nuomonei. Šiuo požiūriu gan įdomus, šiandien primirštas kunigo K. Žebrio straipsnis, pasirodęs dar 1909 m. Klek patrupinę, sudabartinę rašybą ir skyrybą, siūlome jį mūsų skaitytojų dėmesiui. Straipsnį pakomentuoti sutiko Lietuvos Istorijos Instituto Archeologijos skyriaus jaunesnysis mokslinis bendradarbis Artūras Dubonis.

Kame buvo Mindaugo sostapilis?

Kun. K. Žebrys

[...] Istorikų vardų ir vietų suradimui reikia daboti senovės dokumentai, dabartiniai vietų vardai ir žmonių pavardės.

Kryžiuočiai, paėmę savo globon Lietuvos karalių Mindaugą, trumpame laike iš jo iškaulijo ar privertė, kad jiems užrašytų pirmiau didelius Lietuvos plotus, o ant galo, jeigu nebeliktų, mirus Mindaugui, jo įpėdinių - ir visą Lietuvą.

Šešetas yra žinomų tokių Mindaugo užrašų kryžiuočiams.¹ Jie yra surašyti Narbuto Lietuvos istorijoje ketvirtos knygos priede (Narbut Dziesię Narodu litewskiego IV, 15-25). Gale antrojo užrašo parašyta: "Datum in Lettowia in curia nostra, anno domini MCCLIII mens Julio". Gale šeštojo užrašo: "Datum Littowie in curia nostra". MCCLX = 1260. O ketvirtame užrašė paminėtas ir upės vardas "Lettowie". Taigi tikrai yra buvęs ir dvaras, ir upė bendru vardu Lettowia.

Štai tas ketvirtasis užrašas ištisai perrašytas kaip yra:

"Mindowe dei gratia Rex Littowie /.../

Iš šito užrašo mes daug ką sužinome.

A. Kaip buvo rašomi dabartiniai upių vardai: Duseta, Šventa upė (Vilijos šaka), Latava (Šventos šaka), Vašuoka ir Viešinta (Lėvens šaka), Nemunėlis, gal Nowenene; o kitų, kaip Rabatesmunde, Burchwalle, Romele, Kopwech ir Lodenbeke - nesužinojau ką jie reiškia; Dahlen = Dolen, sala ant Dunos = Dauguvos, netoli Rygos.²

B. Krašto, vadinamo Selonija = Dzelonija = Gelonija būta didoko;

1) Selonės tarp Dunos ir Nemunėlio, tai yra dabartinė Semigallia = Semgaliai, Zemgaliai.

2) Antras Selonų (Dzelonų = Gelonų) plotas tarp Nemunėlio ir Šventos upės: tos sienos dokumente upių vardais parodytos.

3) Trečiasis Selonų žemės plotas tarp ežerų Gelionis? = Galona Inturkių parapijoje. Zolvai = "Coluen" arti Sugintų ir Galona (= Geliona? Gelūnai) Labanoro parapijoje. Nes ten randame paminėtus sodžius: Mendenen = Mindunai Inturkio parapijos ar Molėtų; Pelone, pažymėtasis Mindaugo trečiame dokumente, yra arti Kuktiškių; Malaaysen (trečiame dokumente Maleysine) gal tai yra Maleišiūnai tarp Tauragnų ir Linkmenų. O trijų miestų vardai: Thowraggen, Utten, Uspal neabejotinai yra Tauragnai, Utena, Užpaliai. Labai vargas vardus tyrinėti pakol neturime lietuviško sąrašo vietų, upių, ežerų...³

C. Kaip matome, Mindaugo dvaras buvo Lettowia = Litowia, buvo ir upė Lettowia, kuri dabar yra vadinama Latava (= Leitava), o rusiškai ir lenkiškai ištariama Lotawa, jos pradžia Troškūnų parapijoje, o įteka į Šventą upę Anykščių parapijoje. Ta Lettowia - Latava buvo, anot užrašo, siena tarp dovanotų Livonams žemės plotų ir karalystės. Karalystės šone yra ir dvaras Latavėnai, užrašo rašyboje - Littewini - ant Latavos. Ar šitie Latavėnai, ar kiti Latavos - Lettovijos klonyje tikrai galėjo būti Mindaugo sostapilis.⁴

Siauriausioje prasmėje Littewini buvo ir tebėra - Latavėnų dvaras; platesnėje prasmėje - Latavėnai yra gyventojai viso Latavos upės klonio; plačiausioje prasmėje: Litewini pirmčiausia buvo oficiališkasis vardas visų, kryžiuočiams nepriklausančių klonių Mindaugo laikuose, o paskiau teko tasai vardas visai didžiajai Lietuvos kunigaikštystei, visai tautai.⁵

D. Kilmiškai, kaip matome, vardas Lettawia ir Littowia = Latava ir Lotava; taigi, lietuviai, Lietvija ir Litwa = latviai, Latvija ir Lotva.

Gal nuo anų laikų padarymo upės Latavos siena tarp dviejų valstijų prasidėjo ir persiskyrimas vienos tautos į dvi, ir pasidarymas iš vieno vardo dviejų: už Latavos į žiemryčius - latviai, už Latavos į petvakarius - letowi, lietuviai, lieituviai, todėl vardu ant visados užsiliko, nors ir buvo paskiau Mindaugo dovanojimai panaikinti.⁶

Kas link Mindaugo antrojo dvaro, sostapilio, vadinamojo Wruta, Worouta, tasai galėjo būti Mindaugo karalystėje ant Verintos upės, Kurklių parapijoje įtekančios į Šventą upę. Kurklių parapijoje p. Grauzinio dvare ant Nevėžio upės, įtekančios į Verintą, girdėjau esą didžiausi mūro griuvėsiai, perkasai ir mūro ant kokių ten sienų dirbtų kauburiai, daugiau versto ilgumo lig pat Verintos lankų.⁷ Niekas tų darbų istorijos nebežina, sako buvusi pagonių šventykla. Ir viso apylinkio vieta labai nepaprasta: ir gamtos grožio čia esama nemenko, ir žmonių rankomis daug pasidaruota. /.../

Draugija. 1909 Nr. 35 T. 9. - P. 269-271.

Mindaugo sostapilis: istoriko komentarai

Artūras DUBONIS

¹Lietuvos istorijos tyrinėtojas yra žinoma dešimt Mindaugo laikų aktų, kurie liudija, kad Mindaugas pasikrikščijęs ir 1253 m. liepą buvo vainikuotas karaliumi, kad Livonijos (Vokiečių) ordiną bei Lietuvos vyskupą Kristijoną gausiai apdovanojo savo karalystės Lietuvos žemėmis Žemaitijoje, Dainavoje (Jotvingių žemės), Sėloje, o 1260 m. net visą savo valstybę užrašęs Livonijai, jeigu jis mirtų nepalikęs įpėdinių. Aktai apima 1253-1261 m. laikotarpį. Bet štai jau beveik du šimtai metų, kai, pasidalinę į dvi stovyklas, vokiečių, lenkų, lietuvių istorikai ginčijasi ar tie dokumentai tikrai duoti paties Mindaugo valia? Ar tik padirbti, falsifikuoti Vokiečių ordino, jog pateisintų savo teritorines pretenzijas Lietuvai XIV a. pabaigoje? Neretai tą patį vieni mokslininkai laiko falsifikuotu, kiti - tikru.

Komentuojamame straipsnyje cituojamas 1261 m. Mindaugo aktas smulkiai aprašo sieną tarp Livonijos ir sėlių, tarp lietuvių ir sėlių. Nurodomos atskiros sėlių žemės, kurios atiteko Livonijai. Šis aktas tiesiogiai susijęs su kitu, 1255 m. Mindaugo aktu, liudijančiu, kad Sėla atiteko Livonijai. Šiame akte sienos nedetalizuojamos. Istorikai gana vieningai, išskyrus A. Prochaską, mano, jog 1261 m. aktas buvo padirbtas Vokiečių ordine, tai 1261 m. sukurto, neišlikusio dokumento falsifikatas, kurio nuorašas buvo padarytas 1392 m. Tačiau vargu ar kyla abejonė dėl dokumentuotose minimų Lietuvos istorinės geografijos duomenų, įvardinančių vietoves, upes, ežerus, kurie taip buvo vadinami 1392 m., tikriausiai ir anksčiau - 1261 m. Kas kita, ar buvo tokia, akte nurodyta siena tarp sėlių ir lietuvių. Tai jau nuodugnesnių ir atskirų tyrimų klausimas.

²Akte minimų ir Lietuvos pusėje esančių vandenvardžių lietuviški atitikmenys tokie:

Lodenbeke - Luodis, ežeras (Zarasų raj.)

Dussethe - Dusetas, ežeras. 1959 m. pastačius Antalieptės HE užtvanką per Šventąją, įsiliejo į Antalieptės tvenkinį. (Zarasų raj.)

Sarthe - Sartai, ežeras. (Rokiškio ir Zarasų raj.)

Swenteuppe - Šventoji (Šventa) upė, išttekanti iš Samanio ežero (Ignalinos raj.)

Lettowia - Latava, upė, dešin. Šventosios intakas prie Andrioniškio (Anykščių raj.)

Wassenke - Vašuoka, upė, Viešintos kair. intakas, ištakos 3 km į š. r. nuo Troškūnų (Anykščių raj.)

Wesinthe - Viešinta, upė, Lėvens kair. intakas,

ištakos Viešintų apyl. (Anykščių raj.)

Lenene - Lėvuo, upė, Mūšos dešin. intakas, ištakos 6 km į š. r. nuo Skapiškio (Rokiškio raj.)

Semigaller A - Mūša, upė, ištakos 16 km į p. nuo Žagarės (Joniškio raj.)

Nowenene - tai ne Nemunėlio upė, o pilis dab. Daugpilio apylinkėse.

Taigi 1261 m. Mindaugo akto falsifikate siena tarp sėlių ir lietuvių ėjo upėmis ir ežerais.

Vertėtų plačiau aptarti Latavos upėvardžio užrašymo formą, kadangi K. Žebrys jį dažnai mini savo argumentacijoje. K. Būgai nekilo abejonių, jog Lettowia tai Latava. Buvo tariama Lietava (Leitava), plg. Wes-inthe - Viešinta, o gal dar buvo tariama ir Lėtava, plg. Lenene - Lėvuo.

³Autorius nevisai tiksliai nusako, kur būta sėlių žemių. Dabar kalbininkai nurodo tokią XIII a. pirmoje pusėje sėlių krašto ribą su lietuviais: ji prasidėjo ties dabartiniu Pasvaliu, toliau ėjo pro Palėvenę, Subačių, Svėdasus, Uteną, Tauragnus, Salaką. Daug kur sėliai gyveno drauge su lietuviais. Kaip ir kiek sėlių archeologinė kultūra paplitusi dabartinėje Lietuvos teritorijoje, sunku pasakyti dėl duomenų stokos. Žiemgaliams XIII a. Lietuvoje priklausė dabartinės Lietuvos pakraštėlis ties Akmene, Žagare, Joniškiu, Linkuva, Žeimeliu, Vaškais ir Saločiais.

1261 m. akte išvardinamos kai kurios Sėlos vietovės, pilys (Buchwalle) su joms priklausančiomis apylinkėmis: Meddennen, Calven, Mallaysen, Thowraggen, Uttēn, Uspal. Nekelia abejonių Utena ir Užpaliai; gali būti, kad čia minimi Tauragnai (Utenos raj.) Maleišiai (Anykščių raj.); sunku nurodyti Meddennen, Calven. Cituotasis 1255 m. aktas išvardina mažiau sėlišių žemių: Medden, Pelone, Maleysine, Thauraxe.

⁴Mindaugo sostinės vietos nustatymas yra pagrindinis komentuojamojo K. Žebrio straipsnio tikslas. Jis ne pirmasis, leidęs į jos paieškas. Šiuo metu Mindaugo sostinė lokalizuojama keliolikoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietovių: nuo Medvėgalio Žemaitijoje iki Naugarduko bei Vilniaus. Viena iš tos sostinės vietų laikomas ir šalia Anykščių esantis Šeimyniškėlių piliakalnis, E. Volterio ir A. Vienuolio-Žukausko pramintas Voruta. Peržiūrėjus keletą XVII-XVIII a. šių vietų aprašymų paaiškėjo, kad pastarasis vardas tuomet nebuvo žinomas, 1639 ir 1738 m. kaimas vadinosi Šeimyniškėmis, o 1784 m. Šeimyniškėlėmis (nepainioti su dešin. Šventosios krante esančiomis Šeimyniškėmis).

Gana įžvalgas autoriaus pastebėjimas, jog Latavos upelio klonys, paėmus plačiau, Anykščių krašte, galėjusi būti Mindaugo sostinė. Tačiau pastaroji mintis XX a. pradžioje skambėjo perdėm šiuolaikiškai. Tada visiems aišku buvo tik tiek, jog ankstyvoje Lietuvos valstybėje, valdant Gediminui (1316-1341), pastovia sostine tapo Vilnius. Tad galima kalbėti tik apie vieną iš daugelio Mindaugo dvarų (kiemų), buvusį Anykščių

krašte. Žinomas tikras, ne suklaidotas 1253 m. liepos mėn. Mindaugo aktas, kur užrašytos kai kurios Žemaitijos žemės Livonijos ordinui. Šis dokumentas duotas in Lettovia in curia nostra, t. y. Lietavos (Leitavos) dvare. R. Batūra, sekdamas H. Paškevičiumi, mano, kad Mindaugas vokiečius apdovanojo, būdamas kuriame nors iš savo Lietuvos karalystės dvarų. Tuo tarpu V. Kentšinskis spėjo, jog po šituo pavadinimu slypi ne visa Lietuva, o konkreti vietovė, kurioje buvęs Mindaugo dvaras. Istoriniuose šaltiniuose tokia vietovė randama, ji vadinama Leitavos arba Lietuvos vaitija (XVI); ji priklausė Anykščių valsčiui, seniūnijai. Nuodugnesni tyrimai turėtų parodyti, ar V. Kentšinskio spėjamoji konkreti vietovė, kur stovėjo Mindaugo dvaras Lettowia yra Anykščių krašto Leitavos (Lietuvos) vaitija. Nieko nuostabaus, jei archeologinių kasinėjimų, tyrimų eigoje paaiškėtų, jog minimas Mindaugo dvaras buvęs Šeimyniškėlių piliakalnyje.

Tuo tarpu Latavėnų apylinkėse nėra žinoma apie jokių piliakalnių, todėl vargu ar galima tapatinti šią vietovę su Mindaugo dvaru (sostine).

⁵Daugelio istorikų darbuose įrodyta, kad Lietuvos valstybės centru tapo kunigaikščio Mindaugo valdoma Lietuvos žemė. Aplink ją vienijosi, buvo vienijamos lietuvių ir kitų baltų (sėlių, jotvingių, žiemgalių, kuršių) žemės. Taip Lietuvos vardas plito, tapo visos valstybės pavadinimu. Jos piliečiai vadinosi lietuviais, lietaviškiais, lietuvininkais (lietuvenykais) ir pan., t. y. vardą susiejo su valstybės pavadinimu.

Iš kur kilo Lietuvos (Leitavo, Lietavos) vardas? Cituotoje publikacijoje "Lietuvos vaitystė" darėme išvadą, kad leitis (gal leitas) buvo senasis lietuvių genties pavadinimas. Etniškoji šio vardo kilmė glūdi kitame Lietuvos vaitijos pavadinime Leičių (Laičių) vaitija. Vadinasi, priesagos -av- dėka iš leitis buvo padarytas kraštovardis Leitava (Lietava): leit- is (as) Leitava. Leičių (Leitavos, Lietuvos) vaitija greičiausiai yra teritorija, kuri išsaugojo senos Lietuvos žemės pavadinimą ir jos gyventojų leičių vardą, tai žemė, kur susiformavo nuo XV a. vidurio žinomas Anykščių valsčius.

Kalbininkai tvirtina, kad Lietuvos vardas kilo iš upėvardžio (hidronimo). Nurodo Lietauką (rekonstr. Lietava), dešin. Neries intaką ties Arnotiškiais, anksčiau Šventosios žiočių.

⁶K. Žebrio pateiktas latvių etnogenezės modelis nemoksliskas. Latvių tauta baigė formuotis maždaug XVIII a. pradžioje iš latgalių, dalies sėlių, žiemgalių, kuršių ir kitų genčių.

⁷Autorius nurodo Buteikių piliakalnį (Kurklių apyl.), esantį to paties vardo kaimo š. r. dalyje, Nevėžos dešin. krante, netoli santakos su Virinta. Piliakalnis su Voruta netapatinamas, o siejamas su Pukeikiu, vienu iš Deltuvos žemės kunigaikščių, atstovavusių lietuvių diduomenei, kai buvo pasirašyta taikos sutartis su Voluinės kunigaikščiu 1219.

Šių metų gegužės 11 dieną sukako 110 metų, kai gimė Vanda Didžiulytė. Tragiško likimo ženklų pažymėtas šios rašytojos gyvenimas. Ne vienam iš gausios ir gražios Didžiulių šeimos teko nelengva dalia, tačiau Vandą lemtis palietė skaudžiausiai.

Gabi dailė, literatūrai, muzikai, nepaprastai jautrios, altruistinės sielos, pasirengusi aukotis ir padėti kiekvienam, ji ėjo savo sunkų kelią nepalūždama, vyriškai įveikdama likimo išbandymus. O netekčių ir praradimų - asmeniniam ir kūrybiniam gyvenimui - netrūko.

V. Didžiulytė - Šermukšnė - literatūrinį darbą pradėjo 1902 m. apsakymu "Prie Idealo". Jos proza (apsakymai, vaizdeliai) spausdinami žurnale "Draugas" ir kitoje periodikoje. Tačiau ryškiausiai V. Didžiulytės talentas atsiskleidė poezijoje. Sunkiu metu rašyti eilėraščių - tėvas ir broliai Sibiro tremtyje, įkalintas vyras, nepakeičiamu skausmu prislegia neišgydoma dukrelės liga. Tegu ir nelengvai, tačiau posmas gula prie posmo ir 1912 m. parengiamas eilėraščių rinkinys "Nemiegotos naktys". Tik, deja, knyga nelemta išvysti dienos šviesos - rankraštis žuvo kratos metu. Išliko kelių eilėraščių juodraščiai...

Vėliau V. Didžiulytė publikuos eilėraščius (lietuvių ir rusų kalba), prozos kūrinius periodinėje spaudoje, tačiau tokio kūrybinių jėgų pakilimo gyvenime nebus. Ateis kitas metas, ne mažiau reikšmingas nei kūryba. Tai bus aukojimasis žmogui - artimam ir visai svetimam - metas, netikėtai pasibaigęs jos tragiška mirtimi.

Tačiau yra Gyvenimai, kuriems nutrūkus, jų šviesa negęsta...

Iš negausaus V. Didžiulytės literatūrinio palikimo pateikiame skaitytojų dėmesiui publicistinį straipsnį "Kaip žalia rūta", skirtą motinos, Liudvikos Didžiulienės - Žmonos atminimui.

Irena ANDRUKAITIENĖ

Kaip žalia rūta

Vanda
DIDŽIULYTĖ

Su pirmais šaltais vėjais, su šniūrais gervų, traukiančių į tolimesnį šalį, atplastėjome ir mes savo seniai bėgėto, primiršto ir išsiilgto šalelėn, pilku paniurusiu laiku, lietungose rudens dienose.

Apartose rugienose riogso juodi grumstai, panuovaliuose stypso gumbuoti kimsai, glūdi bekrasčiais ežerais nuo lietu patvinusios pievos...

Ieškau vaizdų savo tėvynės jaunų dienų... kur tie medeliai, ką čion va augo? Kur paukščių dainos? Toje ežioje žemuogės augo... pienės žydėjo... Viskas išnyko... nieko nerandu.

Geltoni lapai krenta nuo medžių ir tyliai miršta. Po kojų slidus purvinas takas... liūdesys sielą kuo tai prislegė.

Tik štai, kupstelis žydriai žaliuojąs akis patraukė. Kas tai? Ak, tai žaliuoja mūsų rūtelė. Sveika, sesute! Tu dar žaliuoji.

Ir man, pažinus gimtinės mirtį, lyg artimesnė tėviškė liko - širdis nudžiugo.

Užkopėm kalnan kapo lankytų. Skurdus paveikslas. Šerkšnotoj žemėje ant kauburėlio svyro nublukę astrų galvelės... Stypso jurginų apšalę stiebai...

Kur gi esybė, kur čia dūsavo?.. Kur mylimoji jautri krūtinė?..

Viskas užmigo amžiname nutirpime.

Tiktai aplinkui tankus vainikas gyvųjų rūtų gyvastį reiškia. Mielas kvietkeli, tiek apdailuotas mūsų sesučių. Žaliosios rūtelės, sergėkit kapą! Sekite pasaką nemirštamybei mūsų tėvynės! Nemirštamybei mūsų kaimų... Darželių lietuvaikių...

Ten už vieškelio artimas kaimas: pilkos gryčiotės, kaip rudens dienos, šlaudiniai stogai apsamaniję... Kuklūs mergaičių matos būreliai... Jaučiu - dar moka nupint vainiką, dar laisto darželėlius. Dar savo švelnių, grynų širdelių vaizdą augina rūtoj užburtą.

Aš suradau... aš pažinau mano tėviškęs takelius.

Nuvykau miestan. Kiek daugel laiko jo neregėjau. Pažinti negalima. Pridygo rūmų naujų, kaip grybų. Nauja kūryba - ir naujas stilius. Eiva lietuvių meno žiūrėtų. Ten štai teatras.

Netikiu, einu. Matyt, ne savo ten pagaminta. Svetur paskolina... Dairausi. Uždanga sunki krenta, tamsiai raudona nuo paties skliauto... Ir kas taip ryškiai į akį smigo? Štai uždangoje kukli šakelė - mylimos rūtos.

O brangus mene, gimtinio krašto, nepražūsi - takai

sužymėti. Tavo devize - plasnoja rūta! Geros tau kloties!!!

Ieškojau kapo mano Motutės. Septyni metai kai palaidota... Žinau, paminklo dar neįstengė jai pastatyti. Kaip besurasiu? Tolima erdvė migloje niūkso, tyli eglynas. Ežeras miega. Už piliakalnio nuriedėjo saulė.

Eina - kiūtina būrys pilkų žmonelių. Traukia kapų link: šit da ir da nauji privyksta prie to būrelio.

- Kur sveiki einat?

- Ponios lankyto. Čia brangi ponia iš to dvarelio. Visa apylinkė taip ją mylėjo! Man ji padėjo...

- Mane augino.

- Man vaikus gydė.

- Mane ramino ir visad šelpė.

- Jūsų motute - mum Motynėlė. Ji mum išmokė dainas dainuoti. Kai šienapjūtė, dobilus grėbiam, kiek tų dainelių, nesuskaitys, skamba tik skamba pabalai pievų viena už kitą gražesnių!

- E mum, suradus tautos kostiumą, pasiūt pamokė.

- E mum duonele savo penėjo. Gera amžinatilsj buvo. Tokių dabar nėra.

- O mum, kai kokia bėda prispaudžia, ašaros byra... Pas ją nueini - vis nuramina.

Tie prasti žmonės - sodžiaus jaunų mergaičių, senų bobelių žodžiai mane sujaudė. Aš radau taką prie Motynėlės žmonių meilėje, žmonių atmintyje ir širdyse savo vaikų - motutė gyva.

Nuvykau kaiman. Šnekinu vieną, o jis prie Motutės dirbant paseno.

- Ji mum ne ponia - Angelas buvo. Plati apylinkė ją žinojo... Ir su didžiausia mimim guodone.

Brangi motute, tu daug kentėjai, daug darbavais, spėkų negailėjai. Ir sau geresnę dalį pasiklojai. Palaima sergsti tavo kapelį... Padėkos, poilsio dainą dainuoja nemirtingume.

Ramiai ilsėkis po žalia rūta!

Nueinu miestan. Rūmai mokyklos. Archyvo skliautai. Tūkstančiai knygų - pilnos lentynos - kaip sienų mūrai. Ten ne-

miršamos didvyrių sielos knygose gyvena... nors rašiusios jau rankos žemėse drūnija.

Štai tarp jų kelios mielos knygelės. Štai rankos raštu keli sąsiuviniai. Pažįstama ranka, žinomos raidės... Ak!.. Aš Motušės rankų rašliavą pažinau! Tu čionai, širdiže. Ir čia gyvensi! Kiekvienam raštely mintis spinduliu sklaidžias, kiekviename laiške krauju skausmas verda... Sielos pulsas tvinksi. Kas jau pergyventa, kas jau iškentėta, kada kas apverta, kas neišsakyta... Kyla iš po tokių akmeninių skliautų...

Girdite gyvieji: numirusi šneka. Motina brangioji - tave palaidoti aš nesuskubau. Nebemačiau tavęs. Po akmenų skliautu - suradau Tave!

Rodo man knygyną. Skaitomąją salę Lietuvos Aukštesnės Mokyklos rūmuose.

- Jaunimas - kaip gražiai sudygęs ažuolynas... Kiek gi jų daug! Visi čia mūsiškiai Jonukai, Juziukai, Jurgiuikai, Petriukai pasiūgėję - mokslą sau semias... Girgžda tik plunksna tylume salės ir šlama vartomi knygų lapai.

Nuo sienos žiūri senas knygnešys Stasys Didžiulis, antakių kelia, kaktą nušvitęs... kaip turbūt plaka jo širdis paveiksle, žiūrėdama į tokią daugybę knygų, lietuviškų knygų, viešai, be baimės skaitomų, šimtais jaunimo.

Jis dėl tų knygų pasiaukojęs...

Bet kas taip šiltai šypsosi salėn iš kitų rėmų? Kieno meilės spinduliai tiesiasi prie jaunimo. Ak, tai Motutė augintojėlė, tiek Lietuvos sūnų auginus, tiek veikėjų Lietuvai davus. Jonai, Juziukai, Povyliukai ir Antaniukai josios auklėti, jos mokinti - Vyties žirgą narsiai įžaboję lekia, tėvynės ateitį tverdami.

Džiaugiasi akys sienos paveiksle, šypsosi lūpos taip numylėtą jaunimą matant besidarbuojantį.

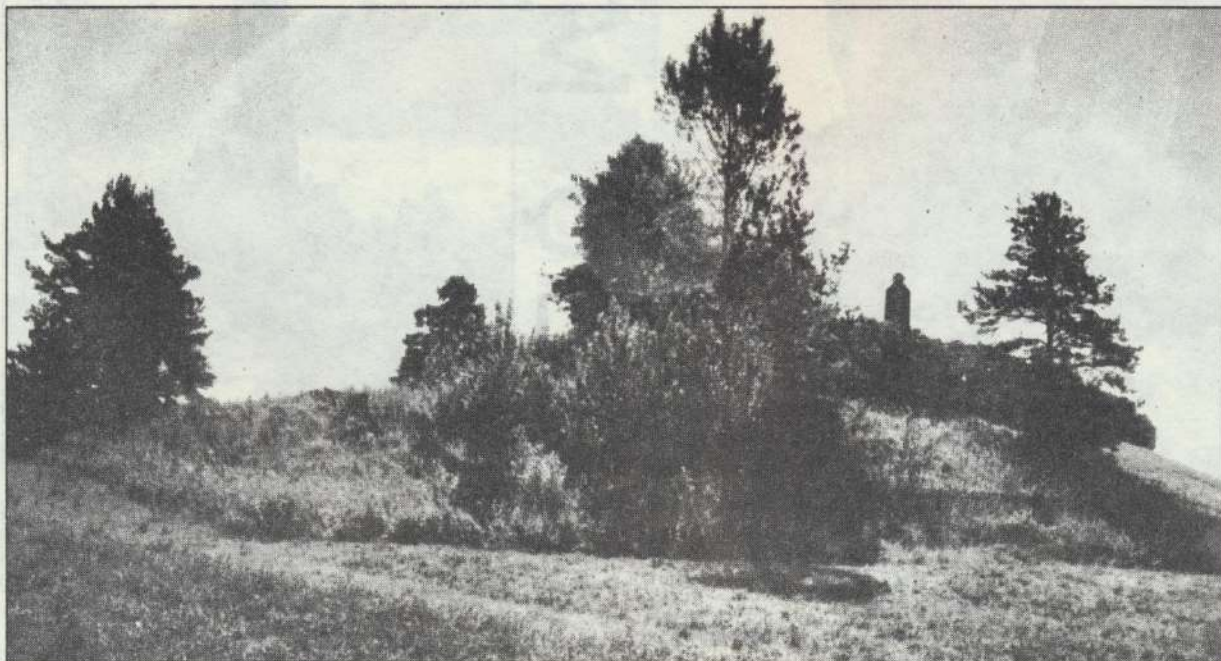
Jei da nematėt - pakelkit galvą, pasižiūrėkit, palaima liejas jum ant jaunų galvučių...

Aš pažinojau tą šviesų veidą... Brangi, Motute, tu nenu-mirsi. Tu vis gyvensi... Kaip žalia rūta...

1932 m.

Duktė

x) Genijali mintis buvo pakabinti amžinai atminčiai Didžiulių paveikslus Universiteto Skaitykloje. Atsakantesnės vietos jau būti negalėjo jiems - Knygos ir jaunuomenė. Lietuviškos knygos ir lietuvių jaunuomenė... jiems buvo brangiausia.

Išdrožta dar viena Kančia...

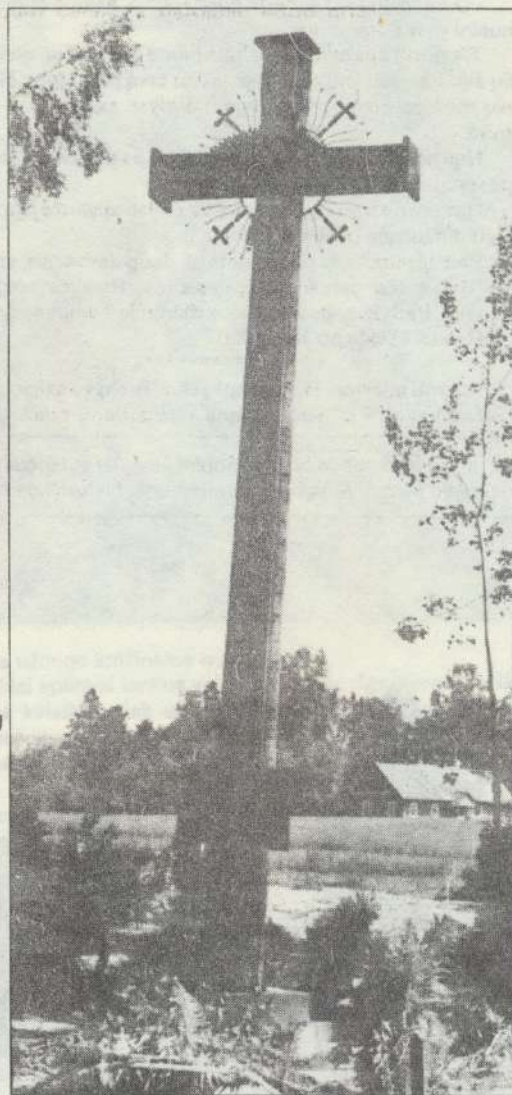
Kryžiaus ant Padvarninkų kapelių (fragmentas)

Šių metų birželio mėnesį tautodailininkui Povilui Bugailiškui sukako 80 metų. Gimtadienio išvakarėse buvo pastatytas dar vienas jo darbo kryžius Didžiuliškių kaimo kapinėse ir skirtas nežinomam bolševikinio teroro kankiniui. Į kryžiaus šventinimo ceremoniją susirinkusieji aplinkinių kaimų žmonės, buvę tremtiniai ir politiniai kaliniai prisiminė patirtas kančias ir baisumus, pagerbė ir meistrą, linkėdami jam būti vis tokiu guviu, nenuilstančiu, dar daug išdrožti Rūpintojėlių, pastatyti kryžių.

Pastaraisiais metais Povilas Bugailiškis daug dirba, juk jau nereikia slėptis, jog daro kryžius, drožia iš medžio Dievą. Per pora metų net keliolika jo darbo kryžių papuošė Lietuvą, o kiek dar išraiškingų Rūpintojėlių, ornamentuotų kryželių pasklido pas žmones!

Dievdirbio rankos drožia iš ažuolo dar vieną Kančią. Ji bus pakylėta į dangų, ji įkvėps maldai tuos, kurie tiki Prisikėlimu, prašo išgelbėti iš tamsos. Kančia pavirs Tikėjimu, Meile, Viltimi... [deda meistras į drožinį ir savo maldą - kūrybą, įpraminančią nenumaldomo laiko genamas dienas.

KRYŽIŲ MEISTRAS

Kryžius nežinomam bolševikinio teroro kankiniui Didžiuliškių kapinėse.

Povilo Bugailišio sodyba, esanti netoli Viešintų Grigiškių kaime, rudenį, žiemą lieka vieniša. Sergsti ją medžiai ir medinės skulptūros - šviesos ir gėrio grūdus sėjantis Sėjėjas, suklupusi moteris, atlaidžia ir kiek liūdnoka šypsena pasitinkantis Atpirkėjas. Gal todėl, kad daugelis mūsų, pamiršusių savo laikinumą žemėje, pešamės dėl turto, dėl garbės, dėl pirmavimo teisės, dėl gadesnio kashio ir prašmatnesnio drabužio... Gal todėl, kad save aukštindami liekame maži ir verti pasigailėjimo...

Buvęs žemdirbys Povilas Bugailiškis jau daug metų drožia, kalbina medį. Tačiau jo kūrinių nematydavome liaudies meistru darbų parodose, nes autorius buvo "liaudies priešų" sąrašuose, teistas pokario metais... Į parodų sales neįleisti drožėjo darbai rado sau vietą kitur - Lietuvos kalvelėse, pakelėse, ties kapų kauburėliais. Šie kūriniai - tai Atmintis, Kančia, Malda. Juose kūrėjo rankų šiluma ir dvasia.

**Jonas JUNEVIČIUS,
Vygandas RAČKAITIS**

Tautodailininko sodyba Grigiškių kaime

Traukia ir tie įprasti valstiečio darbai

Šiandien Jau nėra naujiena tremtinių prisiminimų publikacijos, nemažai jų esame skaitę pasirodžiusiose knygose, įvairiuose spaudos leidiniuose. Dauguma skaitytojų susipažįsta su vieno ar kito autoriaus memuarais ne tik smalsumą patenkindami, o visų pirma norėdami sužinoti mūsų tautos genocido laikų kančios ir ištvermės kroniką, jausdami pagarbą atlaikiusiems aunkiausiems išbandymams. Rūsti gyvenimo "po Stalino saule" tikrovė, skaudi tremtinio dalia, visai žeminamo, niekinamo žmogaus dvasios stiprybė... Apie tai liudija prisiminimai, tie per savo ir kitų likimus išsakyti patirtų golgotų epizodai, kuriais atverčiasmas dar vienas Kančios metraščio puslapis.

Pernai rudenį pasitikęs savo 90-mečio sukaktį, prelatas Stanislovas Kiškis daugiau kaip keturiolika metų praleido kalėjimuose, lageriuose, už spygliuotų vielų Sibiro platybėse, anglies šachtų rajonuose. Ilgas kunigo kalėjimų, lagerių, tremties vietų sąrašas: Lukiškės, Kizima, Vorkuta, Inta, Kemerovas, Omskas, Krasnojarskas, Mordovija...

1929 m. kunigas Stanislovas Kiškis buvo paskirtas Kaišiadorių vyskupijos kurijos kancleriu. 1945 m. birželio 24 d. okupantų valdžia jį suėmė, "atsidėkodama" už tai, kad šis kunigas 1941 m. vasarą gelbėjo sužeistus raudonarmėčius, net buvo įsteigęs jiems ligoninę. Praėjęs kančių ir pažeminimo kelius, Stanislovas Kiškis 1956 m. grįžo į Lietuvą, tačiau 1958 m. vėl buvo suimtas, vėl nuteistas 4 metams laisvės atėmimu. Apie tai, ką teko patirti patekus į čekistų nagus ir išgyventi sovietiniuose lageriuose, Stanislovas Kiškis papasakojo dviejuose savo prisiminimų tomuose. Šie prisiminimai išsiskiria iš kitų tuo, kad jų autorius pasakoja ir apie savo pastoracinį darbą tarp likimo brolių, seserų, rašo apie Dievo apvaizdą ir tikėjimo galią... Stanislovas Kiškis savo memuarus bandė siųsti pro "geležinę uždangą", bet jie nepasiekdavo leidėjų. Tik dabar, berods, JAV Lietuvių katalikų akademija rengiasi išleisti šią reikšmingą, daug kuo papildančią tremties archyvą knygą.

Pateikdami skaitytojams trejetą ištraukų iš Stanislovo Kiškio tremties prisiminimų, manom, jog reikia pridurti dar keletą autoriaus biografijos faktų. Stanislovo Kiškio jaunystė prabėgo netoli Kavarsko, Abromiškių kaime, vasaras, atostogas jis praleisdavo čia, tėvų gimtinėje. 1914 m. keleriems metams pasitraukdamas iš savo numylėto krašto jis paskutinį kartą išsimaudė Šventojoje ir pabučiavo jos krantą... Kavarsko ir Anykščių kapinėse palaidotas prelado tėvas, brolis, seserys. Dar ir dabar Vaišviliškių kaime gyvena brolis Povilas. Daugsyk Stanislovas Kiškis lankė savo artimuosius šiame krašte, visam laikui išliko su šiomis vietovėmis, su savo artimaisiais siejantys dvasiniai saitai.

Stanislovas Kiškis, pavydėtino darbštumo ir atkaklumo žmogus. Jis yra išvaręs gilią vagą lietuvių kultūros ir bažnyčios istorijoje. Tai keleto monografių apie tautai ir bažnyčiai daug pasidarbavusių dvasininkus autorius, S. Kiškis parašė keletą studijų apie Lietuvos vietoves (tarp jų ir apie Kavarską). Apie trisdešimt tomų sudarytų dokumentai, išrašai, laiškai, kompiliacijų serijos "Ir ko čia tik nėra", apologetinis veikalas "Susirašinėjimas su broliu". Rašo prelatas ir Kaišiadorių katedros bei vyskupijos gyvenimo kroniką, taip pat savo dienoraštį. Tačiau visa tai kolkas rankraščiuose. Tik "Vilniaus Kalvarijos" 1940 m. buvo išleistos dešimtys tūkstančių tiražu.

Reikia manyti, jog ateis laikas, kai su Stanislovu Kiškiu susitiks skaitytojai ir kaip su istoriku, mąstytoju, krikščioniškos moralės propagautoju. Ateis laikas jį atrasti...

Čekistų rankose Stanislovas KIŠKIS

IŠ VILNIAUS Į PEČIORĄ

Kažkur netoli geležinkelio prekinės stoties buvo įrengtas didelis persiunčiamasis punktas. Iš Lukiškių musten ir nuvežė. Tai gal kelių hektarų plotas, aptvertas aukšta medine tvora su bokšteliais sargybiniams, kaip lageryje. Keli ilgi mediniai barakai, kur su savo maišais ant narų susigrūdę kaliniai lyg stotyje, tik be bilietų, laukė... savo traukinio.

Į darbą mūsų nevaro, valgyti šiek tiek duoda, išrikiavę dideliame kieme nuolat patikrina baltinius ir, radę utėlių ar blakių, atiduoda drabužius į krosnį dezinfekcijai... Mes ištisas dienas praleidžiame kieme, šildomės saulėje, iki valios prisisėkame, susipažįstame. Daug visokių žmonių čia sutikau. Vieną dieną suskaičiavęs radau ar 14 kunigų: jų daugelis buvo mūsų Kaišiadorių vyskupijos. Buvo čia jaunimo - moksleivių ir studentų, profesorių ir visiems žinomų veikėjų bei rašytojų.

Kadangi buvome jau po teismo, tai mums leidžiami pasimatymai. Aplankė mane brolis Henrikas. Mūsų pasikalbėjimą sekė prižiūrėtojas ir, kada brolis pakišo man po stalu maldaknygę "Šlovinkim Viešpatį", prižiūrėtojas tai pastebėjo ir maldaknygę atėmė. Vėliau man pavyko ją atgauti.

Mūsų punkte buvo organizuojama muzikantų grupė, kuri galėtų su paruoštąja programa lankyti Lietuvos kalėjimus bei lagerius. Užsirašiau į ją kaip smuikininkas, bet kada stojau patikrinimui ir iš atminties be natų pagroju "MARIJA, MARIJA", buvau pripažintas netinkamu... Ką gi, ir mano brolis - muzikas buvo nuomonės, kad man geriau tiks atlikti bausmę su kastuvu ar pjūkle, negu su smuiku rankose...

Liepos 24 dieną mus išvežė iš Vilniaus ir rugpjūčio 2 jau buvome Pečioroje.

Čia vyr. gydytoju buvo ukrainietis, Kaune baigęs mediciną. Jis priėjautė lietuviams ir iš pirmos dienos įtaisė mane viename barake felčeriu.

Pečioros persiunčiamasis didelis - ar ne aštuoni dideli barakai, atskiras namas valgykla, du ar trys barakai skirti ligoniams. Į vieną jų pakliuvau aš.

Mano darbas buvo rytais kartu su gydytoju apeiti visus ligonius, išdalinti jiems prirašytus vaistus, matuoti ir užrašyti temperatūrą, kartais užpildyti ligonio kortelę.

Valgyti čia gaudavau geriau kaip kiti, vaikščiojau apsivilkęs švairiu baltu chalatu ir pamažu studijavau iš Lietuvos gautą mediciną vadovėlį...

Zonoje buvo vaistinė, kur dirbo jauna lietuvaitė. Man tekdavo pas ją ir išpažinčių klausyti ir šv. Mišias atlaikyti. Ir štai vieną dieną mus pasiekė gandas, kad mūsų vaistininkė "blatnųjų" kortomis pralošta... Tai reiškė, kad pralošęs turi ją nužudyti... Mergaitė verkė ir laukė neužtarnauto keršto. Ne aš vienas kreipiausi pas vyr. gydytoją, kad gelbėtų nekaltą žmogų iš tų žvėrių nasrų. Ir kai ji buvo iškelta iš mūsų į kitą vietą, "blatnieji" griežė dantimis ir grasino:

- Mes ir tenai ją pasieksime!

TAURUS MAHOMETONAS

Vieną vakarą atvedė man anapus lagerio vartų susirgusį ar tik pašalusį žmogų. Jis turėjo karščio ir sakėsi paleistas iš lagerio, važiuojas į Leningradą. Čia išlipęs palaukti kito traukinio, prisėdęs ant sniego ir užmigęs... Surašiau ligonio lapelį: amžius - 65 metų, iš Kaukazo, mahometonas. Daviau jam karštos arbatos, gabaliuką duonos, žuvies ir kaip ligonį paguldžiau palatoje.

Rytojau dieną susitinku jį ateinantį koridorium, pasisakė esąs jau sveikas, dėkojo už nakvynę. Pakėlęs akis aukšty, jis man sako:

- Čia mane Dievas atsiuntė. Aš tamstai turiu kai ką papasakoti.

Po pusryčių pasikviečia jį pas save, jis atsisėdo šalia ant lovos ir pradėjo pasakoti:

Tai buvo gal prieš kokį dešimtį metų. Pas mus Kaukaze suiminėjo dvasiškius, uždarinėjo cerkves ir naikino visa, kas buvo viduje. Kartą, eidamas keliu, pamačiau į purvą numestą nedidelį paveikslą (ikoną) Dievo Motinos Marijos. Apsidairiau, ar kas nemato, pakėliau, apšluosčiau ir, pakišęs po savo vatine, parsinešiau namo. Manau, kur nors paslėpsiu, gal ateis laikas, gal galėsiu kam reikia atiduoti. Mes, Alacho garbintojai, labai gerbiame Jėzų Kristų pranašą ir Jo Motiną Mariją.

Naktį per sapną pasirodo man pati Marija, vadina mane vardu ir sako:

- Šito, ką dabar tu man padarei, aš niekad neužmiršiu!

Pasirodė Ji man ir kitą naktį ir parodė mūsų miestelio aikštę prieš cerkvę. Ten buvo didelė žmonių minia, sukviesta pasižiūrėti, kaip bus nukelti varpai nuo cerkvės bokšto. Aš aiškiai matau, kaip du jauni vyrukai pasisiūlė įlipti į bokštą, atrišti varpus ir numesti juos ant žemės. Laikrodžio rodyklė rodė 13 valandą. Girdėti kirvių smūgiai, supasi varpai ir su triukšmu krinta nuo bokšto. Paskui juos krinta abu vyrukai, ir jų kūnai ištękšta ant akmeninio grindinio. Marija dingo. Aš nubudau ir mane nukrėtė šiurpas.

Praėjus kuriam laikui, pasirodė skelbimai - miestelio gyventojai buvo kviečiami 13 valandai į aikštę prieš cerkvę: nuo jos bokšto bus numesti varpai.

Ar man eiti? Jei Marija iš anksto parodė tokį šiurpų vaizdą, tai, matyt, nori, kad įsitikinčiau ir Ja visiškai pasitikėčiau.

Aš nuėjau ir iki smulkmenų pasikartojo visa, ką buvau matęs sapne.

Marija ir dar kartą man pasirodė. Šįsyk Ji rodė medinę tvorą

aptvertą nemažą plotą, kurio keturiose kertėse - bokšteliai ir stovi kariškiai su automatais; priekyje - platūs uždari vartai ir nedidelė būdelė su stogeliu.

- Įsižiūrėk, - sako man Marija, - tu pakliūsi čia ir atliksi tau skirtą 10 metų bausmę. Bet nebijok, aš gi žadėjau tavęs nepamiršti ir globoti.

Mane areštuoja, tardo. Gavau 10 metų ir nuveža į lagerį, kurį jau buvau matęs sapne. Esu kaip ir ramus, bet kaip čia laikytis? Juk varys į darbą, o mano sveikata menka...

Irvėl, jau lageryje, pasirodo Marija ir liepia susirasti Nikiforą Nikiforovičių. Bet kas jis ir kaip jį surasti, nepasakė. Vieną pavakare, kada visus varė iš barakų į kiemą patikrinimui, aš kiek uždelsiau, ir prižiūrėtojas mane subarė, nes visi jau stovėjo išsiriakę poromis. Eidamas atsistoti į patį galą, aš sušukau:

- Nikifor Nikiforovič!

Kada davė komandą išsivaikščioti, prie manęs priėjo juodai apsirengęs, inteligentiškos išvaizdos su barzdele, vidutiniu amžiaus žmogus.

- Tamsta mane šaukei? - klausia jisai.

Aš sumišau ir nežinau nė ką sakyti.

- A, tai Dievas tamstą čia atsiuntė, - pasakė jis, pažvelgęs aukšty.

Pasirodo, tai buvo rusų popas ir lageryje felčeriau. Jis paėmė mane pas save, nes turėjo atskirą kambariuką. Aš pas jį buvau už sargą, pašluodavau ir išplaudavau kambariuką, atnešdavau abiem valgyti ir patarnaudavau prie ligonių. Taip čia išbuvau visus 10 metų, nė karto neišėjęs į darbą už vartų. "Batiuška" buvo žmogus kuklus ir maldingas. Jis man papasakojo apie Mariją ir Jos sūnų. O aš jam papasakojau visą istoriją su Marijos paveiksluku.

Vieną dieną Nikiforovičius pasakė:

- Aš staiga susirgsiu ir greitai mirsiu. Štai tau adresas mano broliavaikio, kuris gyvena Leningrade. Kai būsi paleistas, būtinai nuvažiuok pas jį ir papasakok visa apie mane. Kelionėje tau teks išlipti ir palaukti kito traukinio. Ten bebūdamas tu truputį susirgsi ir tave vienai nakčiai paims į lagerį. Ten tave globos kunigas, ir tu jam papasakosi visą šitą istoriją...

Seniukas net pailso ir giliai atsiduso. Jo akys degė. Jis jautėsi atlikęs sunkų uždavinį ir paliko man savo adresą Kaukaze.

Norėjau visa tai smulkiai surašyti, bet kur dėti tokius užrašus? Ir kaip juos išsaugoti? Juk mano bausmė tik prasidėdavo. Tat stengiausi visa tai išsaugoti atmintyje, o kad geriau joje įsirištų, smulkiai papasakojau keliems draugams.

Vienas pravoslavų šventikas iš Estijos pastebėjo, kad šioje istorijoje tarsi prie Marijos altoriaus suėjo ir bendradarbiavo trijų didžiulių religijų atstovai - tikintieji mahometonas, pravoslavų ir katalikų kunigai.

Štai kur ekumenizmas! Glauskimės visi prie Marijos, o Ji iš mūsų padarys vieną tikinčiųjų šeimą!

GENEROLŲ TRAGEDIJA

Kaip lagerio felčeriu man kartais tekdavo dalyvauti priimanč naujai atvežto etapo žmones. Nežinau kodėl juos priimdavo vis naktimis.

Gydytojų komisija tikrindavo atvežtųjų sveikatą ir nustatydavo jiems kategorijas. Vyrai ir moterys, išrengti iki juostos, buvo sustatomi vienoje eilėje. Ir kaip apgaulingas yra žmogaus veidas! Kaip dažnai jis pridengia ir slepia visai išsekusį ir jau lavonu atsiduodantį kūną! Gydytojai su pasididžiavimu išvardavo kategorijos pavadinimą lotynų kalba - prima, secunda - o man teko ją pažymėti asmens lapelyje.

Buvo čia patekęs, ir gal ne pirmas, Raudonosios Armijos generolas. Fronte jis vadovavo tankų divizijai ir iš degančio tanko jau apsvaigęs pateko vokiečiams į nelaisvę. Siūlė jam būti instruktorium vlasovinėlių daliniuose, bet jis nesutiko. Veržėsi grįžti pas savuosius ir vokiečiai išpildė jo norą: kartu su

dviem kitais belaisviais atvežė jį į fronto liniją ir paleido. Du jo draugai buvo rusų nukauti, o jis laimingai perėjo fronto liniją ir tuoj pateko į čekistų rankas.

- Esi vokiečių šnipas ir vokiečiai grąžino tave šitam juodam darbui! - neatstojo čekistai.

Jam davė 25 metus ir atsiuntė štai pas mus. Generolas pirmą kartą gyvenime pamatė lagerį, net nieko apie juos nebuvo girdėjęs. O dabar įsitikino, kad visa šiaurė yra nusėta tokiais lageriais ir juose tūkstančiai į jį panašių frontovikų.

- Tie civiliokai, tai gal jie kuo nors ir nusikalta, - sakydavo man generolas, - bet mes, kovojusieji fronte, sužeisti ir ištrūkė iš vokiečių nelaisvės... Mus vadinti šnipais ir šitaip bausti?! Niekas nebus - vistiek iš čia bėgsiu! Pakelsiu ant kojų visą

lagerį, nuginkluosiu sargybinius ir kovosiu kaip kovojau fronte!..

Bandžiau įtikinti, kad taip daryti būtų visai neprotinga, tai neabejotinas pralaimėjimas. Generolas karščiausiai ir ryžosi geriau žūti kovoje, negu priimti tokį pažeminimą ir pasidaryti klusniu vergu.

Generolas padarė kaip buvo pasiryžęs; jau man esant Vorkutoje, plačiai buvo kalbama apie kelių lagerių sukilimą, kuriam vadovavęs drąsus generolas. Apsiginklavę sargybinių automatais, sukilėliai žygiavo Uralo kalnų link ir kariškų lėktuvų persekiojami jie visi žuvo...

Nuotraukos iš S. Kiškio asmeninio archyvo

Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tautosakinės ekspedicijos Anykščių rajone metu - 1984 metų liepą - Kavarsko miestelyje užrašiau unikalų pasakojimą, kokio net pats ekspedicijos vadovas Norbertas Vėlius (tuo metu - vyr. moksl. bendradarbis, dabar - filologijos mokslų daktaras) niekur nebuvo girdėjęs.

Taigi Elena Imbrasaitė, gimusi (1927 m. Prano ir Julės Imbrasų dešimties vaikų šeimoje), augusi ir dabar tebegyvenanti Kavarske, papasakojo:

Anykštėniškas pasakojimas - mito fragmentas?!

Violeta GAILEVIČIŪTĖ-
JUCIUVIENĖ

"Kai mes dar maži buvom, pas tėvų - tėvas šaučius mūsų buvo - ataidava dažnai nakvot toks labai labai senas ubagas. Tai anas vis mum sakydava šitų pasakų ape runkų.

Va, kareiviai kaip tarnaudava dvidešimt pinkis metus. Tai vienas kareivis aina palaistas jau pa dvidešimt pinkių metų, aišku, jau pa dvidešimt pinkių metų taigi visi susenį per tiek laiką. Nu, jam keturiasdešimt pinki, aina jis per miškų. Aina, buvo kaimas - toj vietoj dabar miškas. Aina aina mišku, žiūri - nameliukas stovi. Nu, anas užėina nakvot paprašyt. Užėina. Babute tokia sena vaikšta. Anas saka: "Babut, - ar "mačiūt", na, nežinau kaip ten susake, - gal priėjiml pernakvot?" "Nu, - saka - priėjimiu." Nu, tai anas dabar jau atsisėda, toj babute jam atneša valgyt - paduoda unt stala lėkštėj runkų. Anas žiūri, kaipgi anas valgyt runkų! Ans pajame - pasuolin jų pakiše. Pakiše pasuolin, babute ataina, žiūri - lėkšte tuščia. Saka: "Suvalgei?" "Suvalgiau!" Paalina link durų, klausia: "Runka runka, kur tu?" Runka atsiliepia: "Aš pasuoli." Vėl' pajame iš pasuolia, vėl' jam lėkštėn. Anas ir vėl' mislija - babute išėja - mislija: "Kur aš? Kur čia dabar man padėt toj runka?" Ir anas dabar jau galvoja, kad raikia bėgt iš čionai. Čia jau nebegega, jaigu runkų vaišina, tai čia jau ragana kokio. Nu, tai anas - pastalėn.^x Ataina: "Suvalgei?" Vėl' babute paais: "runka runka, kur tu?" "Po stalul!" Vėl' pajame šitų runkų. Anas dabar sėdi ir galvoja: "Nu, kurgi man daba dėt' šitoj runka?" Anas pajame - užuntin - už švarka užkūšė šitų runkų. Ataina babute: "Nu, suvalgei?" "Suvalgiau." Pajėjus lig durų vėl' šaukia runkų: "Runka runka, kur tu?" Runka atsaka jai: "Aš pre širdes." Nu, tai jau kai pre širdes, tai, atsieit, jau suvalgyta. Dabar jau šitas kareivėlis mislija: "Runkų tai išmesiu lauki, kad jau nebeatsilieptų babutel, ale gi kaip dabar išeit?" Ana nelaidžia - nakvok ir viskas. "Ne, - anas saka, - aš nakvasiu, - saka, - mačiūte, ale aš, va, noriu truputį... - Agi jam runka šitoj raikia išmest! - aš noriu, va, truputį miškan pajėt."

Kaip išlaide jį miškan, tai anas kai dūme, ir šitų runkų numete, ir pats nulėke tekinom, kol' nežinau, kur anas išlake..."

^x kietojo priebalsio "l" žymėjimas.

Taigi kuo nepaprastas šis pasakojimas. Pirmiausia, tai nebus eilinė (buitinė ar stebuklinė) pasaka. Jeigu pasinaudosi me Norberto Vėliaus¹ priimta pasakojamosios tautosakos žanrų klasifikacija, šis pasakojimas turi neabejotiną saktmės, ir, būtent, mitologinės saktmės, bruožus. Pasaką nuo saktmės skiria požiūris į vaizduojamus dalykus. Pasaka - pasigėrėjimui, pamokymui sekama, o "saktmėse vaizduojami įvykiai laikomi tikrais"². Gaila, kad sunku įsivaizduoti, su koku įsijautimu pateikė porino šį "atsitikimą". Kokia baugi nuotaika apima ir kartu kaip nuoširdžiai tikima, tuo, kas buvę labai labai seniai. Svarbu prisipažinti, kad sugestija neišvengiama, nors ir kokias "materialistines" proto aukštumas būsi pasiekęs. Baisumo jausmas išlieka net ir po kelių metų vėl iš naujo skaitant šį kūrinį.

Mitologinių sakmių grupelį šį "atsitikimą" leidžia priskirti pagrindinis siužeto įvykis: neabejotina žmogaus akistata su mitine būtybe³. Kodėl neabejotina? Saktmėje tikrovė perkuriama, laikantis tikroviškumo. Pasakojama tik tai, kuo žmonės daugiau ar mažiau tikėjo, t. y. tiek pasakotojas, tiek klausytojas dar yra išlaikę mitinės pasaulėjautos reliktus. Tačiau tikėjimas ar netikėjimas mitiniu pasauliu nėra šios saktmės unikalumo kriterijumi. Nepaprastumas slypi mitinės būtybės - "bobutės raganos" - asmenybėje ir jos poelgyje - vaišiniame ranka.

Šita, Elenos Imbrasaitės vaikystėje sutikto ubago ragana netelpa į jokią schemą (turiu omeny N. Vėliaus sudarytą klasifikaciją pagal mitines būtybes. Kartu prisimenant, kad autorius yra išnagrinėjęs visas iki 1940 metų ir didžiąją dalį iki 1977 m. užrašytų sakmių). Mat, ten saktmėse minimos "raganos yra mirtingos moterys, gyvenančios žmonių bendruomenėje ir iš jos išsiskiriančios tik nepaprastomis galiomis"⁴. Ši ragana gyvena žmonių dėl neaiškių priežasčių apleistose vietose: "buva kaimas, miškas dabar", t. y. ne - kultūrinėje, laukinėje erdvėje.

"Tradicinės" raganos atlieka dvi funkcijas: 1) kenkia žmonėms, gyvuliams, augalams, 2) skraido į susirinkimus ir žirniauti"⁵. Nors žmogui kenkiančioje veikloje ir yra (kad ir retos saktmės!) kanibalizmo (raganos geria kūdikių kraują (LTR 1415/171)⁶, pasiverčia gyvuliu ir sužeidžia ar visai numarina žmogų (LTR 822/152), tačiau neužrašyta tokia, kurioje būtų atvirkščias dalykas: žmogus verčiamas valgyti žmogaus kūno dalį?! Kodėl? Kodėl ragana neatspėja pabėgimo, nepakenkia žmogui, nors ji ir turi aiškiaregystės galią? Kas jai sutrukdė?

Nerasdama atsakymų Lietuvoje gyvenančių folkloristų darbuose (N. Vėliaus, Pr. Dundulienės), bandžiau ieškoti Algirdo Juliaus Greimo garsiojoje knygoje⁷. Skirtingai nuo kitų folkloristų. Greimas tyrinėja ne "kaip" pasirodo mitinės būtybės, o "kodėl", kai kurias lietuviškas pasakas, sakmes mano esant degradavusiais mitais ir todėl bando juos "aiškinti" "mitologinėje plotmėje (pabraukta cituojant - V. J.), grąžinant kai kuriems jų veikėjams jų mitinius "tikrus" vardus ir nustatant jų dieviškas funkcijas"⁸.

Senojoje lietuvių religijoje autorius išskiria trijų savarankiškų dievų - Dievų Viešpačių (Ardojas, Perkūnas, Kalevelis) - grupės buvimą. Šie atstovauja "kultūrinei visuomenei", kurios pirmuoju kultūriniu požymiu yra vedybos⁹. Šalia jų svarbiausią vietą užima dvi laukinės, "ne-kultūrinės erdvės" deivės - Medeina ir Ragana-Ragainė (minimos Malalos - 1261 m., Hypatijaus - 1252 m. kronikose, Dluogošo - XV a. vid., Lasickio - XVI a. veikaluose - nors ir skirtingais vardais vadina-mos). Šioms deivėms būdingos dar vienos - neįprastos - funkcijos: "Medeina, atsisakydama vedybų ir likdama skaisti, lieka už kultūros ribų, o Ragana-Ragainė, favorizuodama nevedybinius seksualinius santykius ir pati žudydama priviliotus jaunikačius, yra nemažiau aiški prieškultūrinių, sutartimi

nepagrįstų ryšių šalininkė"¹⁰ (pabraukta cituojant - V. J.)

Jeigu tarsim, kad mūsų nagrinėjamos sakinės būtybė - ne "eilinė" ragana", o pati dievaitė Ragana-Ragaina (nors ir atstumiančios išvaizdos), daug kas paaiškėja. Pirmiausia aiškus mitinės būtybės ir herojaus akistatos santykis: dievaitei kareivis yra potencialus jaunikis, kurį ji pagal savo dieviškąją prigimtį turi suvilioti ir nužudyti.

Šis tikslas, be abejo žinotas ir be papildomų paaiškinimų suvoktas mitinėje visuomenėje gyvenusių žmonių, pasakotojo (turiu omeny senelį ubagą) negrįžtamai užmirštas.

O vis dėlto, net jeigu ir nėra tiesmukai įvardyto tikslo, ar tikrai nėra nieko, turinčio aliuzijų į vedybas, į seksualinius santykius. Čia ir vėl užkliūna tas keistas rankos valgymo - nevalgymo aktas.

O gal mitologijoje turi kokią nors prasmę žmogaus ar gyvulio organų valgymas? Greimas teigia, kad "ne tik žmogaus, bet ir išvis gyvų padarų būdas, jausmai, nuotaikos priklauso nuo vidurinių kūno organų stovio, dar daugiau - kad jie tiesiog lokalizuoti viename ar kitame organe"¹¹. Šitaip įrodoma, kad blužnis yra pykčio ir blogų nuotaikų, o plaučiai ir kepenys - sveikatos, jėgos, dalios ir iš viso gyvybės vieta¹². Užtat, suvalgius blužnį, paveldimas pyktis, o plaučius ir kepenis - paveldima juose slypėjusi laimė - dalia. Ir atvirkščiai, norint žmogų nužudyti galutiniai, t. y. sunaikinti jo "dūšią", reikia plaučius įmesti į verdantį vandenį¹³. O rankos suvalgymas? Deja, autorius (Greimas) pasiguodžia, kad "šiuo metu nežinomos studijos, kurios nagrinėtų penkių rankos pirštų simbolizmą lietuvių mitologijoje"¹⁴. Vėl nesėkmė? Nėra tiesioginio paliudijimo, ką reiškia rankos simbolika. Bet tuo pačiu drįstu pasinaudoti Greimo metodu, kai mitinė prasmė atkuriama iš kalbinių duomenų (taip jis iš mažojo pirštelio pavadinimo "kibirkštas" atstato ryšį su Perkūnu).¹⁵

Taigi, lietuvių kalbos atmintis yra išlaikiusi tokius pasakymus: ranką pažadėti - sutikti tekėti, ranką atiduoti - vesti, ranką siūlyti - pirštis.¹⁶ Tokie posakiai nebepaaiškinami jokiais "sveiko proto" argumentais. Ir atvirkščiai - jie darosi savaime suprantami Raganos-Ragainos mitiniame kontekste. Deivė paduoda savo kalbančią ranką (dieviška savybė) suvalgyti - siūlosi seksualiniams santykiams. Juk ji - aiškiaregė deivė ir puikliausiai žino, ką daro herojus, dėl to tariamai nemato (nuėina prie durų): tiesiog duoda šansą pačiam apsispręsti. Jei būtų esmė tik buitinis-fiziologinis pavalgymas-pasisotinimas, jai neįtiktų, kad ranka įkišta tik užantin. Bet ranka užantyje, prie širdies - vadinasi, kareivis leisis į santykius. Ir dar į ne bet kokius santykius, o į neteisėtus, nevedybinius, "velniškus" - ne-kultūrinius. Mat (nebesileidžiant į platesnius svarstymus, o tik konstatuojant N. Vėliaus, A. J. Greimo paliudijimus), raganos užantis - ryšio su velniu (ikikrikščioniškoje pasaulėjautoje chtoniškojo - žemės - dievo Velino) vieta. Taigi, jeigu kareivis ranką įsikiša irgi užantin, tai jis netiesiogiai

sudaro su Ragana "velnišką" sutartį su visom būtinom pasėkmėm (po nevedybinių seksualinių santykių užklups mirtis).

Manykim pavyko rasti hipotezę, paaiškinančią sakinę ir atstatančią sustabarėjusio frazeologizmo (ranką paduoti ir pan.) mitologinę prasmę. Kartu aiškėja, "kaip" ir "kodėl" deivė Ragana-Ragaina atlieka viliojimo aktą: siūlydama savo dalį - raganišką ranką.

Dar būtų smalsu, kodėl herojui (kareiviui) pavyksta išvengti mirties, nors ir sudarė raganišką sutartį. Greimas teigia, kad raganos veikla, jos "pasaulis" nesuderinamas su vandeniu, "vandenį pasibaigia jos galybė": "Raganos-Ragainos mitinė zona yra visai priešiška Aušrinei ir jos marių karalystei"¹⁷. Vadinasi, nagrinėjame pasakojime arba praleistas faktas, kad herojus įmetė ranką į vandenį, arba turim leisti į proziškąjį lygmenį ir pripažinti, kad ir iš žmogaus išeinantis vanduo turi tokias pat sakralias savybes, kaip ir "tikrasis" vanduo. Greičiausiai arčiau tiesos antrasis variantas (kareivis prašosi išleisti "truputį miškan pajejėt"). Tik mes praradome tokį žinojimą, o mūsų dabartinis "sveikas protas" kitaip suskirstė, kas žmogui gražu, o kas ne.

Taigi, anykštėnišką paprastą pasakojimą drįstu perskaityti, kaip atrupėjusį mito apie deivę Raganą-Ragainę fragmentą. Herojus - jaunikis - atsitiktinai patenka į ne-kultūrinę erdvę - mišką - į deivės Raganos-Ragainos mitinę zoną. Deivė jį verčia santykiuoti, siūlydama suvalgyti jos ranką. Kultūrinis herojus sutinka - sudaro sutartį (priimdamas ranką į užantį). Herojui pavyksta išvengti mirties tik aplaistant ar panardinant raganos ranką į vandenį - į priešišką deivei Raganai-Ragainai zoną.

Galbūt mano hipotezė neišlaiko jokios kritikos. Tegul tai ir bus tik mėgėjiški samprotavimai. Kiek daug dar nežinomų dalykų laukia rimtų mokslininkų tyrinėjimų! Vis tik, tikiuosi, šitoks perskaitymas nesugadins kerinčio ir baugaus, be galo unikalaus anykštėniško pasakojimo - sakinės, o galbūt ir paties mito fragmento - žavesio.

ŠALTINIAI

¹Norbertas Vėlius. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. V., 1977.

²Ten pat, p. 16.

³Ten pat, p. 16-20.

⁴Ten pat, p. 224.

⁵Ten pat, p. 224.

⁶Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštynas. Toliau LTR. Duomenys imti iš minėtos N. Vėliaus knygos.

⁷Algirdas Julius Greimas. Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones. Vilnius-

Chicago, 1990.

⁸Ten pat, p. 21.

⁹Ten pat, p. 351.

¹⁰Ten pat, p. 35.

¹¹Ten pat, p. 362.

¹²Ten pat, p. 363.

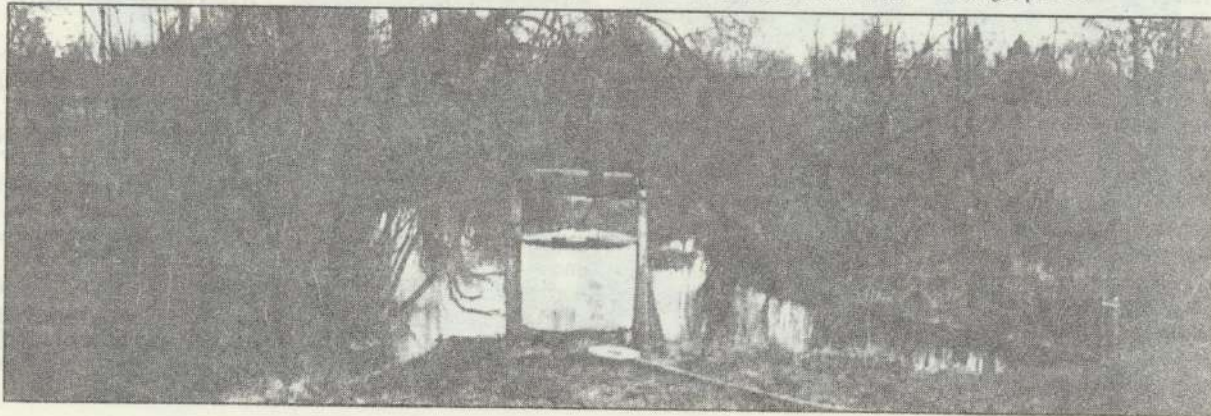
¹³Ten pat, p. 363.

¹⁴Ten pat, p. 341.

¹⁵Ten pat, p. 340-342.

¹⁶Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1972, p. 651.

¹⁷Algirdas Julius Greimas. Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones. Vilnius-Chicago, p. 143.

Sušaudytos dainos

Iškentėti, išraudoti tremtinių posmai, rūsti ir skausminga pokario partizanų tautosaka, aktyvios rezistencijos literatūrai kūryba pasak literatūros kritiko V. Kukulo "yra ne tiek istorinio, kiek moralinio laiko ženklas". Reikia priarti ir nuomonei, jog tų visos tautos savastimi tapusių, "sušaudytų dainų" vertė yra labiau istorinė, psichologinė, nei meninė.

Ano žiauraus kruvino meto posmai buvo sukurti spon-

taniškai, gyvuliniuose vagonuose, bunkeriuose, baisiomis nerimo naktimis ir dienomis, daugelis šios išlūpų į lūpasėjusios, po Lietuvą plitusios kūrybos autorių ligšiol nėra žinomi, liko net ir pačios jauniausios pokario metų kartos atmintyje jų eilės ir dainos, tarp kurių nemažai ir šandien labai populiarių, tiesiog savų, vėl skambančių.

Kiekviename Lietuvos regione atsiradavo savų kūrėjų, supratusių išdaičiuoti ar užrašyti žodžio galią, savo posmais atsiliepiantių į konkrečius įvykius, gyvenimo realijas, kūryboje panaudojančių vienai ar kitai vietai įprastus, būdingus poetizmus. Būta tokių kūrėjų ir Anykščių krašte. Anykščių gyventojas, iš Klykūnų kaimo kilęs Bronius Vitkūnas išsaugojo atmintyje trejetą ano meto jaunimo dainuotų dainų, kurių poetiniai įvaizdžiai, vietovardžiai bei įvykiai liudija, jog tų posmų autoriai buvo vietiniai eiliuotojai. Pateikdami šias, tik Anykščių krašte plitusias pokario laikų dainas mūsų skaitytojų dėmesiui, tikimės, jog gal atsiras prisiminčių ir daugiau panašių posmų, gal paaiškės ir jų autoriai, šitų eilių sukūrimo aplinkybės.

Vygandas RAČKAITIS

Kur Šventoji teka

Kur Šventoji teka, ten tanki giružė,
Ten apsigyveno laisvės nešėjai.
Iš draugų savųjų radęs išdavikas,
Atvedė plėšikų gaują į šią čionai.
Kai ankstyvą rytą, saulei netekėjus,
Broliai šnekučiavos po žygio nakties.
Bet štai netikėtai priešas juos užpuolė,
Krito bernužėliai pavergtos šalies.
Tankioje giružėje krito mylimieji,
Niekas kapinėse jų nelaidos.
Tiktai miško paukščiai ir vilkai
plėšrieji
Nekaltųjų kaulus po miškus nešios.

Neplaukit, debesėliai

Neplaukit, debesėliai, į Lietuvą
daugiau,
Nes jau ir ašarėlių, rasos užtektinai.
Augino motinėle tris jaunos sūnelius,
Šiandien ji paskutinį palydi į kapus.
Palūžo baltos rankos, o Dieve, kaip
skaudu.
Galva žemyn nusviro ties vėl nauju
kapu.

Šventoji augino didvyrius.
Jų laukė Tėvynės širdis,
Ilgėjos kalnai ir girios
Kaip ilgis motulė sūnaus.

Iš Azijos priešai atėjo
Su Azijos rausva čadra.
Šilai suskambėjo nuo šūvių
Ir krito du broliai greta.

Eglynas sužiuro į žemę
Po salvių ir šūvių garsių.
O kraujas palengva čiurleno
Iš brolių jaunųjų širdžių.

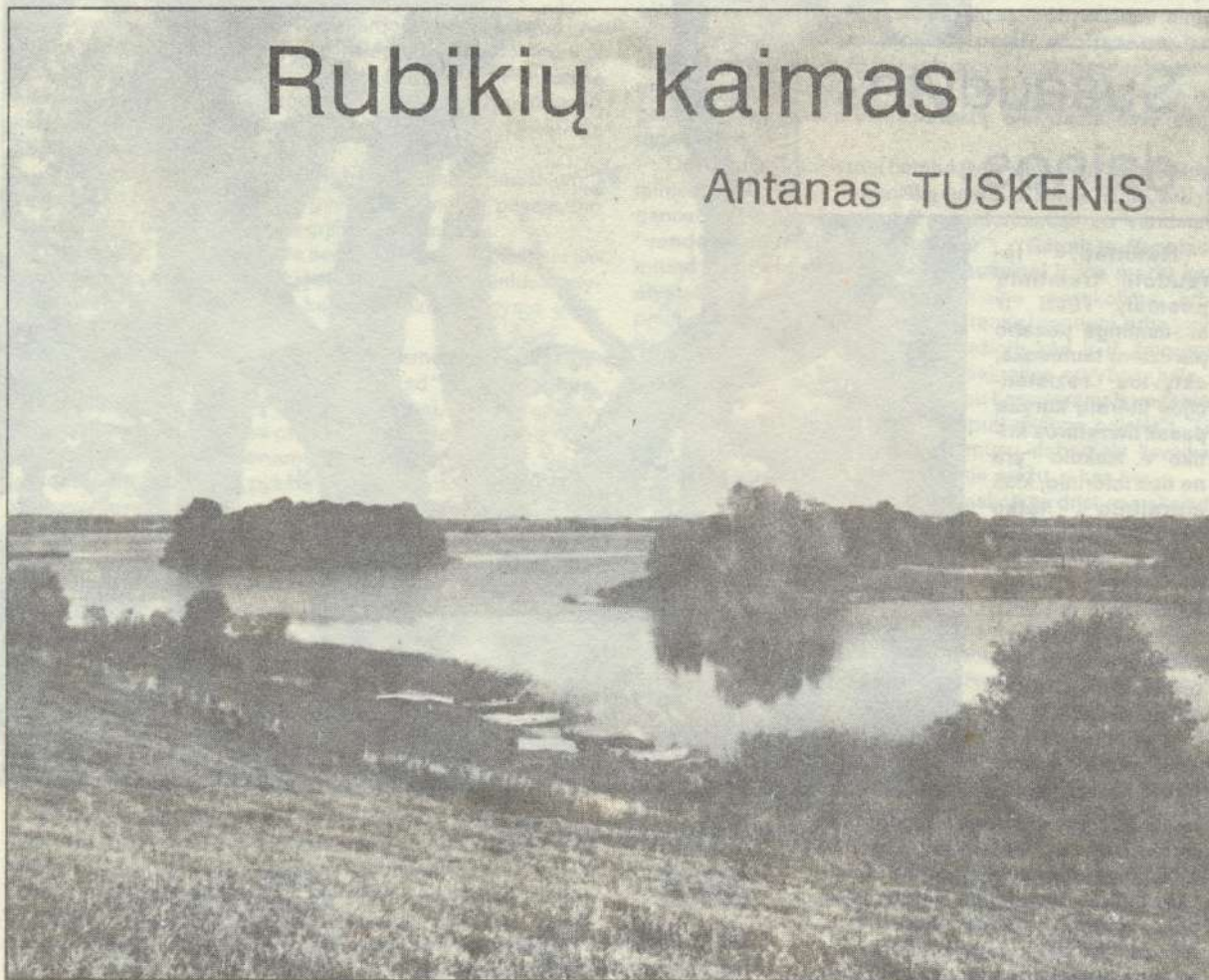
Jų kraujas mums šaukėsi keršto.
Prisiekiame, išpildysim jį.
Tėvynė mus ugdė neveltui,
Reik žūti už laisvę, už ją.

Sudie, pilka palapinė,
Sudie tu, šileli ramus.
Jau paruošta stovi kuprinė,
Jau reikia žygiuoti į namus.

Sudie, ažuolėli senasis,
Kuris ne vieną ramina.
Sudie Šventoji, brangus upeli,
Kuri ištroškčius girdina.

Rubikių kaimas

Antanas TUSKENIS

Mano gimtasis Rubikių kaimas išsiskyrė iš kitų kaimų - buvo įsikūręs labai gražioje vietoje, prie ežero, o svarbiausia tai, kad šio kaimo gyventojai buvo ramaus būdo, labai darbštūs, geri ūkininkai, labai mylėję ir branginę žemę, nes ji - pragyvenimo šaltinis ir patikimiausias turtas, kurio "nei ugnis nesudegins, nei vagis nepavogs". Rubikiečiai gyveno blaiviai, draugiškai.

Yra apie Rubikių kaimą ir ežerą nuo senų laikų sukurta graži daina: "Ežerėlio pakraštėli Rubikių ulyčia..."

Rubikių kaimo laukai (300 ha) rytuose rėmėsi Rubikių ežerą, pietuose ribojosi su Klykūnų kaimo laukais (juos skyrė iš ežero ištekJusi Anykšta), paskui palei tą pačią upę gretinosi su Burbiškio dvaro žeme, iš vakarų pusės susisiekė su Pagrauzių ir Bičionių kaimų laukais, iš šiaurės ir rytų - su Pagūbrio ir Šiaulių kaimo laukais, vėl priglusdami prie ežero.

Rubikiečių žemė tiko artojams - priemolis, priesmėlis su juodžemiu, šiek tiek buvo ir jausos, šilinės žemės, visai nedaug smėlynų. Laukai kalvoti, su pakilimais ir nuolydžiais. Lankose priešenaudavome gero šieno, šlapų pievų buvo mažai. Tik miško kaimas visai neturėjo, keletas nedidelių plotelių, kur augo lapuotynai: alksniai, vienas kitas beržas, krūmokšnis.

Tačiau senų senovėje, matyt, būta čionai miškų. Apie tai liudija vietovardžiai kaip "Ažuolija", "Šilagalys". Pastaroje vietoje dirvožemis tinkamas tik pušims augti, mano vaikystės laikais čia pasitaikydavo samanotų kelmų. Būta ir raistelių. Tai taip vadinamas Masio raistelis, Gegutinis ir kiti, juose dar

rasdavome miško uogų, pvz., bruknių, nors aplink jau nebuvo jokio medelio. Kasdamas duobę gyvuliams girdyti Didžiajame skardyje, maždaug vieno metro gylyje radau sudūlėjusių riešutų, ažuolo lapų bei kitų medžių atliekų, nors toje vietoje buvo plyni laukai.

Mano jaunystės laikais Rubikių kaime gyveno 36 šeimos, apie 180-190 žmonių: vyrų - 80-82, moterų 98-100. Kaime buvo daug jaunimo, gražių, skambiais balsais merginų. Tad ir vakaronių, suėjimų netrūkdavo. Sekmadieniais kokioje nors didesnėje gryčioje, o vasarą - kieme ar paežerėje susirinkdavo jaunimas, ateidavo iš Bičionių, Šiaulių, Storių ir kitų kaimų. Prasimanydavome įvairių žaidimų, ratelių kaip žiedo dalijimas, "Juoda balta nepirk", "Skinu pinu vainiką", "Pasėjau žilvytį", "Šitam dideliam būry", "Gegužė rugiuos" ir daug kitų. Šokdavome suktinį, polkas, krakoviaką, valsa, padespaną, kadriį.

Ir jauni, ir seni mokėjo daug dainų, jas dainuodavo. Visiems labai patiko daina apie Rubikių ežerą. Ją apie 1900-1901 m. sukūrė kaimo siuvėjas, o dabar prisiminti padėjo mano sesuo Ona Tuskenytė. Štai tie posmeliai:

Kai pažiūri tan kraštelin,

Kaip ti ramu yra,

Tuoį parašiau tu dainelų

Su širdelų ščyru.

(2 kartus)

Gražus yra prigimimas

Karaliaus stalyčioj,

Ježerėlio pakraštėly

(2 kartus)

Rubikių ulyčia.

Skrenda pulkas gulbutėlių, Tai gražiai tutuoja.	(2 kartus)
Rubikių krašti salalaj Gegužė kukuoja.	
Koks platumas ježerėlio, Daugumas salalių, Koks čystumas vandenėlio, Visokių žuvelių.	(2 kartus)
Kai papučia šiaurės vėjas, Net vilnys linguoja, Palšos, kuojos ir akleikos	(2 kartus)
Tai gražiai plaukioja.	
Kai ateina vasarėla, Toks gražus čėsėlis, Visur gieda jaunimėlis, Skamba ježerėlis.	(2 kartus)
Kur kalnalis, ten brolelis Su jauteliais aria, Žalius, margius rūpindamas, Dainelas dainuoja...	(2 kartus)

Rubikių moterys ir merginos garsėjo kaip geros šeimininkės, darbščios verpėjos, audėjos. Audavo jos dimus, servetas, pačios apsiurpindavo rankšluosčius, paklodėmis, staltiesėmis, kapomis, drobe marškiniams, mileriu kostiumams, o pirmojo pasaulinio karo metais ėmėsi austi ir sukneles, skareles. Vyrams labiausiai rūpėjo žemdirbystė, žiemos laiku, kai būdavo laisvesnio laiko, kai kurie eidavo žvejoti ant ežero, "blizgiaudavo", sugauta žuvis praversdavo maistui arba būdavo parduodama iš Anykščių atvažiuojantiems žydėliams.

Dar cariniais laikais, prieš Didįjį karą, Rubikių kaime buvo taip vadinamas magazinas - didelė klėtis, kuri stovėjo maždaug 100 m į šiaurę nuo sodybų, prie kelio. Toje klėtyje buvo daug aruodų, į kuriuos supildavo nemažą kiekį grūdų: rugių, kviečių, miežių, avižų, žirnių. Tuos grūdus kasmet pakesdavo naujais, senuosius sunaudodavo maistui ar pašarui, arba išdalindavo tiems, kam jų labai reikėdavo. Į magaziną ūkininkai pildavo grūdus atsargai, jų prireikdavo, kai būdavo blogi ar nederlingi metai, jeigu kas nukentėdavo nuo gaisro ar šiaip kam kokia bėda nutikdavo. Tokiais atvejais gaspadoriai sušaukdavo sueigą, svarstydavo prašančiojo pagalbos reikalą, nusprendavo, kiek duoti grūdų iš magazino atsargų ir kokiomis sąlygomis reikės tuos grūdus atpilti. Magazinui tvarkyti ir saugoti buvo išrinkta kelių žmonių taryba. Po karo, atsikūrus Lietuvos valstybei ir sustiprėjus ūkininkams, tas magazinas buvo jau nebereikalingas ir parduotas nusikėlimui.

Ir dar iš tų carinių laikų. Prisimenu, kad prie kiekvieno gyvenamojo namo kampo, būdavo maždaug 50x50 cm dydžio lenta, kurioje užrašyta rusiškais raidėmis namo gyventojų, šeimos galvos, vardas ir pavardė, nupieštas įrankis, privalomas turėti gaisro metu: kopėčios, kibiras, ilgas kablys, kubilas-ušėtkas. Prie mūsų namo pritvirtintoje lentoje buvo pavaizduotas kubilas. Po karo visos tos lentos nuo namų buvo nuimtos.

Buvo Rubikių kaime ir krautuvė, ją laikė Tyla, pramintas Sovietniku, gudrus, apsuksrus, pagyvenęs Amerikoje. Rubikičiams krautuvė buvo labai reikalinga, nes Anykščiai toli - 10 kilometrų, o pavasariais, rudeniais keliai būdavo neišbrendami. Krautuvininkas Tyla mokėjo lenkiškai, buvo geras pasakorius, kiek būtų ir nebūtų nuotykų pripasakodavo. Atvažiuodavo net Burbiškio dvaro ponas Venslovavičius sekmadienį prievakariais pas Tylą pasiklausti jo pasakojimų, o mes, paaugliai, klausydavomės net išsižioję, nors nedaug ką suprasdavome, bet vis tiek būdavo labai įdomu. Vėliau Rubikių kaimo krautuvę perėmė kitas asmuo, toks Survila iš Anykščių. Jis buvo lenkas. Kai prasidėjo karas, viskas susimaišė, pasikeitė.

Caro laikais Rubikių ūkininkai laikydavo labai daug žąsų, maždaug po 50-60 kiekvienas. Kitiems gyvuliams, karvėms, avims, kiaulėms, kurios per vasarą būdavo ganomos lauke, mažai likdavo žolės. Užtat karvė duodavo tik po 2-3 litrus pieno per dieną. Iš pieno ūkininkai neturėdavo jokių pajamų. Žiemą karvės būdavo šeriamos ruginiais šiaudais, šienas - arkliams ir avims. Žąsis iš ūkininkų supirkdavo žydėliai, ir, sako, gabendavo į Vokietiją. Neaugindavo rubikičiai pašarinių runkelių, nesėdavo dobilų, taigi, gyvulių ūkis duodavo mažą naudos, visos pajamos iš ūkio - grūdai ir linai.

Prasidėjus karui ir vokiečiams okupavus Lietuvą, per tris su puse metų ūkininkai buvo labai nualinti, valakininkas įstengė išlaikyti tik vieną arklį, karvę, kiaules reikėdavo slėpti, sunku buvo išlaikyti net avis. Gyvuliams trūkdavo grūdų, žemė tapo nederlinga, nes kai mažai gyvulių, nebuvo kuo ją tręšti. Tačiau Lietuvai atkūrus savo valstybę, ūkininkai per du-tris metus prisilaugino daugiau gyvulių, agronomai pradėjo aiškinti, kaip pelningiau tvarkyti žemės ūkį, rubikičiai ėmė sėti pašarinas žoles, auginti šakniavaisius, jais šerti bekonas. Kas netingėjo dirbti, įsitikino, jog verstis žemės ūkiu naudinga. Tačiau kai 1940 m. užėjo iš rytų "svečiai", viskas pasikeitė iš pagrindų, o paskui "svečiai" iš vakarų ir galop 1945 m. okupacija. Viskas nepastovų, netikra, nežinoma. Išbuožinimas, stribų savivalė, raudonojo teroro aukos...

Didelė nelaimė Rubikius ištiko dar prieš karą, 1924 m. rugsėjo 23 dieną. Tas pirmadienis buvo gražus, giedras, tik labai vėjuotas. Laukų darbai jau buvo baigti, žmonės rūpinosi kūle. Tąkart pasirengusi kultū jaus buvo ir mūsų šeima, susirinko talkininkai. Baigę tvarkyti avižas, pradėjome kultū žirnius. Taip bedirbant atėjo ir pietų laikas. Papietavę vėl kibome į darbą. Aš varinėčiau maniežą sukančius arklius, tėtis leido į kuliamąją. Staiga išgirdome kaimyno Antano Tylos sesers Onos, išėjusios iš klotimo, šauksmą: "Oj, ojoj, gaisras!" Gale kaimo kilo didžiulis juodų dūmų stulpas. Degė Tuskenio sodyba (mūsų kaime buvo ir daugiau Tuskenių). Kūlėjai metė darbą, visi kas gyvas puolė bėgti ten, kur degė. Nubėgę pamatėme daržinę, klotimą, tvartus apimtus liepsnos. Šokome gelbėti greta esančius pastatus. Tačiau veltui buvo pastangos. Jau keliose vietose liepsnojo sodybos. Pamačiau, kad ugnis įsimetė ir į mūsų pastatus. Nubėgęs šokau nešti daiktus. Visur užia, šnypščia, braška, griūva. Jau visas kaimas skendi ugnyje. Lipam ant stogų, ardome tvoras. Tvirtą pavyko apginti, bet visa kita supleskėjo. Praėjus porai valandų nuo gaisro pradžios, neįmanoma buvo pažinti mūsų kaimo. Sudegė netik pastatai, bet ir šulinių rentiniai, medžiai, sodo obelys. Gražus kaimas virto šurpia dykine, sudegė tąkart 98 pastatai, 17 šeimų sodybose neliko nei šiaudo, nei baslio. Ir turto mažai kas sūspėjo išnešti. Ką gi, stogai šiaudiniai, daug kur kone siekėsi vieni su kitais, o vėjas tą dieną buvo smarkus, pūtė išilgai kaimo, kilus gaisrui, vėjas dar pasmarkėjo, ugnis siaubė pilnas pašarų ir javų daržines, viesulas nešiojo degančius javų gniūžulus, jie kaip mat padegdavo kitus pastatus. Taip visą kaimą apsmė ugnis.

Liko nenukentėjusios tik penkių ūkininkų ir penkių kaimininkų šeimos. Padegėliai glaudėsi pas juos. Po šitokio gaisro niekas nenorėjo ant nuodėgulių statyti namų, buvo nutarta kaimo laukus išdalinti į vienkiemus. Taip ir buvo padaryta ateinančiais, 1925 metais. Kūrėsi naujos sodybos vienasėdžiuose.

Kodėl tąkart kilo tas baisus gaisras? Pasirodo vienam iš Tuskenio kūlėjų iškrito deganti cigaretė į pagrėbsčius. Daug kainavo toks lengvabūdiškumas rubikičiams. Kiek šeimų kuriam laikui liko ubagai! Senasis mano vaikystės ir jaunystės Rubikių kaimas dabar išskyla tik atmintyje. Ir šiandien jis taip aiškiai regimas, toks savas...

Buvo vėlus vakaras, kai sėdau į savo raudonąjį automobilį. Sėdau tvirtai pasiryžęs, nors kam - pats nežinojau. Kiečiau nei paprastai įtempęs saugos diržus, pasukau raktelį - ir šaute šoviau iš kiemo. Negalvojau apie save, tik jaučiau, jog šitaip dar niekad nesielgiau: jaučiau, jog manyje kažko sklidinai prisitvenkė - arba kažkas pražūtingai nutrūko. Kairės rankos pirštais apčiuopęs šviesų jungiklius, jų nebepaleidau: reakcija turėjo būti žaibiška, lemti galėjo kiekviena sekundė.

Išlėkiau iš miesto - ir sakytum stačia galva nėriau į bedugnę. Mačiau tik žibintų perplėštą kelią - šviesų peiliai negailestingai apnuogino trūkčiojantį asfaltą. Jokia mintelė neatsispindėjo pilkame ekrane - jame tik kartkartėmis žybtelėdavo užduotis: važiuoti! Nė nepažvelgęs į spidometro rodyklę, greitį jaučiau kiekviena odos skaidula. Pakelės medžiai, namai, žiburiai, kelio ženklai man neegzistavo: mašina, regis, jautė tik mane, o aš - tik ją.

Sukandęs dantis, kažkam pasiryžęs, vienui vienas skriste skridau per naktį. Keista: pirmą kartą gyvenime šitaip rizikuodamas, baimės nejaučiau nė šešėlio. Ar ne panašiai jaučiasi savižudis? Tas, kuriam nebėra ko prarasti? Jei kas būtų paklausęs mane, kur šiuo metu esu, tikrai nebūčiau galėjęs atsakyti. Užtat puikiai žinojau: kažkas žūt būt turės išsispręsti. Ne, ne kažkas - viskas.

Lėkiau ir lėkiau. Vienas, sukandęs dantis, kažko laukdamas - kol pilkajame ekrane sutvinkčiojo pažįstamas punktyras. Jis skaudžiai nudiegė, aš net susiriečiau - ir dar smarkiau nuspaudžiau greičio pedalą. Tačiau sutirštėjusi sutema neužgožė ugninio pliūpsnio, priešingai - jis tapo dar ryškesnis, agresyvesnis. Ir aš bemat suvokiau: nuo ko ko, o nuo šitos akistatos niekur nepabėgsiu, ji iškils anksčiau ar vėliau. Tebūnie anksčiau!

...Kai susiruošėm į gimtinę, žmona pasakė: "Pasiimk savo juodąjį kostiumą! Vis tiek nenešioji, tai kiek čia trūnys? Tik vietą užima." Aš nusipurčiau - ir ryžtingai pasipriešinau: "Ne! Šito kostiumo nesivešiu!" Žmona, žinoma, manęs nesuprato - negalėjo suprasti. Nes nežinojo, kad kiekvieną kartą, važiuodamas į namus, nerimastingai galvoju apie tai, kas juose laukia... Įsivaizduodavau: jei namie bus nutikusi nelaimė, iš tolo pamatysiu plevėsuojančią juodą vėliavą. Tuo pat metu puikiai supratau, jog tai viso labo mano vaizduotės naivumas, vėliavos niekas neiškels. Ir vis dėlto kaskart, riedėdamas nuo kalno, stabtelėdavau, nužvelgdavau apačioje dunksančią sodybą, ir tik įsitikinęs, jog nėra įspėjamųjų ženklų, drąsiau sukdavau savojon gatvelėn.

O pastarąją vasarą man daug kas namuos nepatiko. Neramiai suklusau, kai mama, paglosčiusi mano atvežtą duonos kepalą, atsikando kąsnelį - ir pasakė: "Gardi duonytė!" Nepatiko, kad ji, norėdama dažniau prisivilioti vaikus, ėmė rauginti raudonųjų serbentų vyną

- anksčiau ji niekad to nedarė. Vis dažniau matydavau motiną neįprastai užsisvajojusią - jos žvilgsnis tapdavo toks tolimas, kad man ašaka įstrigdavo gerklėje. Ji, santūri ir kukli, vis karščiau gyrė savo vaikus, vis garsiau džiaugėsi kiekviena akimirka...

Namus radom tuščius, atlapus: ilgesio, nerimo ar vaikystės prisiminimų genamas, aplėkiau visus kambarius - ir sustojau didžiajame. Man baisiai nepatiko kvapas tame kambaryje! Puikiai jį įsidėmėjau, tą kvapą, kai prieš kelerius metus čia buvo pašarvota teta, mamos sesuo. Tada didysis kambarys gerą savaitę tvoskė eglišakiais, vašku ir klaidu liūdesiu. Taip, tai buvo tas pats kvapas! Ir aš supykau! Ir garsiai pasakiau

Žvaigždė

Rimantas VANAGAS

vidun įėjusiai motinai:

- Kas čia dabar, kas atsitiko? Iš kur tas juodas kvapas?!

Mama nustebusi sužiuro į mane - ir tarė:

- Koks kvapas? Nieko neužuodžiu. Neseniai išsikūreno krosnis - gal nuo malkų?

Aš tylėjau.

Paskui mes visi - žmona, mūsų pirmagimis, mama ir aš - ant kalkėm baltintos sienos žiūrėjom skaidres. Jose žaidė, juokėsi, rūščiai suraukęs kaktą pozavo mažas garbanotas berniukštis: štai jis margu chalatieliu prie jūros, štai ant meškos iškamšos, štai... Skaidrėse buvau ir aš visuose savo užsieniuose - Europos, Azijos didmiesčiuose, prie jūrų ir kalnų... Mama džiaugėsi kaip vaikas: tokio įdomaus filmo ji dar nebuvo mačiusi! Pažadėjau kitas skaidres parodyti rytoj...

O rytoj buvo šeštadienis. Ramus rugsėjo šeštadienis, truputį ūkanotas, truputį saulėtas. Mes grybavome: pušynas geltonuote geltonavo nuo stangrių šilo baravykių. Negana to, nuklydęs į viržius, aptikau gal dvidešimt drūtų sveikų baravykų! Grybai nebetilpo į krepšius, vertėm juos tiesiog bagažinėn. Tik vienas šešėlis drumstė karališką grybautę: mūsų pirmagimis ėmė inkšti lyg šunytis, jam skaudėjo žandą, pakilo temperatūra. Nenorom grįžom namo.

Tada, žinoma, nė neįtariau, jog tai irgi buvo ŽENKLAS.

Mama stebėjosi mūsų laimikiu: tiek net ji, jauna būdama, neprigrybaudavusi! Pasiėmė peilį, atsėdėjo prie krepšio. Ir staiga, be galo nustebusi, pakėlė galvą, sužiuro į mane.

- Kas yra? - paklausiau.

Kurį laiką virtuvėje buvo tylu. Nuostaba mamos veide neišnyko, ji lėtai, sunkiai išskiemėnavo:

- Nne-galiu pa-sakyti...

Tūkstantis negerų nujautimų vienu žaibu persmeigė mane. Puoliau pas kaimynus telefono. Ilgai rinkau numerius, kol išgirdau: gydytojo nėra, nėra ir vairuotojo, bet kai jis pasirodys, atvažiuos felčerė. Lyg tarp kitko balsas aname laido gale pasiteiravo, kiek ligonei metų; atsakiau, jog po kelių dienų bus septyni- asdešimt, ir balsas reikšmingai nutęsė: "Aaa..."

Kai grįžau namo, mama... sėdėjo savo kambarėly prie stalo, laižė medaus šaukštelį, užsigerdama ramunėlių arbata. Ji buvo visai rami - galėjai pamanyti, jog tereikia išimti krislą iš akies, ir vėl viskas bus gerai.

Pagaliau pasirodė felčerė, pamatavo spaudimą, pasiklausė širdies - ir pareiškė:

- Širdis tvarkoj, čia nervai - ieškokit nervų gydytojo.

Mama iškart suglebo, šviesiai mėlynos akys pasidarė pilkos pilkos. Lėtai atsigulė ant lovos krašto - ir bejėgiškai pravirko. Regis, tomis akimirkomis mažai ką tesuvokiau, bet ko mama verkia - supratau. Ji labiau nei mirties bijojo ilgo patalo, bijojo ne dėl savęs - dėl mūsų... Apstulbęs žiūrėjau į tyliai riedančias ašaras - mama pirmą kartą verkė vaikų akivaizdoje - ir pasijutau besąs niekšų niekšas. Nes, sveikas ir jaunas, buvau beginklis kaip ir ji.

Nervų gydytojo neradome nei poliklinikoje, nei ligoninėje, nei greitosios pagalbos skyriuje - radome namuose. Ir štai vėl mūsų gatvelė: priešais slenka greitoji pagalba, aš - iš paskos. Ar matėt kada, kaip šliaužia pertrėkštu pilvu musė? Kliūdama net ant poliruoto stalo? Lygiai taip, stabtelėdama ties kiekviena duobele, atsipūsdama ir kretėdama, vėžlino greitoji. Iš įniršio, maniau, sprogsiu.

O mama jau vos gaudė orą. Atidarėm langą - oro jai vis tiek trūko. Gydytojas pasilenkė prie krūtinės - toji kilnojosi sunkiai, netolygiai, vis silpniau ir silpniau.

- Koks kvailys buvo prieš mane?! Širdis baigiasi...

Paskubomis suleistų raminančių ar stiprinančių mamai jau nebereikėjo... Tik staiga pamačiau, kaip pro langą, lubas, grindis, sienojų sąsparas smelkiasi rūkas. Norėjau šaukti, verkti, bet ašarų nebuvo, - vien palšas, nepermatomas, smaigiantis rūkas... Jis neišsisklaidė nė tada, kai raudonuoju automobiliu sugniuždytas grįžau į sostinę - juodojo kostiumo, vainikų; kai man darėsi bloga nuo eglėšakių tvaiko, ir aš labiau už viską nenorėjau skubėti namo. Ir jei kas būtų tada paklausęs mane, kas yra skausmas, būčiau iškart atsakęs: "Skausmas yra tai, ką jauti, iš toli toli važiuodamas į motinos laidotuves ir kvėpuodamas jai skirtų vainikų kvapu."

Krūptelėjau: automobiliui priešpriešiais siūbuodama plaukė balkšva siena - negi trenksiuos?! Ak ne, tai viso labo tik rūkas, tai yra visai kitas pasaulis su visai kitokiomis eismo taisyklėmis... Kairiosios rankos smiliumi įjungiau tolimes šviesas - ir kone apakau nuo baltumo. Automatiškai apčiuopiau tarpinę jungiklio padėtį - kai iškart užsidega ir tolimes, ir artimos šviesos. Žibintai prasimušė vos per kelis metrus, kelio tarsi nebeliko -

nuojauta, vien tik nuojauta... "Visa, kas turi įvykti, įvyks netrukus, - pagalvojau ne be autoironijos. - Tada ir pažiūrėsim, kokia vėliava suplevėsuos ant mano iššūkio smaigalio..."

O rūkas vis plaukė, plaukė, plaukė - kaip ir aš jame. Tarpais šmėsteldavo juodulys ar švieselė, o po to ir vėl - begalinė nežinomybė. Kiekvieną sekundę laukiau smūgio, laukiau ne tiek bijodamas, kiek smalsaudamas - nelyg teisiąsias nuosprendžio... Automobilis netikėtai siūbtelėjo kažkokion įkalnėn - ir rūkas praplyšo! Šmėkstelėjo pakelės kapinių kryžiai, tvoros akmenys, palinkusi medžio figūra. Kur aš dabar? Vienas Dievas nežino... Mašina lyg sūpuoklėmis nučiuožė žemyn - ir vėl paniro ūkanose. Ir tą pačią akimirką...

Tą pačią akimirką dešiniuoju šonu pajutau kažką sėdint šalia. Taip, tikrai - ant priekinės sėdynės kiūtojo kažkokia žmogystė! Man visai nereikėjo sukaliotis ar šnairomis dirščioti, kad tuo įsitikinčiau: mačiau, jaučiau ją visu dešiniuoju šonu. Kita vertus, akys ir taip lipo ant kaktos, įsikibusios į žibintų spindulius. Užtat mintis išraiškingai brėžė mano pakeleivio charakteristiką: jis buvo dulšvas, tikriausiai bekaulis, panašus į rūko tumulą. Tačiau sėdėjo budrus, žiūrėdamas ten pat, kur ir aš - į priekį. Hm... bet argi būna tokių... permatomų... žmogysčių?! Nebūna. Vadinas, tai ne kas kitas, kaip pakeleivinas seneliukas, tiktai kur ir kada jis įsliuogė į mašiną? Negi prie kapinių? Gal aš ten stabtelėjau, tik nebeepamenu?..

Taip važiuom abu - ir tylėjom abu. Mano pakeleivis povyza - ramia, susikaupusia - teigė, jog jo važiavimas su manimi yra savaime suprantamas dalykas. Mano širdis irgi plakė santūriai, nė nevirptelėdama, tik vėl pabudo smalsumas: įdomu, kuo tai baigsis? Kada ir kur seneliukas išlips? Samprotauti jis man nė trupučio netrukdė, ir jei neliūliuojančios dausos abipus kelio punktyro, veikiausiai nebūčiau ištvėręs, būčiau prabilęs. Dabar gi paprasčiausiai nebuvo kada.

Šitoj istorijoj daug kas įvyko staiga, jei ne staiga - išvis nebūtų šitos istorijos... Tai ir vėl staiga prakiuro rūkas, paskutinės jo draiskanės sūkuriuodamos nusprūdo užnugarin. Prieš akis sublizgo švarus lyg numazgotas kelias, automobilio šviesos aprėpė ir tamsią palaukę, ir dar tamsesnį dangaus pakraštį. Mirkt kas tame dangaus pakraštėlyje - ir sužibo žvaigždė! Ryški, gyva, lyg pažįstama. Ir iškart su liepsnojo mintis: pergalė!.. Triumfuodamas pasisukau dešinėn - ir nė kiek nenustebau, pamatęs tuščią sėdynę. Taip ir turėjo būti, jeigu - pergalė!..

Netrukus pajutau, kaip mane apglėbė, užplūdo, apsvaigino ramybė. Ramiai dūzgė variklis, žibintų nutviektom vėžėm ramiai slydo ratai. Mano kelią lydėdama, mano mintims pritardama, ramiai mirksėjo žvaigždė... Pirmą kartą po trijų košmaro dienų ir naktų galėjau ramiai galvoti apie motiną. Ir netgi apie mirtį - juolab kad šioji sąvoka, dievaž, mažai ką turi bendra su mano mama...

Ką sako nuotraukos Daiva GADLIAUSKAITĖ

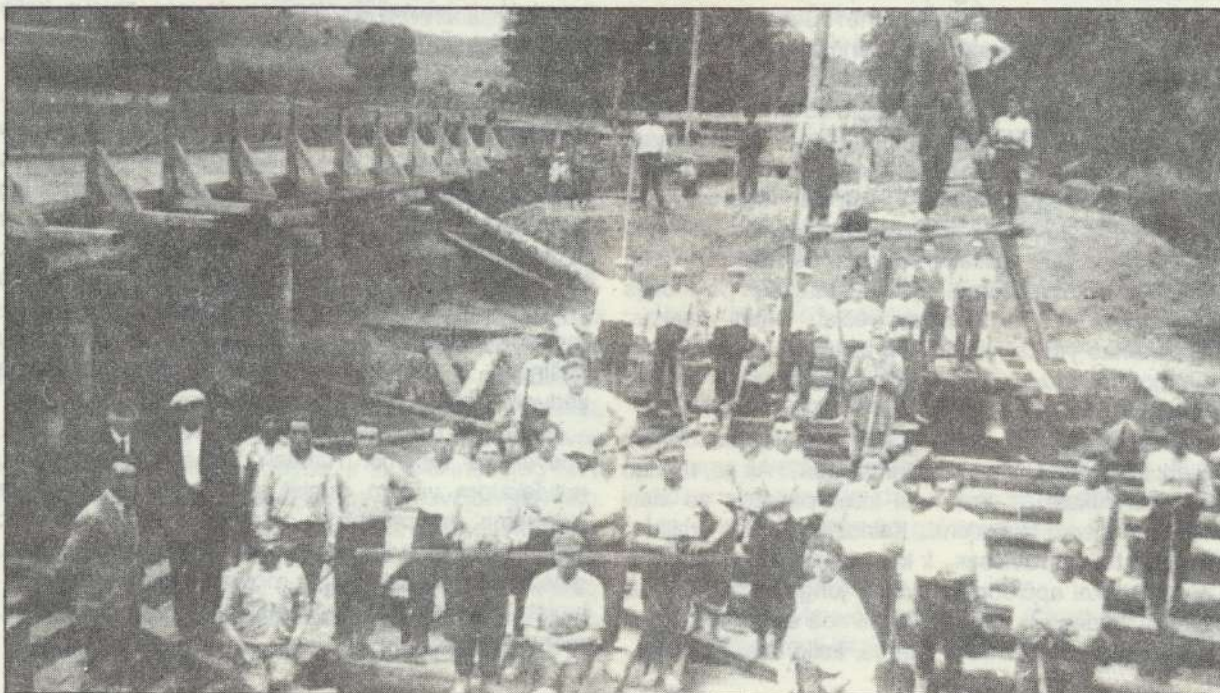
Į mano vaikystės prisiminimus ryškiai įsirežė senas mūsų šeimos albumas. Reikėdavo būti gerai, kad senelis jį duotų pavartyti. Mes, vaikai, sugulę ant senelio lovos, sklaidydavome albumą, smalsiai žiūrėdavome į nuotraukas, kuriose atpažindavome savo artimųjų veidus. Būdavo ir visai nepažįstamų. Pasidomėję kas jie tokie, sužinodavome, kad tai taipogi mūsų gentainiai arba kaimynai, kurių niekada nesusitiksimė, jie jau amžinai išėję ir likę tik nuotraukose. Nežinau kaip ir kada pateko į mūsų šeimos albumą vyskupo Teofilio Matulionio nuotrauka. Stovi jis pasirėmęs lazdele, apsivilkęs "šimtasiūle"... Keista ir mįslinga man būdavo ši fotografija, juk vyskupas turėtų atrodyti kitaip, taip kaip mano matytas Kauno katedroje. Nelabai ką man tada sakė ir nuo traukos apačioje užrašas: "Vyskupas T. Matulionis, sugrįžęs iš bolševikų kalėjimo". O į mano klausimą "kodėl šitas vyskupas atrodo kaip ubagėlis?" senelis nieko neatsakydavo ir slėpdavo nuotrauką tarp albumo lapų...

Kartais pavartau seną albumą ir dabar. Jame jau daugiau nuotraukų tų, kurie išėjo. Nebėra ir mielo mano senelio. Daug ką sako šiandien man tos senos pageltusios nuotraukos. Ko gero jos jau istorinės... Senoviniai drabužiai, Aukštaitijos valstiečių veidai, kadaise užfiksuoti kuo nors gal jau ne tik mano šeimai reikšmingi momentai... Tad skaitytojų dėmesiui drįstu pasiūlyti keletą nuotraukų iš seno albumo.

Nuotraukas reprudukavo Alfredas MOTIEJŪNAS

Iš kalėjimo grįžusio vyskupo T. Matulionio fotografija.

Tilto per Virintą ant buvusio kelio Varšuva-Peterburgas statyba. Tarp baltmarškinių statybininkų ir mano senelis.

Viršuje kairėje - mano prosenelė Teresė Petkevičiūtė-Godliauskienė ir mano senelio sesuo Elena Godliauskaitė-Šimulionienė.

Viršuje dešinėje - mano senelis Jonas Gadliauskas, senelė Bulotaitė-Gadliauskienė ir jų sūnūs, Juozas ir Jonas.

Apačioje - Teresės Godliauskienės laidotuvės 1937 m., kunigas Steponas Telksnys.

Anykščiai laukdavo ekskursantų

Anykščiuose ir jų apylinkėse gausu lankytinų vietų, pastaraisiais dešimtmečiais čia traukusių ir dominusių turistus. Reikia manyti, kad dėmesys istorijos, kultūros, gamtos paminklams nesumažės, ko gero turizmas taps viena pagrindinių Anykščių krašto ūkio šakų. Žinoma, tam daug ko reikia, visų pirma serviso, reklamos...

Nemažai ekskursantų sulaukdavo Anykščiai jau ir šio šimtmečio ketvirtame dešimtmetyje. Ką jiems čia būdavo galima pasiūlyti ir kuo sudominti, paaiškėja iš archyve išlikusio Anykščių valsčiaus viršaičio J. PUODŽIŪNO rašto Utenos apskrities valdybai. Gal šio dokumento ištraukos, jose pateikta informacija sudomins skaitytojus, padės susidaryti ano meto Anykščių vaizdą.

XX a. pradžios
Anykščiai.

/.../ 4. Nuolatinė informacijų vieta, kur informuojami ekskursantai bei turistai, yra susidaręs vadinamas Anykščių išskylų komitetas, į kurį įeina Anykščių progimnazijos direktorius Tomas Glodas, notaras Jonas Maželis, pradinės mokyklos vedėjas Jonas Mažeika ir rašytojas Antanas Vienuolis-Žukauskas.

5. Viešbučiai: Vilniaus gatvėje Goldos Feldmanienės ir Kaplanienės, Baranausko aikštėje Juozo Pavilionio. Geresni Pavilionio ir Feldmanienės. Už nakvynę mokama 2 lt. parai. Ten pat ir valgyklos.

6. Paskirų asmenų, kurie galėtų priimti, nėra. Komitetas, jei būna didelės ekskursijos, duoda nakvynei patalpas nemokamai progimnazijos ir pradžios mokyklos patalpose.

7. Restoranai 6. Feldmanienės Goldos, Fazerienės Chavos - Vilniaus g., Kliečko Joselio, Jofės Brejamino ir Pantanovičiaus Abromo-Baranausko aikštėje, Kolevzovo Maušo - Biliūno gatvėje. Visi restoranai veikia ištisus metus. Geresni Feldmanienės ir Fazerienės. Kiti laikomi aukščiau vidutinio. /.../

15. Specialių maudyklių nėra, tik tam tikros nepavojingos vietos Šventojoje, be to Rubikiai, Nevėža.

16. Autogaražų, remonto dirbtuvių automašinoms taisyti nėra. Dvi šaltkalvių didesnės dirbtuvės - Dariaus ir Girėno gatvėje, tačiau remontą gali atlikti tik labai nedidelį, nes jose taisto ir dirba žemės ūkio įrankius ir mašinas.

Benzino automatas yra Baranausko aikštėje prie lietuvio Ručio manu-

faktūros prekybos namų, kur galima gauti benzino ir tepalų.

17. Sportui tinkamų aikščių nėra, bet sporto organizacijos egzistuoja. Labiausiai vystosi futbolo, ieties mėtymas, disko ir raitųjų sportas. /.../

19. Muziejai: yra sena vyskupo Baranausko klėtelė, kurioje yra sudėta įvairių senienų, rankraščių ir kitų eksponatų, turinčių istorinę reikšmę. Kalbamą klėtelę globoja rašytojas ir šitą muziejų galima lankyti ištisus dienas. Laikas nėra nustatytas. Visus paaiškinimus duoda Antanas Vienuolis-Žukauskas. /.../

21. Žymesnės vietos:

a) apdainuotas vyskupo Baranausko Anykščių šilelis;

b) garsusis akmuo Puntukas;

c) Anykščių ir Liudiškių piliakalniai greta vienas kito;

e) Storių kalvos;

f) Vorutos kalnas;

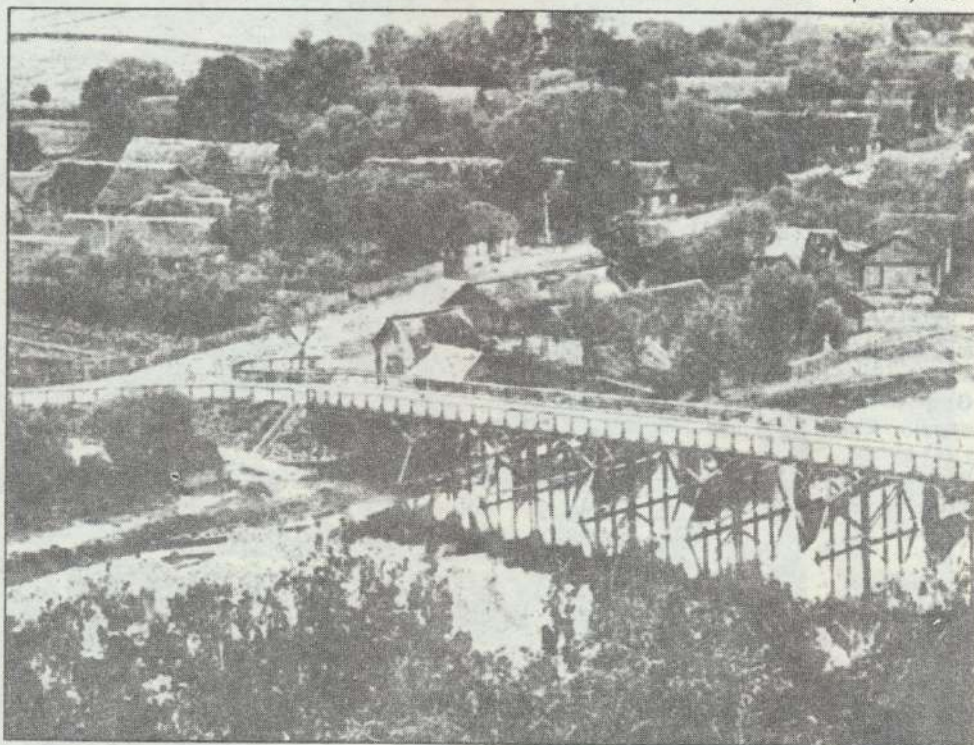
g) 3 km nuo Anykščių labai gražios pakrūtos, apaugusios krūmais, vietos žmonių vadinamos "Kasagora";

h) Rubikių ežeras su daug salų salelių; /.../

23. Anykščių miestelyje iš viso 3750 gyventojų, iš jų žydų - 1750, lietuvių - 1975, rusų - 25.

24. Pramonės ir kitos įmonės: Karazių vaisvynių dirbtuvė Dariaus ir Girėno gatvėje, vilokų ir batų dirbtuvės, pieno perdirbimo bendrovė "Šlavė", antra pieno perdirbimo bendrovė "Rubikių ežeras" yra Šiaulių km 13 km nuo Anykščių.

Lietuvos centrinis valstybinis archyvas
F 379 ap. 3 byla 28^a.

Prieš 160 metų (1831) Lietuvoje prasidėjo sukilimas. Sukilėliai su caro kariuomenės kovėsi ir Anykščiuose. Kilus gaisrui, sudegė miestelio centras, tiltas per Šventąją.

Prieš 50 metų, 1941 birželio mėn. Anykščių kraštą užėmė vokiečių kariuomenė.

Prieš 50 metų, 1941 vasarą Anykščiuose, Kavarske, Svėdasuose, Troškūnuose buvo masiškai žudomi žydų tautybės žmonės.

Šiomet sukanka

* 60 metų, kai sausio 3 d. Bebarzdžių kaime gimė ALDONA MICKIENĖ. Tekstologė, vertėja. Baigusi Vilniaus pedagoginį institutą, daug metų dirbo "Vagos" leidykloje. Parengė spaudai literatūrinio palikimo ir šandieninių rašytojų knygų, vertė A. Lupa, J. Korolkovo, D. Bedno, S. Alegrijos, J. Kavabatos, R. Tagorės, D. Džekobsono ir kt. rašytojų kūrinius.

* 85 metai, kai sausio 16 d. Katlėriškių kaime gimė JONAS GUTAIŠKAS. Kunigas. Baigė Vytauto Didžiojo universiteto teologijos-filosofijos fakultetą, 1940 m. gavo teologijos daktaro laipsnį, 1953 m. Kvebeko universitete pedagogikos daktaro laipsnį, 1934-39 Kupiškio ir Biržų gimnazijų kapelionas, lotynų kalbos mokytojas, 1941-44 Vytauto Didžiojo universiteto teologijos filosofijos fakulteto dėstytojas. Pasitraukęs į Vakarus, Kolumbijos kunigų seminarijoje dėstė patrologiją, buvo ateitininkų federacijos dvasios vadas, Kanadoje - Lietuvių kunigų vienybės pirmininkas, bendruomenės krašto valdybos narys, "Tėviškės žiburių" steigėjas. Išleido knygas "Dangaus tarnyboje" (1932), "V. Solovjovo mokslas apie Romos popiežiaus primatą" (1940), "Vaikas ir religija" (1953).

* 80 metų, kai sausio 19 d. Maželių kaime gimė ANICETAS KAUSPĖDAS. Chemikas, chemijos mokslų kandidatas. 1935 m. baigęs Grenoblio elektrochemijos ir elektrometalurgijos institutą iki 1939 m. dirbo Kaune Tyrimų laboratorijoje, 1939-40 m. "Lietuvos muilo" fabriko direktorius. Vadovavo aliejaus gamybos ir rafinavimo fabriko įrengimui Panevėžyje, buvo tualetinio muilo gamybos Lietuvoje iniciatorius. Nuo 1941 m. dėstė Vilniaus universitete, docentas, vadovėlio "Chemijos technologija" autorius. Mirė 1978 m. rugpjūčio 3 d. Vilniuje, palaidotas Andriūškio kapinėse.

* 60 metų, kai sausio 24 d. Naujasodžio kaime gimė VYTAUTAS ŠERYŠ. Skulptorius. 1956 m. baigė Lietuvos dailės institutą, nuo 1957 m. dalyvauja parodose. Surengęs keletą individualių parodų. Rašo eilėraščius.

* 80 metų, kai sausio 23 d. Žaliosios kaime gimė BALYS KARVELIS. Aviakonstruktorius. 1936 m. baigė Lietuvos aeroklubo lakūnų mokyklą, suprojektavo ir pagamino sklandytuvus BK 1 "Vanagas", BK 2, karo metais tarnavo aviacijoje. BK 4 "Kaunas", BK 6 "Neringa", BK 7 "Lietuva", BK 7A aukštos klasės sklandytuvų autorius.

* 80 metų, kai sausio 30 d. Pamalaišių kaime gimė STEPAS ZOBARSKAS. Rašytojas, vertėjas, redaktorius. Studijavo Paryžiuje. 1934-44 m. redagavo žurnalą vaikams "Žiburėlis", dirbo Lietuvos Raudonajame kryžiuje, išleido novelių rinkinius "Anapus miško" (1935), "Moters stiprybė" (1938), "Arti žemės" (1943), keletą knygų vaikams ir jaunimui ("Ganyklų vaikai", 1934; "Pabėgėlis", 1939; "Per šaltį ir vėją", 1940 ir kt.). Vertė M. de Unamuno, K. Hamsuno, S. Moemo, G. Mopasano ir kitų užsienio rašytojų kūrinius. 1944 m. pasitraukė į Vakarus, gyveno JAV. Ten išleido novelių rinkinį "Savame krašte" (1946), apysakų knygą "Doleris iš Pitsburgo" (1952), turėjo leidyklą "Manyland", kur leido į anglų kalbą išverstus rašytojų kūrinius. Mirė 1984 m. birželio 9 d. Niujorke.

* 80 metų, kai vasario 2 d. Bečerninkų kaime gimė VERON-

KA VALATKIENĖ-DAGELYTĖ. Dainininkė (sopranas). 1938 m. baigė Kauno konservatoriją ir pradėjo dirbti Valstybės teatro soliste, nuo 1944 m. buvo LTSR operos ir baleto teatro soliste. Vaidmenys: Liza (P. Čaikovskio "Pikų dama"), Aida (Dž. Verdžio "Aida"), Toska (Dž. Pučinio "Toska"), Nataša (A. Dargomyžskio "Undinė", Saburova (N. Rimskio-Korsakovo "Caro sužadėtinė"), Gražina (J. Karnavičiaus "Gražina"). Mirė 1956 m. balandžio 18 Vilniuje.

* 135 metai, kai vasario 7 d. Vėjelikių kaime gimė ANTANAS KAROSAS. Vyskupas. 1883 m. baigė Petrapilio dvasinę akademiją teologijos magistro laipsniu, buvo paskirtas Žemaičių kunigų seminarijos moralinės teologijos ir lietuvių kalbos profesoriumi, nuo 1885 m. vyskupo Paliulionio sekretorius, 1896 m. - kapitulos kanauninkas, nuo 1900 m. - seminarijos rektorius. 1904 m. parašė knygėlę "Trumpas pamokymas apie nekaltą prasiidėjimą šv. Panelės", atgavus spaudą jam buvo pavesta parengti mažąjį vyskupijos katekizmą, nuo 1906 m. pradėjo redaguoti "Nedėldienio skaitymą". 1910-1919 m. - paskutinis, aštuntasis Seinų vyskupas, 1920 m. lenkų ištremtas, 1926 m. paskirtas Vilkaviškio vyskupu. 1933 m. paskelbtas popiežiaus sosto asistentu ir gavo Romos grafo titulą. Užėjus bolševikams, apsigyveno Šunskuose, o nuo 1946 m. Marijampolėje. Mirė 1947 m. liepos 7 d., palaidotas Marijampolės bažnyčioje.

* 155 metai, kai vasario 15 d. Liudiškių kaime gimė KLEMENSAS KAIRYS. Kunigas, poetas, Antano Baranausko draugas. Baigęs Peterburgo dvasinę akademiją, kunigavo Kaune, už 1863 m. sukilimo rėmimą buvo ištremtas. Rankraščiais paliko lenkiškų eilių rinkinį ("Zbiorek rymov i poezji", 1857-1858) ir keletą lietuviškų kūrinių ("Dienelė brėkšta" ir kt.). Mirė tremtyje 1864 m. gegužės 28 d. Verchoturėje (Sverdlovsko sritis). Palaidojimo vieta nežinoma.

* 80 metų, kai vasario 19 d. Čiukų kaime gimė FAUSTINA MANELIENĖ-VILYTĖ. Agronomė, visuomenės veikėja. 1937 m. baigė Dotnuvos žemės ūkio akademiją, 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Ateitininkų, moterų, šalpos ir kultūros organizacijų narė. Bendradarbiavo "Naujojoje Vaidilutėje", "Moteryje", "Ūkininko patarėjuje", Lietuvių enciklopedijoje. Išleido knygą "Kūdikio mirtingumas Lietuvoje" (1939).

* 80 metų, kai vasario 19 d. Kanske (Krasnojarsko kraštas) gimė HALINA DIDŽIULYTĖ-MOŠINSKIENĖ. Dramaturgė, prozininkė. Savo vaikystės ir jaunystės vasaras ji praleisdavo Griezionėlėse, studijavo Kauno universitete, 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Paskelbė dramą "Baltosios lelijos riteris", novelių rinkinius "Ošiančios pušys", "Anūkės prisiminimai" (apie savo močiutę Liudviką Didžiulienę-Žmoną), yra parašiusi prisiminimus apie Griezionėles, čia pažintus žmones. Sovietinės spaudos laikais buvo pasmerкта už antitarybinę veiklą užsienyje. Gyvena Brazilijoje. San Paulo mieste.

* 75 metai, kai kovo 8 d. Anykščiuose gimė LIUDVIKAS SURVILA. Instrumentalistas, dirigentas, nusipelnęs artistas.

* 120 metų, kai kovo 10 d. Akmenėje gimė LIUDVIKAS JAKAVIČIUS-LIETUVAINIS. Teatro veikėjas, spaudos darbuotojas, memuaristas. Nuo 1888 m. platino draudžiamą lietuvišką spaudą, 1898 m. Rygoje suorganizavo scenos mėgėjų būrelį, 1901 m. įkūrė nelegalią spaudos rėmimo ir platinimo draugiją "Šviesa", bendradarbiavo "Varpe" ir "Ūkininke", nuo 1905 m. leido kalendorius, praktinio pobūdžio knygeles, 1910 m. įkūrė Rygos lietuvių teatro draugiją "Žaislas", statė pjeses, pats vaidino. Nuo 1918 m. gyveno Šiauliuose, parašė knygas "Artistų patarėją", "Atsiminimai iš spaudos draudimo laikų". Mirė 1941 m. rugpjūčio 20 d. Anykščiuose.

* 60 metų, kai kovo 20 d. Janoniuose gimė VACLOVAS VYTAUTAS ŠEŠTOKAS. Kelių inžinierius, technikos mokslų daktaras, profesorius. 1955 m. baigęs Kauno politechnikos institutą, jame dėstė, o nuo 1969 m. Vilniaus inžineriniame statybos institute vadovavo miestų statybos katedrai. Aštuonių mokslinių veikalų autorius. Mirė 1984 m. lapkričio 23 d.

* 50 metų, kai balandžio 28 d. Pašvenčio kaime gimė EVALDAS PURLYS. Architektas. 1966 m. baigęs Lietuvos Dailės institutą, dirbo Specialiose restauracinėse dirbtuvėse, nuo 1970 m. Paminklų konservavimo instituto vyriausias architektas. Pagal jo projektus restauruoti jėzuitų noviciatas, namas Pilies gatvėje 84, Vilniaus Žemutinės pilies Senojo arsenalo bei kiti senieji pastatai. Parašė straipsnių apie architektūros paminklų istorinius tyrimus.

* 135 metai, kai gegužės 3 d. Roblių kaime (Rokiškio raj.) gimė LIUDVIKA DIDŽIULIENĖ-ŽMONA. Pirmoji lietuvių moteris beletristė, švietėja, draudžiamos literatūros platintoja, kultūros ir visuomenės veikėja. 1877 m. ištekėjusi už Stanislovo Didžiulio apsigyveno Griežionėlėse. 1892 m. "Varpe" išspausdino savo pirmąjį apsakymą "Tėvynės sūnus". Tiek šiame, tiek kituose vėliau parašytuose beletristiniuose kūriniuose, apysakoje "Atgajėlė" bei pjesėse ji propagavo tautinio atgimimo idėjas, smerkė nutautėjusius, žmonių tamsumą. Paskatinta J. Jablonskio nuo 1896 m. iki 1907 m. gyveno Mintaujoje, leido septynetą savo vaikų į mokslą, laikė moksleivių bendrabutį, rėmė tautinio judėjimo dalyvius. Prasidėjus pirmajam pasauliniam karui, išvyko į Krymą pas dukterį Vanda, iš kur galėjo grįžti į Lietuvą tik 1924 m. Parašė "Lietuvos gospadinę", atsiminimų knygą "Ką aš beatmenu", kurią J. Tumas-Vaižgantas išleido jau po autorės mirties. Mirė 1925 m. spalio 25 d. Griežionėlėse, palaidota Padvarninkuose.

* 110 metų, kai gegužės 11 d. gimė Griežionėlėse VANDA DIDŽIULYTĖ-ALBRECHTIENĖ. Poetė, beletristė, vertėja. Dirbo gydytoja Kryme, Panevėžyje. Paskelbė eilėraščių, vaizdelių, išvertė prozos bei dramos kūrinių. Sušaudyta 1941 m. liepos 21 d. Panevėžyje.

* 85 metai, kai gegužės 29 d. gimė Kalčių kaime ANTANAS GAILIUSIS. Teisininkas. Baigė Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetą, 1939 paskirtas Kretingos teisėju, 1940 okupantų atleistas. 1942-44 m. Plungės apylinkės teisėjas, Plungės aukštesniosios prekybos mokyklos mokytojas. Pasitraukė į Vakarų, apsigyveno Klivlende. Visuomeninio gyvenimo ir teisės klausimais rašė "Ryte", "Dirvoje", "Teisėje". Dirbo įvairiose organizacijose ("Ateities" klube, Teisinių draugijoje, BALFE). Yra rinkęs tautosaką ir užrašęs senų žmonių atsiminimų iš baudžiavos laikų, kurie išspausdinti knygoje "Baudžiava".

* 120 metų, kai birželio 16 d. Kurklių dvare gimė PETRAS SLIŽYS. Vargonininkas, chorvedys. Lankė J. Naujalo vadovaujamus vargonininkų kursus, vargoninkavo Traupyje, Taujėnuose. Trys Traupyje gimę jo sūnūs tapo muzikais. Pranas - kompozitoriumi, chorvedžiu, Stasys pedagogu, chorvedžiu, Bronius - pedagogu, atlikėju. Mirė 1961 m. balandžio 16 d. Vilniuje.

* 100 metų, kai birželio 26 d. Čiukų kaime gimė JONAS TREČIOKAS. Pedagogas, vertėjas. Išvertė ir išleido L. Tolstojaus "Pasaką apie tris brolius", M. Tveno "Princą ir elgetą", Š. Pero "Burto pasaulį", E. Barouzo "Tarzaną" ir kitas populiariausias užsienio rašytojų knygas. Mirė 1938 m. birželio 14 d. Šiauliuose.

* 60 metų, kai liepos 6 d. Jusiškio kaime gimė ALOYZAS SAKALAS. Fizikas, fizikos ir matematikos mokslų daktaras, profesorius. 1960 m. baigęs Kauno politechnikos institutą dirbo Elektrografijos institute, nuo 1963 m. dėsto Vilniaus universitete. Apie 20-ties išradimų autorius, valstybinės premijos laureatas. 1990 m. išrinktas Lietuvos Aukščiausiosios Tary-

bos deputatu.

* 60 metų, kai liepos 10 d. Surdegyje gimė ALGIMANTAS MASIULIS. Teatro ir kino aktorius, Lietuvos liaudies artistas. Mokėsi Panevėžio dramos teatro studijoje. 1948-76 m. Panevėžio, nuo 1978 m. Kauno dramos teatro aktorius. Dažnai filmavęsis Lietuvos ir Tarybų Sąjungos kino studijose. Daug sukūręs įsidėmėtinų vaidmenų ir teatro scenoje. Helikono (A. Kamiu "Kaligula"), Gustavo (A. Strindbergo "Kreditoriai"), Gelovinio (V. Krėvės "Šarūnas"), Padnevskio, Dominyko (J. Grušo "Unija", "Gintarinė vila") ir kt.

* 125 metai, kai liepos 27 d. Kunigiškių kaime gimė KAJETONAS SKLĖRIUS (ŠKLĖRIS). Dailininkas tapytojas, vienas lietuvių akvarelės pradininkų. 1903 m. baigęs Peterburge A. Štiglico techn. piešimo mokyklos skulptūros skyrių, mokytojavo Liepojoje, paskui gyveno ir dirbo Petrograde, Taline, Baranovičiuose. 1919-21 m. Kauno miesto ir apskrities viršininkas, 1921-22 m. dirbo Maskvoje Lietuvos pasiuntinybėje. 1922-32 m. dėstė Kauno meno mokykloje, ketvertą metų buvo jos direktoriumi. Nuo 1908 m. dalyvavo parodose. Ankstyvuojų kūrybos laikotarpiu sukūrė skulptūrų-biustų reljefų, vėliau liejo akvareles, tapė peizažus. Mirė 1931 m. sausio 14 d. Kaune.

* 90 metų, kai rugpjūčio 3 d. Kiaušų kaime gimė JONAS KUPRIONIS. Miškininkas, profesorius. 1928 m. baigė Lietuvos žemės ūkio akademiją, dirbo miškų urėdu Alytuje, Miškų departamente, dėstė Vilniaus universitete, buvo katedros vedėjas, ėjo docento pareigas. Vokiečių okupacijos metais dirbo Anykščių miško urėdijoje, projektavo Anykščių šilėlių paversti Tautos parku. Nuo 1929 m. iki 1940 m. leido ir redagavo žurnalą "Mūsų girios". 1944 m. pasitraukė į Vakarų. Gyvendamas Amerikoje, įveisė keletą parkų, daigynų, profesoravo Luisianos politechnikos institute, aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje, redagavo žurnalą "Girios aidas". Mirė 1982 m. rugpjūčio 8 d.

* 95 metai, kai rugsėjo 3 d. Liudiškių kaime gimė PETRAS BIRŽYS (PUPI DĖDĖ). Literatas, aktorius. Baigė Maskvos komercinę mokyklą, grįžęs į Lietuvą baigė Karo mokyklą, studijavo universitete literatūrą ir teologiją, mokytojavo. Nuo 1930 m. per Kauno radiją rengė satyrinius pusvalandžius "Pupų Dėdės pastogėje", gastroliaavo po Lietuvą. Išleido eilėraščių rinkinius "Sielos sparnai" (1919) ir "Karo metu" (1923). Akiro slapyvardžiu išleido keletą kraštotyrinio pobūdžio apybraižų. Tarp jų ir apie Anykščius. Pokario metais vaidino keliuose kino filmuose. Mirė 1970 m. liepos 23 d. Vilniuje.

* 80 metų, kai rugsėjo 9 d. Svirnuose gimė ALEKSANDRAS KERNAGIS. Aktorius, režisierius. 1933 m. baigė Valstybės teatro vaidybos mokyklą. 1934-40 m. Valstybės teatro, 1940-80 m. dramos teatro aktorius. 1938-40 studijavo teisę Kauno, 1940-42 Vilniaus universitete. Vaidmenys: Andrius, Bronys (K. Inčičiūros "Vincas Kudirka", 1934, "Gimtoji žemė", 1936), Čigonas (P. Vaičiūno "Prisikėlimas", 1936), Trofimovas (A. Čechovo "Vyšnių sodas", 1945), Jagminas, Tarnovskis (B. Sruogos "Apyaušrio dalia", 1956, "Milžino paunksmė", 1979), Milleris (F. Šilerio "Klasta ir meilė", 1972) ir kt. Pastatė J. Baltušio "Gieda gaideliai" (1948), K. Goldonio "Dvių ponų tarnas" (1949), A. Ostrovskio "Bekraitė" (1950), A. Bieliausko "Egzaminas" (1956), V. Šekspyro "Daug triukšmo dėl nieko" (1961). Su J. Butėnu parašė ir pats režisavo pjeses: "Pamilai dangaus žydumą" (past. 1957), "Kad ir šimtą gyvenimų" (past. 1967).

* 90 metų, kai rugsėjo 23 Želtiškių kaime gimė JONAS KARVELIS. Prekybininkas, knygų leidėjas. 1923 m. baigęs vidurinį mokslą Kaune, po poros metų pradėjo knygų leidimo darbą, kartu su J. Rinkevičiumi įkūrė prekybos namus, rūpinosi plokštelių gamyba, jose buvo įrašytos lietuvių liaudies dainos, tautiniai šokiai. 1940 m. bolševikai nusavino prekybos namus, kurių vertė siekė apie 3 milijonus litų. 1944 m. pasi-

traukė į Austriją, vėliau apsigyveno Čikagoje, vertėsi prekyba ir knygų leidyba.

* 120 metų, kai rugsėjo 26 d. Šeimyniškių kaime gimė JUSTINAS BALTUŠKA. Tautinio judėjimo dalyvis, visuomenės veikėjas. 1904-06 m. vadovavo Anykščių LSDP organizacijai, suorganizavo ginkluotą būrį ir jam vadovavo, dalyvavo Lietuvių suvažiavime Vilniuje (1905). Dėl caro valdžios persekiojimų 1907 emigravo į JAV, dirbo Pitsburgo įmonėse, buvo vienas "Vilnies" bendrovės organizatorių ir laikraščio "Vilnis" administratorių.

* 50 metų, kai spalio 6 d. Čekonių kaime gimė VALENTINAS ZAIKAUSKAS. Prozininkas. Baigė Kauno auklųjų mokyklą ir Vilniaus pedagoginį institutą, dirbo Šiaulių pedagoginiame institute, nuo 1984 m. "Mūsų žodžio" redakcijoje. Išleido du apsakymų rinkinius "Iš miesto A į miestą B" (1982) ir "Sniegas" (1988).

* 85 metai, kai spalio 8 d. Vidugirių kaime gimė KAZYS INČIŪRA. Poetas, prozininkas, dramaturgas. Studijavo Kauno universitete, dirbo aktoriumi Kauno ir Vilniaus teatruose, kur sukūrė apie 30 vaidmenų, buvo radijo diktoriumi. Išleido poezijos rinkinius "Su jaunyste" (1928), "Tiliųjų saulėlydžių žemė" (1930), "Padavimai" (1936), "Baltieji raiteliai" (1938), "Prie Kauno marių" (1962), apsakymų knygas "Fatima burtininkė" (1929), "Mylinčios moterys" (1931), "Obelys žydi" (1937), romaną "Ant ežerėlio rymoju" (1930), parašė pjesių ("Painiava", 1929; "Vincas Kudirka", "Žemaitė", 1964 ir kt.). 1951-56 m. buvo ištremtas į Sibirą. Mirė 1974 m. lapkričio 30 d. Vilniuje.

* 105 metai, kai spalio 20 d. Svėdasų parapijoje gimė AN-TANAS TREČIOKAS. Farmacininkas, visuomenės veikėjas. 1905 tautinio judėjimo dalyvis, steigęs knygynėlius, rengęs slaptus vakarėlius. 1918 m. Gruzdžiuose įkūrė Dainos ir scenos draugiją "Kanklės", jai pirmininkavo, 1919 m. organizavo partizanų kovai su bermontininkais, daug metų dirbo Gruzdžių savivaldybėje, rašė korespondencijas "Vilniaus žinoms", "Lietuvos ūkininkui", "Šiaulių naujienoms", pasirašydamas A. Vaidilos slapyvardžiu. Mirė 1944 m. sausio 1 d. Gruzdžiuose.

* 95 metai, kai lapkričio 7 d. Troškūnuose gimė SOFIJA SAKALIENĖ-BAGDŽIUNAITĖ. Visuomenininkė, laikraštininkė. 1910 m. išvyko į Ameriką. Ten aktyviai veikė vyčių, moterų bei kitose organizacijose, vaidino daugelyje mėgėjiškų spektaklių, dainavo choruose, rašė straipsnius į "Santalką", "Vytį", "Darbininką". Nuo 1923 iki 1951 metų redagavo laikraštį "Moterų Dirva".

* 135 metai, kai lapkričio 26 d. Griežionėlėse gimė STANISLOVAS DIDŽIULIS. Bibliografas, tautosakos rinkėjas, knygnešys, bibliofilas. Mokėsi Panevėžio gimnazijoje, dalyvavo kultūrinėje ir visuomeninėje veikloje, už dalyvavimą tautinia- me judėjime buvo ištremtas į Sibirą. Mirė 1927 m. gegužės 19 d. tėviškėje, palaidotas Padvarninkuose.

* 110 metų, kai lapkričio 27 d. Veleniškių kaime (Biržų raj.) gimė KONSTANTINAS ŠAKENIS. Kultūros istorikas, vertėjas, valstybės veikėjas. Baigė Peterburgo technologijos institutą, dirbo inžinieriumi, mokytoju, buvo Lietuvos švietimo ministru, seimo pirmininku. Išleido monografijas "Aušra" ir jos gadynė" (1933), "Vabalinkas ir jo apylinkė" (1935), išvertė A. Mickevičiaus "Poną Tada" (1924). Užėjus bolševikams, ištremtas į Sibirą. Mirė 1959 m. liepos 7 d. Troškūnuose, palaidotas Vabalininke.

- 125 metai, kai gruodžio 23 d. Vėjelėškių kaime gimė KLEMENSAS KAROSAS. Inžinierius (vyskupo Antano Karoso brolis). Baigė susisiekimo inžinierių institutą Petrapijėje ir matematikos fakultetą Maskvos universitete. Grįžęs į Lietuvą, dirbo susisiekimo ministerijoje, nuo 1926 m. plentų ir vandens kelių valdybos direktorius. Mirė 1933 m. kovo 17 d. Kaune.

- 105 metai, kai gruodžio 27 d. Butėnų kaime gimė JONAS

JUŠKA. Literatas. 1906 m. emigravo į JAV, dalyvavo lietuvių kultūrinėje veikloje. Parašė pjeses: mėgėjų scenai "Rusijos darbininkų darbo biuras", "Dvaro bernas", "Trilypė pora" ir kt., periodikoje, daugiausia "Laisvėje" ir "Vilnyje", paskelbė eilėraščių. Mirė 1982 m. gegužės 3 d. Niujorke.

- Prieš 240 metų, apie 1751 m. Ukmergės apskrityje gimė MYKOLAS SMOLSKIS. Parengė knygą "Uvogos apie išganymą dūšios" (1825), rankraščiu palikęs Kupiškio dekanato parapijų aprašymą (1796). Studijavo akademijoje, po to baigė Vilniaus dvasinę seminariją. Ilgai kunigavo Svėdasuose, kur mirė 1826 m. lapkričio 19 d.

* Prieš 140 metų, 1851 m. Traupyje gimė SAMUELIS MELTZERIS. Gydytojas, fiziologas. 1882 m. gavo medicinos daktaro laipsnį Berlyne ir išvyko į Ameriką. Čia atrado daug chirurgijai ir anestezijai naujų būdų, kurie sėkmingai buvo taikomi I-ojo pasaulinio karo metu. 1906 m. buvo paskirtas Rokfelerio institute fiziologijos ir farmakologijos skyriaus direktoriumi. Yra išspausdinęs per 200 medicinos darbų. Mirė 1920 m. Niujorke.

* Prieš 130 metų, 1861 m., Aknystų dvare gimė EMILJA JELENSKAITĖ VENSLOVAVIČIENĖ. Labdarė, lietuvių kultūrinės veiklos rėmėja. Caro valdžios metais savo dvare buvo įsteigusi slaptą lietuvišką mokyklą, jos rūpesčiu Debeikiuose buvo pastatyti liaudies namai, kur rengdavo vaidinimus. Šelpė mokslus einantį jaunimą, slėpė carinės valdžios persekiojamus veikėjus, stambia auka prisidėjo prie Debeikių bažnyčios statybos, davė lešų lietuviškų knygų spausdinimui. Mirė 1964 m. spalio 12 d. Varšuvoje.

* Prieš 165 metus, 1826 m. Pavirinčių dvare gimė IGNAS ŽIOGELIS. Gydytojas, keliautojas. Studijavo Kijevo ir Paryžiaus universitetuose. Nuo 1862-ųjų keliolika metų praleido kelionėse po Afriką, Aziją, ilgą laiką gyveno Egipte, buvo vicekaraliaus rūmų okulistu, keliavo Nilu nuo pat jo versmių, surinko daug eksponatų, kuriuos pasiuntė Europos muziejams. Grįžęs į Vilnių, parašė knygas "Historija Egipta" (1880), "Poddroz do zrodle Nilu" (1882), "Sur le climat d'Egypte" (1883). Mirė 1891 m.

* Prieš 100 metų, apie 1891 m. Andrioniškio valsčiuje gimė JONAS MOTIEJŪNAS VALEVIČIUS. Lietuvos kariuomenės majoras. 1919 m. pirmasis Marijampolės miesto ir apskrities karo komendantas, tais pačiais metais buvo paskirtas Šiaulių miesto komendantu, dalyvavo kautynėse su bolševikais, užimant Panevėžį, Kupiškį, Obelius, Aleksandravėlę. Apdovano- tas Vyčio kryžiumi, kautynėse su bermontininkais prie Radiškio (1919.XI.21) sunkiai sužeistas. Pasitraukęs į atsargą, buvo ilgametis Utenos apskrities viršininkas. Tautininkų veikėjas. 10 metų išbuvo tremtyje Sibire.

* Prieš 85 metus, 1906 m. Vajėšių kaime gimė JUOZAS MEŠKAUSKAS. Gydytojas. Baigęs Kauno universiteto medicinos fakultetą, tobulinosi Vienoje ir Berlyne, buvo Kauno universiteto medicinos fakulteto dekanas. 1944 m. pasitraukė į Vakarus, dirbo vadovaujantį darbą Ilgoninėse, vertėsi gydytojo praktika, aktyviai dalyvavo katalikiškose ir medicinos organizacijose, daug studijų išspausdino "Medicinos" žurnale, išleido ir atskirų veikalų, bendradarbiavo "Lietuvių enciklopedijoje", "Tėvynės Sarge", "Drauge" ir kitoje Amerikos lietuvių spaudoje.

* Prieš 80 metų, 1911 Kunigiškių kaime gimė ROMUALDAS KUZMICKIS. Pedagogas (Rašytojo Jono Kuzmickio-Gailiaus brolis). Kauno universitete studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą, dirbo Ukmergės apskrities mokyklose, keletą metų (iki 1944) dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą Ukmergės mokytojų seminarijoje. Bendradarbiavo vaikų ir jaunimo spaudoje, parengė knygą "Jėzus pirmą kartą" (1933).

Parengė Vygandas RAČKAITIS

SAUSIS

13 d. - Mitingas Baranausko aikštėje, anykštėnai smerkė TSRS gincluotą agresiją Lietuvoje.

- Į Vilnių, ginti Nepriklausomybės, išvyko 12 autobusų anykštėnų.

20 d. - Anykščių šv. Mato bažnyčioje skambėjo chorų iš Kupiškio, Pasvalio, Rokiškio, Svėdasų ir Anykščių atliekamos kalėdinės giesmės.

30 d. - sukako 80 metų, kai gimė rašytojas, vertėjas Stepas Zobarskas. Jo gimtinėje, Pamalaišio kaime, atidengtas koplytstulpis (aut. Jonas Tvardauskas). Svėdasų kultūros namuose įvyko vakaras, skirtas rašytojo jubiliejinei sukakčiai.

- Svėdasų kultūros namuose eksponuojama fotomenininkės svėdasiškės O. Pajėdaitės fotografijos, skirtos rašytojui J. Biliūnui.

VASARIS

9 d. - Už tai, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė Respublika, pasisakė paliudami žodį "Taip", 24.258 rinkėjai - 90,5 proc. dalyvavusių apklausoje, 85,0 proc. visų turėjusių galimybę dalyvauti.

9-20 d. - Anykščių centrinėje bibliotekoje veikė paroda, kur buvo eksponuojamos rašytojo Stepo Zobarsko parašytos ir išverstos knygos.

15 d. - Svėdasų kultūros namuose fotomenininkės O. Pajėdaitės paroda, skirta Vincui Kudirkai

16 d. - Lietuvos valstybės atkūrimo dienos proga Kultūros rūmuose surengtas iškilmingas koncertas. Dalyvavo Estijos Elvos miesto kamerinis choras. Centrinėje bibliotekoje paroda "Daug aukų ant Laisvės aukuro sudėta".

21 d. - Pirmą Anykščių rajono televizijos laidą.

23 d. - Į paskutinę kelionę palydėta Vilniuje mirusi dailininkė Monika Lapinskaitė-Bitlieriuvienė, gimusi Anykščiuose.

23-24 d. - Saviveiklinių dramos mėgėjų kolektyvų pasirodymai Anykščių kultūros rūmuose.

24 d. - Estijos nepriklausomybės minėjime Elvos mieste dalyvavo anykštėnų delegacija.

Pasirodė nauja kavarskiečio rašytojo K. Arlausko knyga "Svaigus pasiskraidymas virš pjautuvo".

KOVAS

7 d. - Anykščiuose atidaryta fotomenininkės O. Pajėdaitės nuotraukų paroda. Nuotraukose - Justinas Marcinkevičius.

- Anykščių centrinėje bibliotekoje veikė vyskupo Motiejaus Valančiaus 190-osioms gimimo metinėms paminėti parengta jo knygų ir spaudinių apie šį žymų lietuvių tautos sūnų paroda.

9 d. - Vyko susitikimas su Lietuvos Respublikos

Aukščiausiosios Tarybos deputatu, Lietuvos Nepriklausomybės valstybės atstatymo Akto signataru, rašytoju Stasiu Kašausku ir Lietuvos rašytojų sąjungos valdybos sekretoriumi, literatūros kritiku Valentinu Sventicku.

15 d. - Anykščiuose įvyko vakaras-susitikimas su anykštėnu poetu ir publicistu R. Vanagu.

16 d. - Svėdasuose įvyko Knygnešio dienos minėjimas. Veikė 1937 m. kunigo Ražansko rūpesčiu įkurtos kan. J. Tumo-Vaižganto vardo parapijinės bibliotekos knygų paroda.

- Anykščių kultūros rūmuose veikė liaudies meno paroda.

- Kovo mėnesį pradėtas platinti svėdasiškių išleistas laikraštis "Alaušo varpas".

25 d. - Centrinėje bibliotekoje surengta paroda "Iš gyvenimo verpetų" G. Petkevičaitės-Bitės 130-osioms gimimo metinėms.

BALANDIS

Nuo 6 d. iki 10 d. - vyko mūsų literatūros klasikų J. Biliūno ir A. Vienuolio atminimui skirta literatūrinė savaitė.

Renginiuose dalyvavo literatūros kritikas Silvestras Gaižiūnas, aktorai Virginija Kochanskytė, Dainius Svobodas, Ramūnas Žilakauskas, pianistė Aušra Bartkevičiūtė.

20 d. - Anykščių kultūros rūmuose atidarytas dailės kūrinių salonas.

21 d. - Anykščių šv. Mato bažnyčioje - poezijos bei muzikos šventė. Dalyvavo Panevėžio kamerinis orkestras, solistai N. Garbaliuskienė ir A. Vilkickas, aktorė L. Kondrotaitė.

- Anykščių liaudies teatras parodė dvi premjeras: A. Turini "Žiurkės" (rež. L. Aukštuolytė) ir A. Vudžio "Mirtis" (Rež. D. Tubytė).

- Kultūros rūmų folklorinis kolektyvas "Punktukas" Kaune, kadrilių ir jonkelių konkurse užėmė antrąją vietą.

- Pasirodė M. Telksnytės ir V. Račkaičio miniatiūrų ir meditacijų knygelė "Atminties medis".

- Anykščių bibliotekoje vyko poezijos popietė. Kazio Bradūno ir Bernardo Brazdžionio eilėraščius skaitė L. Laukaitienė.

- Knygynuose pasirodė bulgarų literatūros klasiko P. Vežinovo romanas "Svarstyklės". Tai dešimtoji V. Račkaičio iš bulgarų į lietuvių kalbą išversta knyga.

GEGUŽĖ

3 d. - Rašytojos Liudvikos Didžiulienės-Žmonos 135-osios gimimo metinės. Anykščiuose įvyko popietė. Aple rašytojos gyvenimą ir kūrybą pasakojo M. Telksnytė ir V. Račkaitis.

3 d. - Anykščių kultūros rūmuose koncertavo S. Sondeckio vadovaujamas kamerinis orkestras.

4 d. - Anykščiuose įvyko Labdaros koncertas. Dalyvavo Anykščių vaikų meno kolektyvai.

5 d. - Motinos dienos proga koncertas Anykščių kultūros rūmuose.

15 d. - A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus salėje atidaryta tapytojos Stasės Mikeliūnienės akvarelių paroda.

24 d. - Centrinėje bibliotekoje susitikimas su pirmosios poezijos knygos

"Vilties sparnai" autoriumi, kunigu Edmundu Rinkevičiumi.

26 d. - Storių kaime pašventintas atstatytas koplytstulpis.

BIRŽELIS

1 d. - Vaikų piešinių ant asfalto konkursas. Panevėžio "Ekranas" kultūros rūmų vaikų šokių kolektyvo koncertas.

1 d. - Atstatytas ir pašventintas Liudiškių kaime Karosų kryžius.

3 d. - Rajono bibliotekų kraštotyrininkų darbų paroda.

3 d. - [Lomžą, susitikti su popiežiumi išvyko anykščių grupė.

9 d. - "Bėk, bėk, žirgeli!" šventė Niūronyse.

12 d. - Svėdasuose paminėtas Draugijos Lietuvai pagražinti įkūrėjo J. Tumo-Vaižganto atminimas. Įvyko Vaižganto skaitymai.

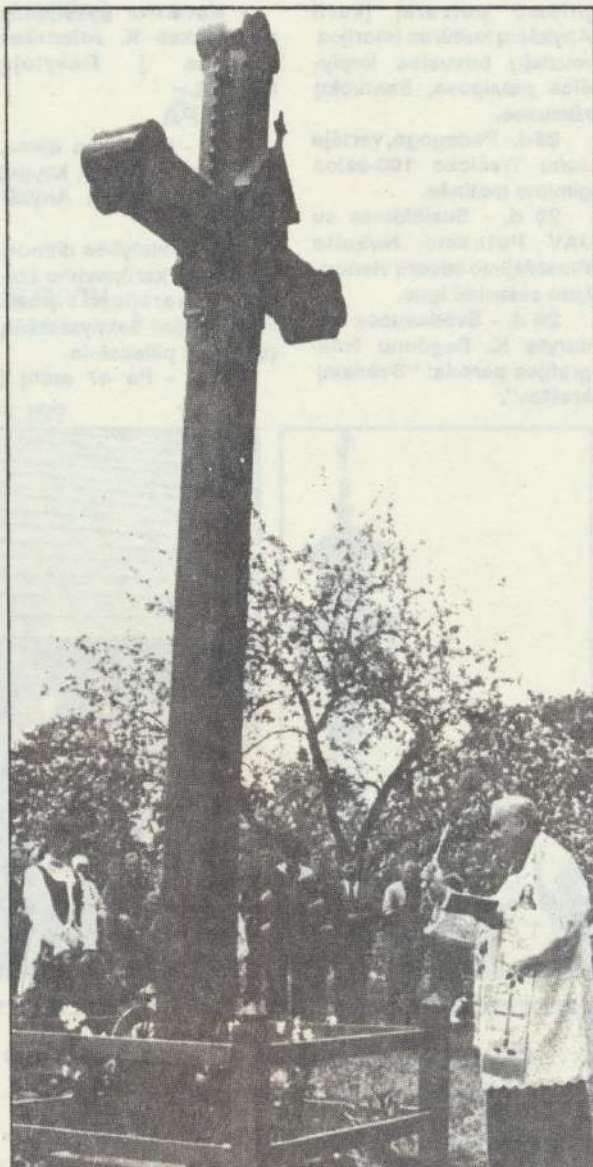
14 d. - Gedulo ir Vilties diena.

Anykščių geležinkelio stotyje paminėta šiuropieties data. Bažnyčiose aukotos mišios.

17-23 d. - Saarems saloje vykusiame antrajame pasauliniame saaremiečių sąskrydyje dalyvavo kamerinis mišrus choras "Šilas" ir pagyvenusių žmonių šokių kolektyvas.

22 d. - Anykščiuose - susitikimas su seserimi Nijole (Nijole Sadūnaite).

20 d. - Rajono valdyba

priėmė potvarkį [kurti Anykščių kultūros istorijos muziejų buvusios koplyčios patalpose, Santuokų rūmuose.

26 d. - Pedagogo, vertėjo Jono Trečio 100-osios gimimo metinės.

29 d. - Susitikimas su JAV Putnamo Nekalto Prasidėjimo seserų vienuolyno seserimi Igne.

29 d. - Svėdasuose atidaryta K. Bagdono fotografijos paroda: "Svėdasų kraštas".

- Kavarske gyvenantis prozininkas K. Arlauskas priimtas į Rašytojų Sąjungą.

LIEPA

6 d. - Valstybės diena. Šiai dienai skirtų knygų, straipsnių paroda Anykščiuose.

7 d. - Valstybės dienos, Mindaugo karūnavimo Lietuvos karaliumi paminėjimas ant Šeimyniškių (Vorutos) piliakalnio.

12 d. - Po 47 metų |

gimtinei atvyko Kanados lietuvių šaulių vicepirmininkas, redagavęs didelės apimties studiją apie Išėjimo šaulius, Lietuvių enciklopedijos, leidžiamos Bostone, bendraautorius, poetas, knygos "Gimtosios žemės sauja", atsiminimų apie savo emigranto dalį autorius - torontiškis Juozas Šiaučiulis.

17 d. - Iš liepos 16 | 17 d. sukako 58 metai, kai žuvo perskridę Atlantą S. Darius ir S. Girėnas. Tęsiant tradiciją, naktį iš 16 | 17 d. pami-

nėti šią datą anykštėnai susirinko prie Puntuko akmens.

- Anykščius pasiekė J. Šiaučiulio dovanotos knygos. Siuntoje tarp 200 knygų ir 37 Bostono "Lietuvių enciklopedijos" tomų.

13-14 d. - Griežionėlėse vyko IV Lietuvos klotimo teatrų krivulės spektakliai.

25 d. - Anykščiuose susitikimas su J. Šiaučiuliu.

Parengė

Algis VERBICKAS

Jono JUNEVIČIAUS

nuotraukos

Anykščių rajono kultūros paveldo tarnybos, A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus leidinys

ANYKŠČIAI

RENGĖ:

Vytautas BALČIŪNAS (kultūrologija)

Jonas JUNEVIČIUS (nuotraukos)

Tautvydas KONTRIMAVIČIUS (ats. sekretorius)

Vygandas RAČKAITIS (redaktorius)

Milda TELKSNYTĖ (literatūrinis palikimas)

Antanas VERBICKAS (istorija)

TALKINO:

Irena ANDRUKAITIENĖ, Artūras DUBONIS, Daiva GADLIAUSKAITĖ, Violeta JUCIUVIENĖ-GAILEVIČIŪTĖ, Stanislovas KIŠKIS, Regina MIKŠYTĖ, Antanas TUSKENIS, Rimantas VANAGAS, Algis VERBICKAS, Bronius VITKŪNAS.

Redakcijos adresas: A. Baranausko a. 2, 4930 Anykščiai, tel. 51351. Leidėjas Vygandas Račkaitis. SL 684. Rinko ir spaudė Panevėžio "Varsos" spaustuvė, Beržų g. 52, 5319 Panevėžys. Duota rinkti 1991.09.10. Pasirašyta spaudai 1991.10.28. Formatas 60x90/8. Ofsetinė spauda. Tiražas 3000. Užsakymas Nr. 4062

DĖKOJAME ANYKŠTĖNUI GINTAUTUI PARŠELIUI UŽ PARŪPINIMĄ ŠIAM LEIDINIUI POPIERIAUS

TURINYS

Žodis skaitytojams	
Vytautas BALČIŪNAS. KAD ATGYTŲ KERINTIS GROŽIS	1
Žvilgsnis į istoriją	
Antanas VERBICKAS. ANYKŠČIŲ PRAEITIS	2
Iš nepaskelbtų rankraščių	
Petras BIRŽYS (Pupų Dėdė). MANO GRAŽUOLĖ GRYČIUTĖ	5
Gyvoji klasika	
Regina MIKŠYTĖ. ANTANAS BARANAUSKAS LIETUVIŲ BAZNYTINĖS KULTŪROS ISTORIJOJE	7
Ieškojimai, svarstymai	
K. ŽEBRYS. KAME BUVO MINDAUGO SOSTAPILIS?	11
Artūras DUBONIS. MINDAUGO SOSTAPILIS: ISTORIKO KOMENTARAI	12
Iš literatūrinio palikimo	
Vanda DIDŽIULYTĖ. KAIP ŽALIA RŪTA	14
Tautodailė	
Jonas JUNEVIČIUS. Vygandas RAČKAITIS. KRYŽIŲ MEISTRAS	16
Tremties archyvas	
Stanislovas KIŠKIS. ČEKISTŲ RANKOSE	18
Tautosaka	
Violeta GAILEVIČIŪTĖ-JUCIUVIENĖ. ANYKŠTĖNIŠKAS PASAKOJIMAS - MITO FRAGMENTAS?!	21
SUŠAUDYTOS DAINOS	23
Tėviškė	
Antanas TUSKENIS. RUBIKIŲ KAIMAS	24
Nūdienos beletristika	
Rimantas VANAGAS. ŽVAIGŽDĖ	26
Sename albume	
Daiva GADLIAUSKAITĖ. KĄ SAKO NUOTRAUKOS	28
Archyvų puslapiai	
ANYKŠČIAI LAUKDAVO EKSKURSANTŲ	30
SUKAKTYS	31
KRONIKA	34

Pirmajame viršelio puslapyje Juozo POLIO nuotrauka,
ketvirtajame-Jono JUNEVIČIAUS nuotrauka.

